

2005
4

ISBN 0236-3100

INSTITUTUL DE ISTORIE
AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA

**REVISTA
DE**

ISTORIE

A

MOLDOVEI

2005

4

DONAȚIE

Ștefan / Enciclopedia Faraulungă //
Faraulungă, Ecaterina. Enciclopedia
identității românești: Personalități -
București: Litera Internațional, 2011.
- P. 651-652.

Ștefan Procopiu (1890-1972), un am-
basador al științei românești [Resursă
electronică] // [http://www.etc.tua-
si.ro/sibm/old/Technical%20Muse-
um/html/ro/Stefan_Procopiu.htm](http://www.etc.tua-
si.ro/sibm/old/Technical%20Muse-
um/html/ro/Stefan_Procopiu.htm). -
[Accesat la 18 iul. 2014].
Ștefan Procopiu, un savant de Pre-
miul Nobel [Resursă electronică] //
[http://ziaruluminina.ro/reportaj/ste-
fan-procopiu-un-savant-de-premiul-
nobel](http://ziaruluminina.ro/reportaj/ste-
fan-procopiu-un-savant-de-premiul-
nobel). - [Accesat la 18 iul. 2014].
X. N.

ian roman.
1890, Bâr-
la 22 aug.
Universita-
sa de Științe
și licența în
studii uni-
d primit în
erării Fizice
e a obținut
zică. A fost
Gravitație,
Univer-
apoi

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTĂ
DE ISTORIE A MOLDOVEI

4 (64)

2005 – octombrie-decembrie

Revistă științifică, fondată în 1990

Biblioteca națională
a Republicii Moldova

RV-20898

CIVITAS

CHIȘINĂU 2005

RV-20898

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef:

Demir DRAGNEV, dr. habilitat în istorie, prof. univ., membru corespondent al A.Ș.M.

Membri ai colegiului:

Leonid BULMAGĂ, dr. în istorie, *Ioan CAPROȘU*, dr. în istorie, prof. univ. (Iași),
Ion CHIRTOAGĂ, dr. habilitat în istorie, *Pavel COCĂRLĂ*, dr. habilitat în istorie,
prof. univ., *Gheorghe COJOCARU*, dr. în istorie, *Gheorghe GONȚA*, dr. habilitat în istorie,
prof. univ., *Andrei EȘANU*, dr. habilitat în istorie, membru coresp. al A.Ș.M.,
Ion JARCUȚCHI, dr. în istorie, *Gheorghe NICOLAEV*, dr. în istorie,
Constantin REZACHEVICI, dr. în istorie, prof. univ. (București),
Ion ȘIȘCANU, dr. habilitat în istorie, prof. univ., *Ion VARTA*, dr. în istorie,
Alexandru ZUB, dr. în istorie, prof. univ., membru corespondent al Academiei Române (Iași),
Zinaida ALEXANDREANU-SÂTNIC, dr. în istorie, *Mihai Adauge*, cercetător științific.

REDACȚIA

Secretar de redacție: dr. *Valentin Constantinov*

Redactor: *Dumitru BOICU*

Tehnoredactare computerizată: *Vera BOSTAN*

44-20888

S U M A R

STUDII

- 5 *Dinu Poștarencu*, **Componenta socială, confesională și după sex a populației urbane a Basarabiei (1850-1917)**
- 25 *Silvia Dulschi*, **Aspecte ale mișcării liberale din Basarabia în perioada anilor 1905-1907**
- ✓ 35 *Tudor Ciobanu*, **Impactul pandemiei de holeră din anii '30 ai secolului al XIX-lea asupra Basarabiei**

COMUNICĂRI

- 46 *Valeriu Popovschi*, **Cum a fost creat și a activat Biroul de organizare a Sfatului Țării**
- 52 *Igor Sava*, **Repere istoriografice privind problema formării și evoluției domeniului mănăstiresc în Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVI)**
- 61 *Nicolae Fuștei*, **Carte veche românească la biblioteca bisericii „Sf. Dumitru” din Chișinău**
- 73 *Lucia Sava*, **Vestimentația locuitorilor orașului Chișinău (1900-1918)**

PROBLEME DE ISTORIE REGIONALĂ

- 83 *Constantin Ungureanu*, **Învățământul particular românesc din Bucovina la sfârșitul stăpânirii austriece**
- 96 *Ion Jarcuțchi*, **Unele considerații privind migrarea țăranilor din județul Tiraspol în Siberia la finele secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea**

RECENZII

- 110 *Tudor Ciobanu*, **Un nou studiu de demografie istorică**
- 111 *I. Cașu, Liviu Drăgan, Andrew Wilson*, **Ukrainian nationalism in the 1990s: a minority faith, Cambridge University Press, 1997**
- 114 *V. Constantinov*, **Atlas de istorie universală și a românilor**

CONTENTS

STUDIES

- 5 *Dinu Poștarencu*, **Social, confessional and gender composition of urban population of Bessarabia, 1850-1917**
- 25 *Silvia Dulșchi*, **Aspects of the liberal motion of Bessarabia, 1905-1907**
- 35 *Tudor Ciobanu*, **The impact of pandemic cholera on Bessarabia in the 1830 s**

COMUNICATIONS

- 46 *Valeriu Popovschi*, **How was created and functioned the innitiative Committee of Sfatul Tsarii**
- 52 *Igor Sava*, **On the Historiography related to the foundation and evolution of Monastery Domains in Wallachia and Moldavia (15-16th Centuries)**
- 61 *Nicolae Fuștei*, **Medieval romanian books at the Saint Dumitru Church's library from Chișinău**
- 73 *Lucia Sava*, **Garment of Chișinău Dwellers (1900-1918)**

THE REGIONAL HISTORY PROBLEMS

- 83 *Constantin Ungureanu*, **Private education system in Bukovina at the end of the Habsburg Rule**
- 96 *Ion Jarcuțchi*, **Some considerations on migration of Peasants from Tiraspol uezd to Siberia (late XIX-th – early XX-th Centuries)**

REVIEUS

- 110 *Tudor Ciobanu*, **A new study on demographic history**
- 111 *I. Cașu, Liviu Drăgan*, **Andrew Wilson, Ukrainian nationalism in the 1990s: a minority faith, Cambridge University Press, 1997**
- 114 *V. Constantinov*, **Atlas of world history and history of romanians**

STUDII

COMPONENȚA SOCIALĂ, CONFESIONALĂ ȘI DUPĂ SEX
A POPULAȚIEI URABNE A BASARABIEI (1850-1917)*Dinu Poștarencu***I. Structura socială**

În timp ce legislațiile statelor vest-europene tindeau să înlăture barierele stabilite între grupurile sociale existente sau să lichideze cu desăvârșire fostele diferențieri sociale, în Rusia autocrată sistemul de stări sociale, instituit prin reformele realizate în anii de guvernare a Ecaterinei a II-a (1762-1796), a fost menținut până în 1917. Impus prin lege, principiul de castă a stat o perioadă la baza administrării locale în Rusia, acordându-i-se, astfel, o importanță statală enormă. Deși reformele împăratului Alexandru al II-lea au diminuat, în careva măsură, această importanță, principiul stratificării sociale a continuat să aibă o pondere mare în societatea rusă.

Reformele Ecaterinei a II-a au evidențiat patru „categorii principale de oameni”: nobili (dvoreni), cler, orășeni și săteni¹. Ulterior, în cadrul acestor categorii de oameni au fost create, tot prin legi, câteva noi pături sociale. Drept consecință, la mijlocul sec. al XIX-lea imperiul bicefal se caracteriza printr-un sistem cu numeroase stări sociale. Nobilii se divizau în cei de viță și în cei personali, cu puține particularități comune, fețele bisericești – după confesiuni, orășenii – în cinci pături sociale, cu statute juridice distincte: cetățeni de onoare (personali și de viță), negustorimea (locală și din alte orașe), împărțită în trei ghilde, mic-burghezii, meșteșugarii sau breslașii și muncitorii. Sătenii (țărani) la fel se divizau în câteva categorii, care se deosebeau între ele prin formele de posesiune a pământului, prin situația lor juridică și funciară, dar acestea nu influențau asupra omogenității sociale a localităților rurale, constituite dintr-o singură categorie de țărani, doar că într-un șir de sate basarabene mai locuiau și câte o familie sau mai multe de odnodvorți. După aplicarea reformei agrare din 1861, s-a produs o unificare a categoriilor de țărani.

Deosebirea esențială dintre stări consta în dependența lor față de fisc, sub acest aspect ele împărțindu-se în două grupuri: impozabile și neimpozabile. Într-o asemenea ordine ele erau enumerate în recensământurile fiscale. Dar, cu toate că prin anularea, în 1883-1886, a capitației, a dispărut această deosebire, majoritatea restricțiilor legale, prevăzute pentru „fostele stări supuse la impozit”, au rămas în vigoare și în continuare².

Din cele menționate mai sus constatăm că populația urbană, în opoziție cu cea rurală, era diversă din punct de vedere social. Pe lângă cele 5 stări sociale, specifice mediului urban, din componența locuitorilor orașelor mai făceau parte: nobili, clerici, țărani, odnodvorți, militari, coloniști, supuși străini, fiecare aflându-se în condiții sociale, economice și fiscale diferite.

1. Nobilii din orașe

Nobilimea era cea mai privilegiată și ierarhic mai superioară stare socială cărmuitoare din Rusia. Precum s-a menționat deja, ea era compusă din nobili de viță (potomstvennâe

dvoreane) și personali (licinâe dvoreane). Prioritatea socială o dețineau primii, ei dispunând de dreptul de a constitui corporații și de a ocupa funcții înalte în administrația statului. Titlul de nobil personal, instituit pe timpul lui Petru I, era viager. Aceștia din urmă nu formau organizații corporative, nu participau în cadrul autoadministrării nobiliare și nu se bucurau de drepturile pe care le aveau nobilii de viță.

Profitând de privilegiile acordate, nobilimea era principalul susținător al imperiului. „Ea purta hainele imperiului și vorbea limba acestuia”³.

Instituția nobiliară a fost introdusă în Basarabia în 1821, potrivit stipulației conținute în Regulamentul organizării administrative a Basarabiei din 1818, când, prin intermediul Comisiei constiuite pentru examinarea dovezilor referitoare la noblețe, boierii stabiliți în provincia răpită au fost cooptați în rândurile nobilimii imperiale, acordându-li-se aceleași drepturi și privilegii. Comisia respectivă a înscris în registrul genealogic nobiliar al Basarabiei 102 familii⁴. Gheorghe Bezviconi însă, publicând actele doveditoare, prezentate Comisiei, a enumerat 100 de familii, cărora le-a fost conferit titlul de nobil⁵. Ulterior, Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia a satisfăcut doleanța de acordare a titlului de nobil unui număr considerabil de persoane. O altă situație s-a creat însă începând cu anul 1845, când a intrat în vigoare un nou regulament cu privire la conferirea titlului de nobil. Din cauza rigorii exigențelor impuse prin el, multor deținători ai titlului de nobil nu le-a fost confirmată apartenența la treapta nobiliară de către Departamentul de Heraldică al Senatului Guvernământ al Rusiei. Bunăoară, lista nobililor incluși în registrul genealogic al Basarabiei până la data de 1 ianuarie 1911 cuprinde numele doar a 65 de neamuri din cele 102 (100) acceptate în 1821⁶. Pentru alții procedura de confirmare a deciziilor Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia a durat ani în șir. Prin urmare, deoarece au existat condiții inegale de recunoaștere a nobleței până la 1845 și după acest an, este complicat a compara cifrele referitoare la nobilimea din cele două perioade segmentate de anul 1845. Există și o altă problemă în acest context. Persoanele neconfirmate în calitate de nobili și-au păstrat titlul nobiliar, în mod neoficial, și în continuare, ceea ce, de bună seamă, și-a lăsat amprenta asupra datelor statistice. Drept exemplu servesc registrele parohiale de stare civilă, în care unele persoane, nefiind nobili, sunt înscrise cu acest titlu.

Dar și în cazul necorespunderii datelor statistice cu cele reale, cota elitei nobiliare, loiale guvernului rus, era infimă în raport cu populația totală a Basarabiei. Potrivit calculelor efectuate de A. Zașciuk, în 1860 acest raport era de 0,8%⁷, iar conform rezultatelor recensământului populației din 1897 nobilii de viță alcătuiau 0,6%, urmași de cei personali – 0,5%⁸. În 1912, la fiecare 1000 de locuitori ai Basarabiei reveneau 11 nobili și funcționari⁹.

Deși prin ocupații majoritatea nobililor erau legați de proprietățile funciare ce le dețineau, o parte dintre ei locuiau în orașe, permanent ori temporar, mai ales în Chișinău, având slujbe în administrația centrală a provinciei și în cea județeană sau fiind atrași de viața citadină.

Nobilimea din orașele basarabene era reprezentată numeric după cum este indicat în tabelul din continuare (nobilii împreună cu familiile lor)¹⁰.

Așa cum se observă din tabel proporția nobilimii era foarte mică comparativ cu celelalte stări sociale din mediul urban. Pe de altă parte, dacă e să dăm crezare rezultatelor recensământului din 1897, constatăm o triplare a proporției nobililor de viță, de la 0,6% la 1,9%. Această sporire s-a produs ca urmare a tendinței de urbanizare a nobilimii, concluzie pe care o tragem confruntând datele statistice. Dacă în 1860 și 1864 în localitățile rurale ale Basarabiei au fost înregistrați 2625 și, respectiv, 2820 de nobili de viță, adică de două ori

Orașele	Anii						
	1860		1864		1897	1900	
	n. v.	n. p.	n. v.	n. p.	n. v.	n. v.	n. p.
Chișinău	738	2142	595	2371	3324	907	1864
Akkerman	180	191	164	358	301	41	191
Bălți	67	178	98	280	186	244	314
Bender	45	134	59	153	568	114	419
Hotin	86	373	170	1137	341	102	502
Orhei	10	42	18	66	115	45	133
Soroca	38	10	82	36	224	365	198
Ismail	–	–	–	–	298	111	78
Bolgrad	–	–	–	–	101	46	59
Cahul	–	–	–	–	38	52	38
Chilia	–	–	–	–	41	–	–
Reni	–	–	–	–	55	12	27
În total:	1164	3070	1186	4401	5592	2062	3832
Proporția la totalul populației urbane	0,6	1,7	0,6	2,2	1,9	0,5	1,0

n. v. – nobili de viță; n. p. – nobili personali

mai mulți decât în orașe, apoi în 1897 diferența s-a redus simțitor. În sate locuiau 6181 de nobili de viță față de 5592 stabiliți în orașe.

Nu concordă cu datele recensământului cifrele oficiale pentru anul 1900, potrivit cărora proporția nobililor de viță din orașe s-a micșorat, iar 67% din toți nobilii de viță erau locuitori rurali.

În acest context este cazul să ne referim la nobilimea din jud. Ismail. Deși 533 de persoane din orașele acestui județ au fost trecute la tagma nobilimii, acestea nu beneficiau în cadrul județului de toate avantajele acordate nobilimii, deoarece aici au continuat să funcționeze legile românești, care nu prevedeau existența unei asemenea stări sociale. Nobilii din cuprinsul lui nici nu erau întruniți într-o organizație corporativă, fiindcă în jud. Ismail așa și nu a fost introdusă, după 1878, instituția nobiliară.

Prezintă interes repartizarea nobililor după limba maternă, datele respective fiind furnizate de recensământul populației din 1897. Astfel, din cei 5592 de nobili de viță înregistrați în mediul urban 74% au declarat drept limbă maternă limba rusă, 15,4% – limba poloneză, 4,5% – limba română, 2,7% – limba ucraineană, 1,5% – limba germană, 0,6% – limba armeană. În Chișinău 74,5% dintre nobilii de viță erau vorbitori de limba rusă și doar 5,6% de limba română, în Akkerman, respectiv, 84% și nici un vorbitor de limbă română, în Bender – 81% și doar 9 persoane – de limba română, în Bălți – 63,4% și 11,2%, în Ismail – 79,1% și numai o persoană – de limba română, în Orhei – 53% și 12 persoane – de limba română, în Soroca 63,4% și 16 persoane – de limba română, în Hotin – 70,7% și doar o persoană – de limba română. Și în localitățile rurale prevalau printre nobilii de viță vorbitorii de limba rusă (39,5%), însă nu cu mult îi depășeau pe cei de limba română, care constituiau 38%. Aceștia erau urmași de nobilii a căror limbă maternă era poloneza (10,6%) și ucraineană (9,9%)¹¹. Cifrele acestui sondaj demonstrează cât se poate de concludent că nobilimea basarabeană, română cu desăvârșire în 1821, la sfârșitul sec. al XIX-lea, era aproape complet rusificată, mai cu seamă cea din orașele provinciei.

S-a produs nu numai asimilarea nobililor de origine română, dar și o penetrație în rândurile acestei clase de primă importanță a elementelor străine, venite, îndeosebi, din alte gubernii ale Rusiei. Datele aceluiași recensământ sunt elocvente în acest sens (calculate în procente):¹².

Nobilii de viță	Originari din Basarabia	Originari din alte gubernii	Originari din alte state
Din toată Basarabia	65,9	32,9	1,2
Din orașe	55,4	43,4	1,2

Recensământul a reflectat situația din momentul efectuării lui. Dar dacă am preciza locurile de baștină (dar și proveniența etnică) ale nobililor, pornind de la anul 1821, s-ar profila un tablou cu o scădere în defavoarea nobilimii de origine română, întrucât unii dintre cei originari din Basarabia, la 1897, erau, de fapt, descendenți ai persoanelor așezate cu traiul aici după 1812. Asupra acestei modificări de ordin național a atras atenția și savantul german Andreas Kappeler, care a consemnat că rușii din Basarabia „constituiau doar 8% din totalul populației, dar 55,8% din nobilimea de viță. Vechea grupare a boierilor români s-a mistuit în mediul nobilimii ruse, așa încât numai 22% din nobilimea de viță a Basarabiei a rămas românească”¹³. Conform opiniei sale, acest fenomen s-a produs din cauza că Rusia, limitând pe parcurs autonomia administrativă a Basarabiei, a mizat pe elita locală, care, în pofida politicii de unificare și rusificare, a reușit, în schimb, să-și păstreze privilegiile sociale¹⁴.

2. Clerul

Acesta reprezintă o stare socială privilegiată, scutită de impozitul pe cap de locuitor, de recrutare și pedepse corporale. În 1860, clerul basarabean constituia 1,5% din populația totală, iar în 1897 – 0,5%. În orașe raportul era, respectiv, de 0,9% și 0,8%¹⁵. Cele mai multe fețe bisericești erau în orașul Chișinău, unde existau mai multe biserici decât în alte orașe, se afla conducerea Eparhiei Chișinăului și Hotinului, funcționa un seminar teologic și două școli duhovnicești. În plus, la Chișinău își avea sediul arhiepiscopul Eparhiei armeano-grigoriene a Nahicevanului și Basarabiei, împreună cu consistoriul acestei eparhii, transferat aici de la Feodosia prin decretul imperial din 16 ianuarie 1879¹⁶.

Cu excepția clerului ortodox majoritar, în orașe mai activau slujitori ai bisericilor mozaice, româno-catolice, armeano-grigoriene, luterane, grecești.

Tagma bisericească era, de asemenea, în mare măsură, rusificată, în special cea din orașe. Dacă în mediul rural, la sfârșitul sec. al XIX-lea, 61,2% din clerici erau români, 19,4% – ruși, 11,9% – ucraineni și 5,7% – bulgari, în cel urban 47,9% erau români, 40,7% – ruși, 4,8% – ucraineni, iar 2,5% – bulgari¹⁷.

3. Cetățenii de onoare (pociotnâie grajdane)

Aceștia constituiau o clasă privilegiată, deosebită de orășeni, creată prin manifestul imperial din 10 aprilie 1832 și divizată în cetățeni de viță (potomstvennâe) și personali (licinâe), dar care nu erau întruniți într-o organizație de castă. Ei erau scutiți de impozite, prestații personale, serviciu militar obligatoriu și de pedepse corporale; casele lor erau dispensate de încartiruire. În clasa cetățenilor de onoare se înscriau copiii nobililor personali și ai clericilor, negustorilor, în cazul în care li se acorda acest drept în corespundere cu regulamentul.

Numărul lor în Basarabia, la mijlocul sec. al XIX-lea, era neînsemnat, dar către sfârșitul acestui secol s-a mărit considerabil. Deși reprezentau o stare socială specifică populației

urbane, mulți dintre ei locuiau în sate. Bunăoară, în 1860, 68 de cetățeni de onoare locuiau în orașe, iar 41 – în sate, în 1861, respectiv, 39 și 46, în 1865 – 73 și 106, în 1897 – 2362 și 15234¹⁸.

Așadar, la finele sec. al XIX-lea, cetățenii de onoare alcătuiau 1% din populația totală a Basarabiei, 0,9% din cea rurală și 0,8% din cea urbană.

4. Negustorii

Deși nu forma un grup social numeros comparativ cu celelalte stări sociale, negustorimea făcea parte din populația activă de bază, împreună cu aceasta asigurând funcția economică a orașului. Era o stare socială privilegiată, scutită de impozitul pe cap de locuitor și de pedepse corporale.

Pentru ea era caracteristică structura de gildă, cu trei trepte, introdusă în Basarabia la 1 ianuarie 1831¹⁹ în vederea integrării provinciei românești în sistemul economic al imperiului.

Dinamica numerică a negustorilor, pe gildii, în perioada 1852-1861, este prezentată în analele Comitetului Statistic din Basarabia²⁰. Alcătuitorul tabelului inclus în această sursă a indicat câte două cifre în dreptul fiecărei asociații de negustori: prima arată numărul de negustori împreună cu membrii familiilor acestora, iar cea de-a doua – fără membrii familiilor sale. Le extragem pe cele dintâi, totalizându-le, fără a ilustra repartizarea pe gildii.

Orașele	Anii									
	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
Chișinău	879	958	1012	912	982	916	1004	1058	1241	1145
Orhei	152	178	320	330	350	345	368	414	517	475
Bender	319	325	368	392	418	419	388	405	452	448
Akkerman	130	131	160	177	147	171	189	193	297	287
Chilia	92	110	103	110	108	86	81	62	–	–
Vâlcov	6	6	5	–	–	–	–	–	–	–
Ismail	338	350	348	304	228	192	175	125	–	–
Cahul	51	61	93	79	62	69	22	–	–	–
Reni	60	65	44	58	57	66	70	21	–	–
Hotin	317	365	598	583	527	484	483	476	719	656
Bălți	205	228	291	313	341	365	355	373	440	418
Soroca	327	254	389	501	511	610	615	616	666	632
În total:	2876	3031	3731	3769	3770	3524	3840	3743	4332	4060

Din analiza datelor din tabel reiese că, dintre orașe, cei mai mulți negustori avea Chișinăul. Deși se observă un spor numeric, proporția negustorilor din Chișinău, față de numărul celorla din restul orașelor, oscila între 30,6% în 1852 și 28,2% în 1861, cu o descreștere până la 24,1% în 1855. O proporție de 11% – 11,7% din numărul total al negustorilor o dețineau, în 1852, fiecare în parte, orașele Hotin, Bender, Soroca și Ismail, dintre acestea evidențiindu-se ultimul. Nu după numărul de negustori, ci prin stratificarea lor în gildii, aici fiind prezenți negustori de gildele I și II într-un număr mare, ca în Chișinău, datorită unor privilegii de care beneficiau comercianții din acest oraș portuar de la Dunăre. Pe când în primele trei orașe erau doar negustori de gilda a III-a, cu excepția Hotinului, care avea un negustor de gilda I. Cifrele tabelului mai denotă faptul că pe parcurs în toate orașele s-a produs o creștere a numărului de persoane din tagma negustorimii.

Precum a constatat istoricul Valentin Tomuleț, datele izvoarelor ce „reflectă dinamica numerică a burgheziei comerciale din Basarabia sunt contradictorii”²¹. Neconcordanța lor

o atestă chiar același volum al analelor Comitetului de Statistică al Basarabiei. Bunăoară, în urma recensământului fiscal realizat în Basarabia la sfârșitul anului 1858 – începutul anului 1959 au fost înregistrați 8747 de negustori, înscriși în cele trei ghildii (cifra include și membrii familiilor negustorilor)²², ceea ce constituia aproape 1% din toată populația Basarabiei trecută în registrele acestui recensământ. Este o cifră de două ori și ceva mai mare decât cea indicată pentru anul 1858 în tabelul de mai sus. Desigur, ea însumează și negustorii din târguri (mesteciki), însă numărul acestora era mult mai mic decât cel al negustorilor cu vize de reședință în orașe. A. Zașciuk indică pentru anul 1860 7439 de negustori în toată Basarabia, care reprezentau 0,7% din totalul populației²³, 5753 din numărul acestora aflându-se în orașe (3,1% din totalul populației urbane)²⁴. Conform datelor prezentate de poliție pentru anul 1861, în Basarabia erau 8065 de negustori (0,8 din toată populația provinciei), dintre care 6382 – în cele 7 orașe rămase Rusiei și foburgul Șaba²⁵ (3,3% din numărul total al populației urbane).

De la 1 ianuarie 1863 au intervenit modificări în sistemul de taxare comercial-industrială. În virtutea noilor prevederi legale, negustorii au fost divizați în două ghildii. Modificările regulamentare intervenite nu au influențat asupra componenței numerice a tagmei negustorești, care, în 1865, era următoarea²⁶:

Orașele	Chișinău	Orhei	Bălți	Sorooca	Hotin	Bender	Akkerman	În total:
Negustori	1858	197	869	1365	1439	463	534	6725

Astfel, 6725 de negustori reprezentau 3,4% din populația urbană. În afară de aceștia existau încă 2968 de negustori care trăiau în județe și împreună cu cei din orașe constituiau 0,9% din populația totală a Basarabiei.

Rezultatele recensământului general al populației din 1897 indică o reducere substanțială a numărului negustorilor: 3492 în toată Basarabia (0,18% din totalul populației), dintre care majoritatea locuiau în orașe (2611 negustori), alcătuind 0,9% din numărul total al populației urbane. Pe orașe negustorii erau repartizați astfel: Chișinău – 1670, Akkerman – 330, Bender – 135, Bălți – 88, Ismail – 5, Bolgrad – 4, Chilia – 1, Reni – 1, Orhei – 85, Sorooca – 181, Hotin – 111²⁷.

Tendința de scădere a numărului negustorilor s-a manifestat și în continuare. În 1900, în mediul urban al Basarabiei au fost înregistrați 1886 de negustori și 632 în cel rural²⁸. Potrivit acestor date statistice, proporția negustorilor în mediul urban era de 0,5%.

Procesul de reducere a numărului negustorilor, spre sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea era caracteristic și altor orașe din Rusia. A. Rașin a stabilit că numărul negustorilor din Moscova, în perioada 1871-1902, s-a micșorat de la 4,8% la 1,6%, iar al celor din Sankt Petersburg, în anii 1869-1910 – de la 3,3% la 0,7%, concluzia să fiind univocă: în contextul creșterii numerice considerabile a numărului populației urbane avea loc o reducere evidentă a numărului negustorilor²⁹.

Deși a remarcat o situație similară și în Basarabia, V. Jukov a negat însă acest proces, susținând, fără temei, contrariul, deoarece, bănuim noi, constatarea cu privire la micșorarea ponderii negustorilor era în contradicție cu teza referitoare la formarea burgheziei în provincie. Ilustrând prin cifre absolute și în procente evoluția numerică a negustorilor pe parcursul anilor 1862-1897, din care reiese că această tagmă a cunoscut un proces de descreștere de la 0,7% la 0,2% în cadrul întregii Basarabii și de la 3,6% la 0,9% în orașele ei, V. Jukov afirmă: „Cifrele expuse demonstrează o diminuare a numărului negustorilor, ceea ce în realitate nu s-a produs”³⁰. Și-a argumentat afirmația prin două cifre: în 1867, în

orașele și satele Basarabiei se ocupau cu comerțul 13 mii de persoane, iar în 1899 – 22,3 mii, cifre pe care le-a reprodus și într-o lucrare apărută ulterior³¹. Valorile respective, după cum a explicat V. Jukov, cuprind toată „populația comercială”, adică negustorii de ambele ghildii și persoanele autorizate să desfășoare comerțul cu amănuntul. Dacă în cea de-a doua publicație nu indică sursa de documentare, în cea dintâi îl informează pe cititor că despre aceasta a menționat deja anterior în lucrare. La pagina precedentă, subliniind faptul că o sferă largă de activitate a mic-burghezilor era comerțul, a prezentat raportul dintre certificatele comerciale eliberate negustorilor, în baza cărora se putea realiza comerțul de ampoare, și biletele cu drept de a practica comerțul cu amănuntul. Proporțiile le-a redat astfel: în 1867 – 3,4 mii și 9,6 mii, iar în 1890 (dar nu 1899) – 1,1 mii și 19 mii. Așadar, V. Jukov a majorat tagma negustorească trecând la ea o parte din mic-burghezi, adică a confundat ocupațiile exponenților acestor două stări sociale cu apartenența lor la castă. De remarcat că el nu a aplicat acest procedeu în privința datelor de până la 1867, întrucât în perioada respectivă, potrivit cifrelor pe care le-a expus³², numărul comercianților de ghildă era în continuă creștere.

Este important să cunoaștem structura etnică a negustorimii. Necesitatea se impune și din considerentul că istoriografia sovietică moldovenească a difuzat informații contradictorii în acest sens, inclusiv erori istorice³³. Dar dezideratul propus nu este simplu de realizat, din cauza unei dificultăți: este extrem de complicat a determina caracterul etnic al comercianților basarabeni, deoarece izvoarele de arhivă din anii '40 – '60 ai sec. al XIX-lea „îi indică separat doar pe negustorii evrei, greci și armeni, iar celelalte etnii, inclusiv moldovenii, erau incluși în categoria negustorilor creștini”³⁴.

În urma investigațiilor efectuate, V. Tomuleț a stabilit că la mijlocul sec. al XIX-lea rolul de bază în comerțul din orașele Basarabiei revenea negustorilor evrei, greci și armeni, ei dispunând de 74,2% din toate certificatele comerciale, dintre care predominau primii, cu 64,8% din numărul total de certificate, pe când negustorii „creștini” dețineau doar 25,1% din numărul acestora. Restul certificatelor (0,7%) aparțineau cetățenilor de onoare³⁵. Această repartizare etnică a negustorilor este confirmată de publicistul și etnograful rus A. Afanasiev-Ciujbinski, în calitate de martor ocular: „Nicăieri în Basarabia (vorbesc de localitățile pe care le-am vizitat) nu am văzut un moldovean să fie negustor, ci pretutindeni în prăvălii stau evrei, greci și armeni”³⁶. Vizitând Soroca, el a constatat că pe întregul comerț local au pus stăpânire evreii³⁷.

Comercianții evrei prevalau și la sfârșitul sec. al XIX-lea, fiind în proporție de 73,3% în orașe și 50,8% în localitățile rurale. Ei erau urmați de negustorii ruși, cu proporții, respectiv, de 16,2% și 19,7%. Negustorii moldoveni erau reprezentați prin proporții foarte ne semnificative: 1,2% în mediul urban, unde mai erau întrecuți sub aspect numeric de către negustorii armeni (3,5%) și bulgari (2,1%), și 5,3% în mediul rural, în care pe poziții mai superioare se situau negustorii poloni (6,7%) și germani (5,6%)³⁸.

Datele statistice vorbesc de la sine: negustorimea din Basarabia avea un pronunțat caracter cosmopolit, fiind dominată de evrei, în cea mai mare măsură, și de ruși. Elementul autohton nu numai că era reprezentat în comerțul provinciei printr-un număr neînsemnat, dar, pe deasupra, activa în cadrul unui sistem economic imperial, de exploatare colonială, străin deci aspirațiilor sale naționale. Prin urmare, este lipsită de teme științific afirmația istoriografiei sovietice moldovenești privind constituirea burgheziei moldovenești, care, chipurile, s-a consolidat, mai cu seamă, în domeniul comerțului³⁹. Formarea ei nu a fost posibilă în condițiile Imperiului Rus, defavorabile procesului de creare a premiselor sociale adecvate.

5. Mic-burghezii (meșceane)

În cadrul populației orășenești mic-burghezii constituiau un grup social ierarhic inferior, supus impozitului pe cap de locuitor, prestațiilor și recrutării. Ei aveau dreptul să se angajeze în calitate de salariați, să practice meșteșugăritul și comerțul cu amănuntul.

În tabelul ce urmează expunem situația numerică a acestei stări sociale din orașele Basarabiei⁴⁰. Este necesar, totodată, să precizăm că o serie de statistici nu prezintă separat datele referitoare la mic-burghezi, ci însumate cu cele relative la meșteșugari, ceea ce creează dificultăți.

Orașele și foburgurile	Anii și proporția la totalul populației urbane			
	1860	%	1897	%
Chișinău	69285	79,7	78940	72,7
Akkerman	22778	83,8	24921	88,2
Bălți	3381	57,3	13263	71,8
Bender	17194	79,0	24891	78,3
Hotin	15432	87,2	15739	85,5
Orhei	3650	78,8	9158	74,2
Soroca	4265	80,4	11290	73,5
Ismail	–	–	19857	89,0
Bolgrad	–	–	10515	85,5
Cahul	–	–	6338	89,5
Chilia	–	–	11017	94,8
Reni	–	–	5912	85,1
Popușoi	2325	86,2	–	–
Turlachi	7736	94,2	–	–
Tuzla	–	–	–	–
Șaba	3377	98,1	–	–
În total:	149423	81,3	231841	79,0

Deci mic-burghezii constituiau masa covârșitoare a populației orășenești. Există însă și o nedumerire, și anume: în virtutea căror criterii a fost stabilită în 1897 apartenența locuitorilor din orașele jud. Ismail la această treaptă socială, în timp ce aici se aplica Legea comunală românească din 1864, care nu prevedea divizarea locuitorilor în caste? Ei, de fapt, erau orășeni obișnuiți din comune urbane și nicidecum mic-burghezi⁴¹.

Deși reprezentau o categorie socială tipică orașului, un număr important de mic-burghezi locuiau în localitățile rurale. De exemplu, în 1860, pe lângă cei 149423 de mic-burghezi înregistrați în orașe, mai existau încă 77226 domiciliați în sate și târguri, aceștia din urmă alcătuind 34% din numărul total al mic-burghezilor din Basarabia. Un număr considerabil de mic-burghezi, care își aveau domiciliul în mediul rural, indică și recensământul din 1897 – 223635 de persoane, adică aproape jumătate (49,1%) din toți mic-burghezii înregistrați în provincie. Desigur, această cifră este puțin mai mică, deoarece ea cuprinde și mic burghezii din foburgul Șaba cu 3717 locuitori⁴², care, conform datelor din 1860, aproape toți aparțineau acestei trepte sociale. Ea mai cuprinde și cea mai mare parte a populației foburgurilor Vâlcov, cu 4225 de locuitori, și Tuzla, cu 1014 locuitori⁴³, care nu era divizată în caste, ca restul populației jud. Ismail.

Pornind de la informațiile recensământului din 1897 cu privire la repartizarea populației după limba maternă, stabilim că 45,1% din numărul total al mic-burghezilor înregistrați în mediul urban erau evrei, 18,7% - ruși, 17,2% - ucraineni, 12,6% - români, 4,4% - bulgari, după care urmau celelalte etnii cu un procentaj mult mai mic⁴⁴. Astfel, din punct de vedere numeric, populația băștinașă a Basarabiei se situa pe poziția a patra în grupul celei mai numeroase stări sociale din orașe. Situația sub acest aspect din fiecare oraș era următoarea (arătăm în procente doar etniile cu cea mai mare pondere)⁴⁵.

Orașele Etniile	Chișinău	Akkerman	Bălți	Bender	Hotin	Orhei	Soroca	Ismail	Bolgrad	Cahul	Chilia	Reni
Evrei	60,1	21,0	74,7	41,3	56,8	74,9	74,1	13,7	11,0	12,6	18,8	12,1
Ruși	18,3	16,5	10,4	30,2	21,4	8,6	8,9	31,8	7,3	16,0	18,2	11,1
Ucraineni	1,7	58,0	0,8	20,2	20,3		1,9	40,6	1,8	23,0	40,3	20,9
Români	16,9	0,7	12,4	6,6	15 per- soane	13,6	14,1	7,5	4,1	41,7	21,5	42,0
Bulgari	0,8							3,9	74,5			9,9

Preponderența numerică aproape în toate orașele o dețineau mic-burghezii evrei, cu excepția orașelor Akkerman, Chilia și Ismail, unde întâietatea le aparținea mic-burghezilor ucraineni, Cahul și Reni – celor români, și Bolgrad – celor bulgari.

6. Meșteșugarii

Tagma meșteșugarilor, supusă impozitului fiscal, cuprindea persoanele care practicau meșteșugăritul și erau înscrise în bresle.

Potrivit legii din 26 aprilie 1852, meșteșugarii din orașele mici, foburguri și târguri nu mai erau împărțiți în bresle, cu organe de conducere separate, ci formau o singură breaslă de meșteșugari. Drept consecință, organizarea pe bresle a fost păstrată doar în orașele cu un număr mare de meșteșugari, ea existând, numai în 132 de orașe din imperiu, până la începutul deceniului întâi al sec. XX, când a fost desființată⁴⁶.

Este dificil să urmărim evoluția demografică a acestei stări sociale în Basarabia, din moment ce majoritatea statisticilor vremii înfățișează numărul meșteșugarilor împreună cu cel al mic-burghezilor, iar tabelele cu rezultatele recensământului populației din 1897 nu conțin nici o informație în privința lor⁴⁷. În plus, unele surse conțin cifre diferite pentru același an. De pildă, la 28 mai 1855, guvernatorul Basarabiei a emis o circulară, prin care a obligat secțiile orașenești și județene de poliție, precum și primăriile urbane, să trimită Comitetului Statistic din Basarabia date statistice „pe cât posibil de exacte”⁴⁸. Informația expediată în iunie 1855 de către administrația orașului Chișinău indică un număr de 6351 de meșteșugari (inclusiv familiile lor), iar cea din noiembrie 1855 – 5988 de meșteșugari⁴⁹. Conform acestor date, meșteșugarii din Chișinău constituiau aproximativ 12% din totalul populației orașului. A. Zașciuk indică, pentru anul 1859, o cifră mai mică de meșteșugari în Chișinău: 3671 (4,2% din totalul populației)⁵⁰. În celelalte orașe, la 1859, numărul meșteșugarilor era mult mai mic: în Akkerman – 359 (1,5% în raport cu populația totală a orașului), Bălți – 399 (4,7%), Bender – 148 (0,7%), Soroca – 292 (5,5%)⁵¹.

Repartiția meșteșugarilor, în 1860, era următoarea⁵²:

Orașele și foburgurile	Chișinău	Akkerman	Bălți	Bender	Hotin	Orhei	Soroca	Popușoi	Turlachi	În total:
Cifre absolute	3886	406	170	287	258	149	250	32	160	5598
Proporția la totalul populației	4,4	1,5	2,8	1,3	1,4	3,2	4,7	1,2	1,9	3,0

Mai mult de jumătate dintre meșteșugarii din orașe erau concentrați în Chișinău. Mulți reprezentanți ai acestei tagme, în raport cu numărul total al populației orașului, avea Soroca.

Valorile conținute de această statistică însumează și membrii familiilor meșteșugarilor. Dintr-un alt tabel inclus în sursa respectivă, intitulat „Despre numărul meșteșugarilor și industriașilor din orașele Basarabiei”, aflăm numărul aparte al acestor producători de bunuri materiale – 2732 de persoane⁵³ (1,5% din totalul populației urbane).

Un număr neînsemnat de meșteșugari era și în mediul rural. Statistica din 1860 semnaleză 991 de persoane⁵⁴.

Numărul meșteșugarilor era într-o ușoară creștere. În 1865, în Chișinău își desfășurau activitatea 3994 de meșteșugari⁵⁵, adică cu 108 mai mulți decât în 1860.

O comisie la nivel imperial a stabilit că în 1900 în Basarabia se ocupau cu meșteșugăritul 55125 de persoane⁵⁶, adică 2,6% din populația totală a provinciei, fără a se specifica mediul lor de trai. Conform calculelor efectuate în baza materialului recensământului din 1897, V. Jukov a constatat că în localitățile rurale erau mai mulți meșteșugari decât în cele urbane, ceea ce, concluziona el, „vorbește despre o slabă dezvoltare a industriei manufacturiere în orașe”⁵⁷.

7. Muncitorii

Deoarece și la mijlocul sec. al XIX-lea Basarabia continua să fie o periferie agrară a Imperiului Rus, cu o industrie meșteșugărească de proporții reduse, numărul muncitorilor era neînsemnat. Pe lângă cei 2732 de meșteri menționați mai sus, izvorul statistic din 1860 indică 2140 de muncitori și 732 de calfe care munceau la manufacturile din orașele Basarabiei. Peste 70% din numărul lor erau manufacturieri în Chișinău⁵⁸.

După implementarea reformelor din anii '60 ai sec. al XIX-lea, menite să accelereze procesul modernizării, Rusia a cunoscut o dezvoltare largă a industriei, nu însă și Basarabia, care a rămas același apendice agrar al imperiului bicefal. Drept consecință, după cum a consemnat un exponent al istoriografiei moldovenești, din cauza lipsei unor întreprinderi capitaliste mari și a unor centre urbane dezvoltate din punct de vedere industrial, în Basarabia nu s-a produs consolidarea detașamentului muncitorilor industriali⁵⁹, care, adăugăm noi, nu era numeros.

Este discutabilă problema referitoare la numărul muncitorilor din Basarabia în perioada ce a urmat după realizarea reformelor de modernizare a societății ruse. Abordând-o în mod special, istoriografia sovietică așa și nu s-a pronunțat cu claritate. Demograful rus Adolf Rașin, bunăoară, referindu-se la sursa cu date ale recensământului din 1897 privind numărul și componența muncitorilor din Rusia⁶⁰, a consemnat că Basarabia avea 16 mii de muncitori necalificați și zilieri, fără să precizeze însă mediul lor de trai⁶¹, ponderea acestora în raport cu populația totală a Basarabiei fiind extrem de mică (0,8%). Tot el indică cifra totală a muncitorilor și servitoarelor din Basarabia, stabilită prin intermediul recensământului din 1897 – 95900, dintre care 69500 erau originari din Basarabia, iar 26400 (27,5%) din alte gubernii ale Rusiei⁶². Acești 95900 de muncitori și servitoare, inclusiv 16 mii de muncitori necalificați și lucrători cu ziua, reprezentau 4,9% din totalul populației Basarabiei, în timp ce după numărul celor imigrați Basarabia se plasa pe locul al 10-lea printre 50 de gubernii europene ale Rusiei.

Conform unui studiu de sinteză, „la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea, în întreprinderile industriale, în cele meșteșugărești și în transport erau ocupați în total 28-30 mii de muncitori”⁶³. Clasa muncitoare din Basarabia, se afirmă tot aici, „s-a format din numărul țăranilor pământeni ruinați și al meseriașilor și muncitorilor veniți din guberniile

rusești și ucrainene. Spre anul 1902, la întreprinderile cu un număr de muncitori de la 6 la 50 de persoane, cei veniți din alte gubernii reprezentau 49,3%, iar la întreprinderile cu un număr de muncitori de la 50 la 500 – 74,8%”⁶⁴.

Efectuând calcule în baza datelor recensământului din 1897⁶⁵, V. Jukov a lansat în acest sens câteva cifre. Într-un articol din 1967 menționează că la sfârșitul sec. al XIX-lea numărul clasei muncitoare din Basarabia era nesemnificativ, el cuprinzând „maximal 30 mii de oameni, dintre care o mare parte se afla în afara orașelor. Dacă ținem cont de faptul că în acel timp populația urbană era în număr de peste 300 mii de oameni, atunci devine clar cât de neînsemnat era procentul clasei muncitoare în orașe”⁶⁶.

În curând V. Jukov renunță la cifra de 30000 și declară că la sfârșitul sec. al XIX-lea muncitorii salariați din Basarabia erau în număr de peste 200000. În industrie, transport, comerț și în alte sfere neagricole de producere, în 1897, erau 96 de mii, în agricultură – până la 70 de mii, la munci sezoniere dincolo de hotarele Basarabiei, în anii 1891-1900, peste 42 de mii⁶⁷. Confruntând însă aceste valori cu cele expuse în lucrarea lui A. Rașin, la care face trimitere, constatăm că V. Jukov le-a denaturat. A. Rașin a arătat clar că cifra de 95,9 mii (majorată de V. Jukov până la 96 de mii) includea și muncitorii antrenați în agricultură, aceștia din urmă fiind, după A. Rașin, în număr de 30700, dintre care 5300 erau femei⁶⁸. Iar în privința celor plecați la munci sezoniere A. Rașin a explicat că nu este posibil de a prezenta date pentru perioada 1891-1900, întrucât, din cauza modificărilor intervenite în sistemul de eliberare a pașapoartelor, este dificil a efectua calculele⁶⁹. În schimb a pus în circulație informații referitoare la anii 1906-1910, când autoritățile basarabene eliberau anual în medie câte 36400 de bilete de scurtă durată și pașapoarte (pe un termen nu mai mare de un an).

Ulterior, V. Jukov a indicat alte două cifre: 45000⁷⁰ și 21500 de muncitori industriali⁷¹, în ambele cazuri făcând trimitere la recensământul din 1897.

După D. Șemeakov, recensământul populației din 1897 a atestat în Basarabia 21552 de muncitori⁷² (1,1% din totalul populației provinciei).

Totuși este dificil a determina numărul muncitorilor în baza rezultatelor publicate ale recensământului, deoarece, după cum a remarcat L. Ivanov, la rubrica „populația industrială” au fost însumate trei categorii: „burghezia (proprietarii de întreprinderi industriale, comerciale, bancare și altele), funcționarii și administrația aceluiași întreprinderi și, în sfârșit, muncitorii”⁷³.

Potrivit opiniei exprimate de A. Zavtur, „clasa muncitoare industrială era într-un număr foarte redus. Cota-parte a ei în componența populației abia ajungea până la 0,27% în 1901 și 0,13% în 1910. La 1000 de oameni din populația Basarabiei revenea 4 muncitori industriali”⁷⁴.

Așadar, în lipsa unor evidențe numerice generale asupra muncitorilor, este problematică precizarea numărului lor în Basarabia, care, precum au demonstrat estimările, era însă neînsemnat la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul celui de-al XX-lea.

8. Odnodvorții

Prin regulamentul din 10 martie 1847 autoritățile țariste i-au egalat în drepturi pe mazilii și ruțașii din Basarabia cu odnodvorții – categorie privilegiată de țărani din Rusia. În consecință, exponenții acestor grupuri avantajate de contribuabili, specifice Moldovei medievale, au început să fie numiți odnodvorți. Într-o publicație din 1862 se menționează că odnodvorții reprezintă „o stare socială privilegiată, scutită de prestații, care își are propria cărmuire sătească și care, în loc de impozitul (birul) pe familie comun în Basarabia, plătesc

o dare numită dajdie, mai mică decât birul”⁷⁵. În conformitate cu prevederile reformei agrare din 1861, odnodvorții au fost trecuți la treapta socială a țăranimii.

Recensământul fiscal din 1858 a scos în evidență 28227 de odnodvorți în Basarabia, dintre care 1288 (4,5%) erau locuitori ai orașelor⁷⁶.

9. Țăranii

Această stare socială, cea mai numeroasă și caracteristică mediului rural, era prezentă și în orașe, unde principala ocupație rămânea să fie agricultura. Deși copiii țăranilor, născuți în oraș, obțineau vize de reședință orășenească, ei continuau, după tradiție, să fie socotiți țărani, chiar dacă ocupațiile citadine ale unora dintre ei nu mai aveau nimic comun cu cele sătești⁷⁷.

La începutul anilor '60 ai sec. al XIX-lea, prezența țăranilor în orașele basarabene era următoarea: (sunt omise localitățile urbane în care aceștia lipseau)⁷⁸:

Orașele	Anii	Țărani de stat	Coloniști	Țărani cu obligații temporare	Țărani	Odnodvorți (răzeși)	În total	Proporția la totalul populației
Chișinău	1863	1926	139	114	98	973	3250	3,4
	1865	124	121	605	–	–	850	0,9
Bălți	1863				597	29	626	9,0
	1865				595	26	621	9,1
Hotin	1863				55		55	0,3
Akkerman	1863		8	9		27	44	
	1865		30				30	
Șaba	1863		2				2	
	1865		6				6	
Orhei	1865				230	4	234	4,3

Astfel, în 1863, raportul dintre numărul țăranilor așezați cu traiul în orașe și populația urbană totală era de 2%, iar în 1865 – de 0,9%.

Deși, potrivit acestor cifre, constatăm o diminuare a prezenței țăranilor în mediul urban, către sfârșitul sec. al XIX-lea numărul lor, din contra, s-a majorat cu mult. Despre aceasta ne vorbesc datele recensământului populației⁷⁹:

Orașele	Cifre absolute	%
Chișinău	15494	14,3
Akkerman	1605	5,6
Bălți	3287	17,8
Bender	4496	14,1
Hotin	1134	6,1
Orhei	2515	20,4
Soroca	3025	19,7
Ismail	865	3,8
Bolgrad	1022	8,3
Cahul	314	4,4
Chilia	306	2,6
Reni	589	8,5
În total:	34652	11,8

Deci recensământul a stabilit că 2,4% din numărul total al țăranilor din Basarabia erau trăitori ai orașelor, unde, constituind o proporție de 11,8% în raport cu populația urbană totală, erau întrecuți sub aspect numeric doar de mic-burghezi. Cei mai mulți țărani locuiau în orașele Orhei, Soroca, Bălți, urmate de Chișinău și Bender.

Prezintă interes structura etnică a țăranimii din mediul urban, determinată în cadrul recensământului după limbă vorbită. Din numărul lor total 39,7% erau ruși, 27,4% – români, 14,7% - ucraineni, 8,1% - polonezi, 2,6% - evrei, 2,1% - bulgari, după care urmau celelalte etnii conlocuitoare⁸⁰.

Din această perspectivă tabloul din fiecare oraș se prezenta astfel⁸¹: 57,4% din țărani cu vize de reședință în Chișinău au declarat drept limbă maternă rusa și ucraineana, iar 24,3% - româna, cei din Akkerman, respectiv, – 77,2% și 32 de persoane, Bălți – 47,6% și 41,5%, Bender – 61% și 13,5%, Hotin – 90,2% și 17 persoane, Orhei – 10,9% și 80,7%, Soroca – 41,8% și 48%, Ismail – 79,4% și 28 de persoane, Cahul – 69,1% și 18,3%, Chilia – 53,9% și 12 persoane, Reni – 84% și 17 persoane. Proporțiile înșiruite demonstrează că aproape în toate orașele mai mult de jumătate din țărani erau ruși și ucraineni, excepție făcând orașul Orhei, în care predominau enorm țărani români, și orașele Bălți și Soroca, cu diferențe procentuale neesențiale. Prevalarea țăranilor vorbitori de limbi slave ne înclină să admitem că majoritatea țăranilor urbanizați nu proveneau din satele Basarabiei, ci erau veniți din alte gubernii ale Rusiei. Fenomenul imigrării țăranilor alogeni s-a produs, după toate probabilitățile, în anii '80 ai sec. al XIX-lea, când criza agrară de lungă durată din Rusia, după cum menționează L. Ivanov, „a izgonit din sate mase considerabile de țărani”⁸².

10. Coloniștii

Statutul de coloniști îl aveau germanii, elvețienii și transdanubienii, care, ca urmare a politicii de colonizare, promovate de către guvernarea de la Sankt Petersburg, au fost împroprietăriți în zona de sud a Basarabiei. Un număr neînsemnat dintre ei locuiau în orașe. Bunăoară, în 1860, 217 coloniști erau stabiliți în mediul urban⁸³, iar în 1865 – 157 (121 în Chișinău, 30 în Akkerman și 6 în Șaba)⁸⁴. Prin legea din 4/16 iunie 1871, fiindu-le anulate privilegiile acordate, coloniștii au fost trecuți la categoria țăranilor.

11. Funcționarii statului

Înregimentați din diferite stări sociale, funcționarii publici formau în societate un grup deosebit de oameni, care aveau menirea să promoveze cu fidelitate politica statală. Rolul lor era enorm, din acest punct de vedere, mai cu seamă, în regiunile periferice ale imperiului cu populație nerusă, cercetătorul rus L. Ivanov consemnând în această privință: „Printre funcționarii din regiunile naționale predominau alogenii. Autocrația trimetea în aceste regiuni cadrele desemnate de ea, pe care conta în procesul de realizare a politicii sale”⁸⁵.

Din păcate, datele publicate ale recensământului din 1897 nu ne permit să ne convingem de preponderența alogenilor, întrucât valorile referitoare la funcționari sunt împreunate cu cele privind nobilii personali. În plus, ele includ doar funcționarii care nu provin din nobili. Prin urmare, cifrele pe care le expunem în continuare întrunesc nobilii personali și funcționarii fără apartenență la nobilime.

Din cei 10090 de nobili personali și funcționari, inclusiv familiile lor, câți au fost înregistrați în Basarabia (0,5% din populația totală), 6174 locuiau în orașe (2,1% din totalul populației urbane), iar 3916 în mediul rural. 58% (3579 de persoane) dintre cei urbanizați își aveau locuința în Chișinău⁸⁶.

După locul de naștere ei se repartizau astfel (cifre absolute și procentuale)⁸⁷:

Nobili personali și funcționari	Originari din Basarabia	Originari din alte gubernii	Originari din alte state
Mediul urban	3782 61,2%	2320 37,5%	72
Mediul rural	2781 71,0%	1085 27,7%	50

Chiar dacă prevalau nobili personali și funcționarii născuți în Basarabia, tabloul se schimbă brusc în cazul examinării lor sub aspectul limbii materne pe care au declarat-o în cadrul recensământului: 79,5% dintre cei domiciliați în orașe erau ruși, restul – reprezentanți ai celorlalte etnii conlocuitoare, printre care doar 5,6% (349 de persoane) erau români. În localitățile rurale la fel predominau rușii cu 44,5%, în timp ce nobilii personali și funcționarii de origine română se plasau pe locul doi cu 34,8%⁸⁸.

12. Militarii

Pe teritoriul Basarabiei, situat la frontiera Imperiului Rus, permanent staționau trupe militare, unele dintre care erau instalate în orașe.

Pe lângă efectivele unităților regulate și neregulate, din categoria militarilor mai făceau parte militarii aflați în concediu fără termen și cei în retragere. Prin dispoziția guvernamentală din 24 mai 1871 s-a dispus ca soldații aflați în concediu fără termen și cei în retragere, care, contrar regulamentului din 25 iunie 1867, nu s-au înscris într-o oarecare comunitate orășenească sau sătească, să fie înscriși din ordinul autorităților locale⁸⁹. Peste scurt timp, concediile fără termen acordate soldaților, instituite în anii '30 ai sec. al XIX-lea, au fost anulate o dată cu introducerea, în 1874, a serviciului militar general obligatoriu.

Militarii constituiau următoarea proporție din numărul total al populației urbane (cifre absolute și procentuale): 1860 – 11999 (6,5%), 1861 – 13033 (6,8%), 1863 – 18832 (9,4%), 1865 – 14529 (7,4%), 1897 – 14170 (4,8%). Cei mai mulți militari erau în orașele Chișinău (35,6% în 1861 și 55,7% în 1897) și Bender (32% în 1861 și 24,6% în 1897)⁹⁰.

13. Persoanele neînscrise în stări sociale

Nepotrivirea între statutul social și funcția socială, existentă în Rusia, era evidentă, mai ales, în orașe, unde statutul contribuabilului avea o legătură neclară cu funcția sa economică și unde nivelul de instruire îi scotea pe mulți indivizi dintr-o anumită categorie socială fără a-i plasa, neapărat, în alta. Aceștia, provenind din stări sociale diferite, se numeau *raznocinți*, un termen de ordin legislativ. Numărul lor îl aflăm din statisticile vremii la rubrica „Persoanele neînscrise în stări sociale”. La mijlocul sec. al XIX-lea ei erau astfel reprezentați în orașele Basarabiei (cifre absolute și procentuale)⁹¹:

Anii	1860	1861	1863	1865
Orașele				
Chișinău	1392 (1,6)	12849 (13,7)	6602 (7,0)	965 (1,0)
Akkerman	657 (2,4)	–	21	10
Bender	197 (0,9)	377 (1,7)	129 (0,5)	2310 (10,3)
Hotin	9	18	14	–
Orhei	26	15	–	–
Soroca	35	–	–	–
În total:	2316 (1,2)	13259 (6,9)	6766 (3,4)	3285 (1,7)

După cum observăm, numărul *raznocinților* era mic în raport cu totalul populației urbane. Cei mai mulți existau în orașele Chișinău și Bender, pe când în celelalte orașe erau într-un număr foarte mic sau lipseau cu desăvârșire. În notele ce însoțesc tabelul cu date statistice pentru anul 1861 se explică în privința cifrei mari de persoane neînscrise în stări sociale, înregistrată în Chișinău, că ea este majorată față de anii precedenți din cauza revenirii în masă a indivizilor care fugiseră cândva în Turcia și în Principatele Române⁹².

O cifră neînsemnată (1516) de „persoane care nu fac parte din stările sociale menționate” a fost înregistrată în orașele basarabene în timpul recensământului din 1897⁹³, ea constituind 0,5% din totalul populației urbane. Mai mult de jumătate jumătate (59,1%) dintre aceste persoane erau ruși, 20,1% - ucraineni, iar restul – celelalte etnii, inclusiv români (6,5%)⁹⁴.

14. Supușii străini

Statisticile rusești indică și numărul supușilor altor state, aflați temporar pe teritoriul Rusiei sau până la acordarea cetățeniei ruse. Numărul lor era inclus în totalul populației.

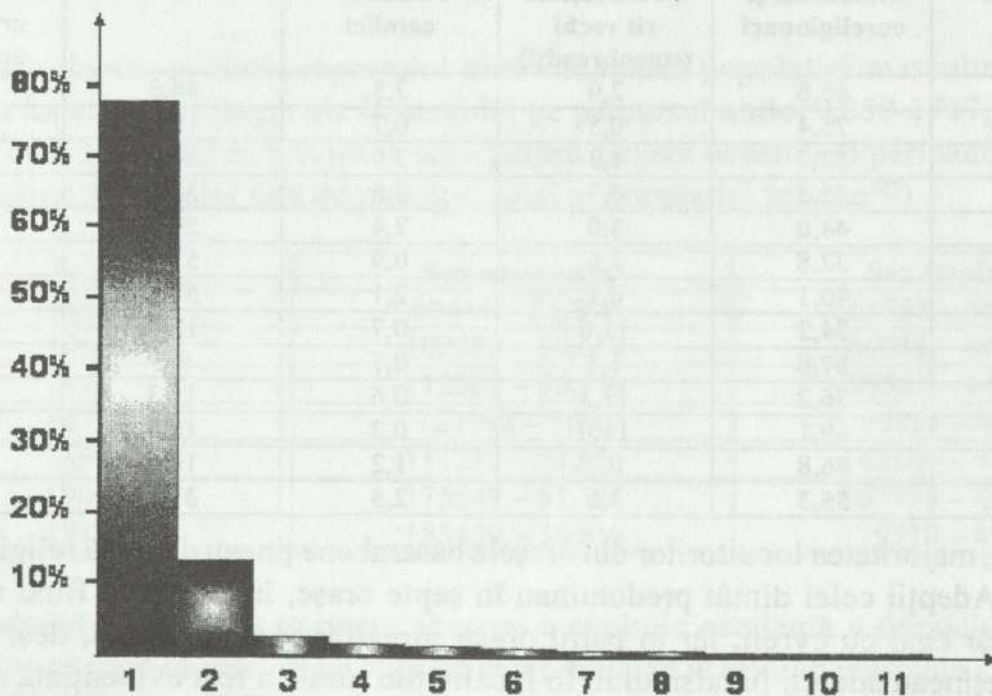
În 1860, în orașele Basarabiei erau 393 de supuși străini, care constituiau o proporție de 0,2% din populația urbană totală, în 1863 – 614 (0,3%), iar în 1865 – 1156 (0,6%)⁹⁵. Un număr mare de supuși străini au fost trecuți în registrele recensământului din 1897 – 23157 de persoane (1,2%) în toată Basarabia, dintre care 5198 în orașe (1,8% din totalul populației urbane⁹⁶).

15. Cazacii militari

În tabelul cu datele recensământului din 1897 privind distribuția populației după starea socială figurează separat cazacii militari, care, constituind o pătură socială militară aparte, se bucurau de anumite drepturi și privilegii. Funcția socială a lor consta în prestarea serviciului militar⁹⁷.

În mediul orășenesc basarabeian au fost înregistrați 525 de cazaci militari (500 de sex masculin și 25 de sex feminin), aceștia reprezentând aproape 0,2% din totalul populației urbane. Majoritatea se aflau în orașele Hotin (289) și Bender (181)⁹⁸.

Așadar, configurația socială a populației urbane a Basarabiei era extrem de diversă. Sub aspect grafic ea se prezintă astfel, conform informației recensământului din 1897:

Reprezentarea grafică a structurii sociale a populației urbane conform recensământului din 1897

- 1) Mic-burghezii (79%); 2) Țăranii (11,8%); 3) Nobilii personali și funcționarii (2,1%); 4) Nobilii de viță (1,9%); 5) Supușii străini (1,8%); 6) Negustorii (0,9%); 7) Clerul (0,8%);

8) Cetățenii de onoare (0,8%); 9) Persoanele care nu fac parte din stările sociale menționate (0,5%); 10) Cazacii militari (0,2%); 11) Persoanele care nu au indicat starea socială (0,1%).

Mici-burghezii alcătuiau majoritatea populației orășenești, urmați, într-un număr mult mai redus, de țărani, apoi de nobilii personali și funcționari, ponderea numerică a celorlalte grupuri sociale fiind și mai nesemnificativă.

II. Structura confesională

La mijlocul sec. al XIX-lea populația urbană a Basarabiei se diviza după religie astfel (cifre absolute și procentuale)⁹⁹:

Anii	Ortodocși	Rascolnici	Romano-catolici	Armeano-grigoriani	Luterani	Mozaici	Mahomedani	În total
1861	141584 73,6	4962 2,5	1531 0,8	1736 0,9	325 0,1	42184 21,9	30	192352 100
1865	138811 71,3	7067 3,6	1466 0,7	1802 0,9	492 0,2	44795 23,0	106	194539 100

Ca și în toată Basarabia, prevalau orășenii de confesiune ortodoxă, pe locul doi, cu o cotă numerică importantă, se situau evreii, urmați de reprezentanții celorlalte religii. Cei mai mulți rascolnici erau în Chișinău și Bender. În Soroca ei lipseau. Romano-catolici, într-un număr mai mare, erau în Chișinău și Bender, armeano-grigoriani – în Akkerman și Chișinău, ei fiind lipsă în Soroca, iar luterani – în Chișinău (lipseau în Orhei și Soroca). Prezența mahomedanilor, aceștia fiind doar de sex masculin, a fost semnalată în orașele Chișinău și Bender.

Un tablou similar conturează și datele recensământului din 1897¹⁰⁰, pe care le prezentăm în continuare exprimate în procente:

Orașele	Ortodocși și coreligionari	Ortodocși de rit vechi (starobreadți)	Romano-catolici	Iudei	De alte religii creștine și necreștine
Chișinău	46,6	2,0	3,5	46,3	1,5
Akkerman	75,4	0,5	0,7	19,9	3,3
Bălți	37,7	1,3	3,9	56,0	0,9
Bender	55,3	6,3	3,5	33,5	1,3
Hotin	44,0	3,0	2,4	50,1	0,3
Orhei	37,8	2,6	0,9	57,9	0,7
Soroca	40,1	0,1	2,1	57,2	0,3
Ismail	74,2	11,6	0,7	12,4	0,8
Bolgrad	87,8	1,3	0,7	9,7	0,2
Cahul	76,2	11,3	0,6	11,3	0,4
Chilia	69,1	11,8	0,2	18,5	0,1
Reni	86,8	0,7	1,2	10,5	0,5
În total:	55,3	3,6	2,5	37,4	1,2

Așadar, majoritatea locuitorilor din orașele basarabene țineau de două religii: ortodoxie și iudaism. Adepții celei dintâi predominau în șapte orașe, în Chișinău fiind reprezentați într-un număr egal cu evreii, iar în patru orașe superioritatea numerică, deși nu în mare măsură, o dețineau adepții iudaismului. În localitățile rurale a fost evidențiată o situație de o altă natură: 87,6% din recenzenți erau ortodocși, 7,2% - iudei, 3,2% – protestanți, iar credincioșii de alte confesiuni – într-un număr mult mai redus.

III. Repartiția pe sexe a populației urbane

În 1858, în 50 de gubernii din partea europeană a Rusiei, conform calculelor efectuate de A. Rașin, la 1000 de bărbați reveneau 1023 de femei. Excedentul feminin era caracteristic,

de fapt, doar mediului rural, pe când în cel urban superioritatea numerică o deținea sexul masculin, la 1000 de bărbați revenind 836 de femei. În plus, comparând datele referitoare la fiecare gubernie în parte, același A. Rașin a constatat că nu în toate prevala elementul feminin. Excepție făceau 11 gubernii, printre acestea numărându-se și Basarabia, unde la 1000 de bărbați reveneau 912 femei, urmată de guberniile Taurida și Sankt Petersburg, cu un număr de femei și mai redus la 1000 de bărbați¹⁰¹.

Preponderența numerică în Basarabia a populației masculine a fost indicată, încă în 1864 de către Comitetul Statistic Regional din Basarabia. Potrivit evaluărilor acestuia, la 100 de bărbați reveneau, în medie, 90 de femei, în orașe această cifră coborându-se până la 87, iar în sate ridicându-se până la 92. Numărul atât de mare al bărbaților, ceea ce reprezenta un fenomen mai puțin întâlnit în domeniul statisticii, după cum explicau experții Comitetului respectiv, se datora, în careva măsură, faptului că „Basarabia (cu excepția populației evreiești din cadrul ei) nu a fost supusă până acum, din momentul anexării la imperiu, obligației de recrutare”¹⁰².

La mijlocul sec. al XIX-lea, excedentul masculin era tipic și Principatului Moldovei, unde, în 1859, a fost înregistrat un raport de 51,6% parte masculină și 48,4% parte feminină¹⁰³.

Structura după sexe a populației totale din cele 50 de gubernii europene ale Rusiei s-a dovedit a fi de aceeași natură și la sfârșitul sec. al XIX-lea. Datele recensământului din 1897 au arătat că la 1000 de bărbați reveneau 1042 de femei. Dar această precumpănire feminină nu era specifică fiecărei gubernii luate separat. Aproximativ în aceleași 11 gubernii prevala numărul bărbaților, inclusiv Basarabia, cu 953 de femei la 1000 de bărbați, un număr și mai mic de reprezentante ale sexului feminin având guberniile Herson, Ekaterinoslav, Taurida și Sankt Petersburg. Totodată, s-a constatat aceeași predominare numerică a sexului masculin în mediul urban al guberniilor europene: 906 femei la 1000 de bărbați¹⁰⁴.

Pentru a ilustra evoluția raportului dintre numărul populației masculine și al celei feminine în localitățile urbane ale Basarabiei pe parcursul anilor 1850-1917, expunem în continuare date statistice cu privire la sexe pentru fiecare deceniu al perioadei investigate (valori absolute și raportul față de numărul total al populației urbane¹⁰⁵).

Anii	Sex masculin	Sex feminin
1852	65446 – 51,5%	61755 – 48,5%
1861	102793 – 53,6%	89016 – 46,4%
1870	112564 – 55,7%	89565 – 44,3%
1875	122368 – 56%	95984 – 44%
1897	151232 – 51,6%	142100 – 48,4%
1906	175549 – 51,1%	167776 – 48,9%
1913	185459 – 50,8%	179710 – 49,2%

Din tabelul de mai sus se poate observa o evoluție oscilantă a decalajului numeric, înregistrându-se până în anii '70 un spor tot mai pronunțat al sexului masculin și o diminuare a lui către sfârșitul sec. al XIX-lea. Cifrele de la începutul sec. al XX-lea indică o descreștere în continuare a populației masculine, asupra acestui fenomen influențând și pierderile umane în timpul primului război mondial. Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930 a atestat deja o superioritate numerică a sexului feminin atât în mediul urban al Basarabiei, unde cota acestui sex era de 50,1% față de cea a bărbaților, egală cu 49,9%, cât și pe ansamblul întregii provincii¹⁰⁶.

În concluzie menționăm:

1. Structura socială a populației orașelor basarabene în perioada țaristă era complexă.
2. Sub aspect confesional, mai mult de jumătate din orașeni erau ortodocși, mai mult de un sfert – mozaici, iar restul, cu cote ne semnificative, țineau de alte religii.
3. Din punctul de vedere al structurii după sexe, populația urbană a Basarabiei se caracteriza prin predominarea elementului masculin asupra celui feminin, acest decalaj numeric fiind în creștere până în anii '70, apoi în scădere către sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea, înregistrându-se, astfel, tendința spre o egalare numerică a sexelor.

NOTE

- ¹ *Энциклопедический словарь*, С. -Петербург, Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, 1900, том XXX^А, (60), p. 912.
- ² *Ibidem*, p. 913.
- ³ G. Hosking, *Rusia. Popor și imperiu. 1552-1917*, Iași, 2001, p. 117.
- ⁴ А. Н. Крупенский, *Краткий очерк о бессарабском дворянстве. 1812-1912*, С.-Петербург, 1912, p. 17; Gh. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, București, 1940, p. 25.
- ⁵ Gh. Bezviconi, *op. cit.*
- ⁶ А. Н. Крупенский, *op. cit.*, p. 49-64.
- ⁷ А. Заєциук, *Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область*, С. -Петербург, 1862, часть I, p. 189.
- ⁸ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., Бессарабская губерния*, С.-Петербург, 1905.
- ⁹ *Обзор Бессарабской губернии за 1912 год*, Кишинэу, 1913, p. 68.
- ¹⁰ *Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год*, Кишинэу, 1862, p. 44-46; ANRM, F. 151, inv. 1, d. 93, f. 53 v.; *Pervaia vseobščiaia perepis, op. cit.*, p. 40 (recensământul prezintă cifre întrunite referitoare la nobilii personali și funcționari); *Обзор Бессарабской губернии за 1900 год*, Кишинэу, 1901, anexă (tabelul 19^А).
- ¹¹ *Pervaia vseobščiaia perepis'*, p. 226-232.
- ¹² *Ibidem*, p. 33.
- ¹³ А. Каппелер, *Россия – многонациональная империя. Возникновение, история, распад*. Перевод с немецкого. Москва, 2000, p. 217.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 216.
- ¹⁵ А. Заєциук, *op. cit.*, partea I, p. 189; *Ратнаіа книжка*, p. 46, *Pervaia vseobščiaia perepisi*, p. XVIII, 41.
- ¹⁶ *Кишиневские епархиальные ведомости*, nr. 5, 1879, p. 97
- ¹⁷ *Pervaia vseobščiaia perepis'*, p. 226-228.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 40; *Ратнаіа книжка*, p. 46; *Записки Бессарабского Областного Статистического Комитета*, Кишинэу, 1864, том. I, p. 28; ANRM, F. 151, inv. 1, d. 93, f. 92.
- ¹⁹ *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание второе, том V, nr. 3952, С. -Петербург, 1831, p. 72-73.
- ²⁰ *Zapiski Bessarabskogo Oblastnogo Statisticeskogo Komiteta*, vol. I, p. 22-25
- ²¹ V. Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868)*, Chișinău, 2002, p. 372.
- ²² *Zapiski Bessarabskogo Obl. Stat. Komiteta*, vol. I, p. 14.
- ²³ А. Заєциук, *op. cit.*, partea I, p. 189.
- ²⁴ *Ратнаіа книжка*, p. 46.
- ²⁵ *Zapiski Bessarabskogo Obl. Stat. Komiteta*, vol. I, p. 28
- ²⁶ ANRM, F. 151, inv. 1, d. 93, f. 91 v. – 92.
- ²⁷ *Pervaia vseobščiaia perepis'*, p. 40.
- ²⁸ *Обзор Бессарабской губернии за 1900 год*. Кишинэу, 1901, anexă (tabelul 19^А)
- ²⁹ А. Г. Рашин, *Население России за 100 лет*, Москва, 1956, p. 125, 129.
- ³⁰ В. И. Жуков, *Города Бессарабии (1861-1900 г. г.)*, Кишинэу, 1975, p. 46.
- ³¹ *Молдаване*, Кишинэу, 1977, p. 218.
- ³² В. И. Жуков, *Города Бессарабии 1812-1861 годов*, Кишинэу, 1964, p. 73-74.
- ³³ V. Tomuleț, *op. cit.*, p. 339-340.
- ³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 346-347.

³⁶ А. Афанасьев-Чужбинский, *Поездка в Южную Россию, часть II. Очерки Днестра*, Санкт-Петербург, 1863, p. 334.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Pervaia vseobščiaia perepis'*, p. 226, 228.

³⁹ В. И. Жуков, *Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии (1812-1900)*, Кишинэу, 1982, p. 211.

⁴⁰ *Pamiatnaia knijka*, p. 44-46; *Pervaia vseobščiaia perepis'*, p. 40.

⁴¹ Сф. ANRM, F. 9, inv. 1, d. 5514, f. 85.

⁴² *Населенные места Российской империи в 500 и более жителей*, С. - Петербург, 1905, p. 10.

⁴³ *Ibidem*, p. 4, 9.

⁴⁴ *Pervaia vseobščiaia perepis'*, p. 228.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 228-242.

⁴⁶ *Энциклопедический словарь*. том. XXXVIII (75), Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, С.-Петербург, 1903, p. 132.

⁴⁷ Făcând trimitere la sursa cu date ale recensământului din 1897, V. Jukov afirmă că în acest an în orașele Basarabiei activau 21320 de meșteșugari, fără membrii familiilor lor (V. I. Jukov, *Goroda Bessarabii*. 1861-1900 g., *op. cit.*, p. 57). Consultând însă tabelul la care face trimitere (Repartizarea populației în grupuri de ocupații, p. 152-157), constatăm că este imposibil a determina numărul meșteșugarilor. În acest sens L. Ivanov a atras atenția că informațiile recensământului din 1897 cu privire la ocupațiile locuitorilor au fost insuficient prelucrate, fiind incluse la aceeași rubrică diferite categorii de populație (Л. М. Иванов, *О сословно-классовой структуре городов капиталистической России*, în "Проблемы социально-экономической истории России", Москва, 1971, p. 315, 317).

⁴⁸ ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1802, f. 1.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 13, 44 v.

⁵⁰ A. Zașciuk, *op. cit.*, partea a II-a, p. 102.

⁵¹ *Ibidem*, p. 134, 151, 158, 173.

⁵² *Pamiatnaia knijka*, p. 45-46.

⁵³ *Ibidem*, p. 59.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 46.

⁵⁵ *Zapiski Bessarabskogo Obl. Stat. Komiteta*, vol. III, p. 78. Indicând această sursă și pagina respectivă, V. Jukov susține că în 1861 existau 5,7 mii de meșteșugari în toată Basarabia (Moldavane, p. 218), pe când aici se vorbește doar despre meșteșugarii din Chișinău.

⁵⁶ V. I. Jukov, *Goroda Bessarabii (1861-1900)*, p. 58.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 59.

⁵⁸ *Pamiatnaia knijka*, p. 59.

⁵⁹ Н. В. Бабилунга, *Жизненный уровень промышленных рабочих Бессарабии в начале XX в. в свете ленинских работ о положении пролетариата в России*, în „Известия Академии Наук МССР”, nr. 1, Серия общественных наук, 1980, p. 32.

⁶⁰ *Численность и состав рабочих России на основании данных первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897*, том. I, С. - Петербург, 1906.

⁶¹ А. Г. Рашин, *Формирование рабочего класса России*, Москва, 1958, p. 154.

⁶² *Ibidem*, p. 356.

⁶³ *Istoria RSS Moldovenești*, Chișinău, 1967, vol. I, p. 539.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 539-540.

⁶⁵ *Pervaia vseobščiaia perepis'*, p. 155.

⁶⁶ В. Жуков, *Характер классовых противоречий в городах Бессарабии в эпоху капитализма (1861-1900 г.г.)*, în „Известия Академии наук Молдавской ССР”, 1967, nr. 2, p. 67.

⁶⁷ В. Жуков, *О периодизации развития промышленности и формировании промышленного пролетариата Бессарабии в XIX веке (1812-1900 годы)*, în „Известия Академии наук Молдавской ССР”, Серия общественных наук, 1969, nr. 2, p. 29.

⁶⁸ А. Г. Рашин, *Formirovanie*; *op. cit.*, p. 245.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 328.

⁷⁰ V. Jukov, *Goroda Bessarabii (1861-1900)*, p. 107.

⁷¹ *Moldavane*, p. 218.

⁷² *Формирование молдавской буржуазной нации*, Кишинэу, 1978, p. 75.

⁷³ L. Ivanov, *op. cit.*, p. 315.

- ⁷⁴ A. A. Завтур, *Социальная структура Молдавии. Становление социально-политического единства*, Кишинэу, 1977, p. 26.
- ⁷⁵ *Pamiatnaia knijka*, p. 153.
- ⁷⁶ *Ibidem*, p. 44-45.
- ⁷⁷ L. M. Ivanov, *op. cit.*, p. 319.
- ⁷⁸ ANRM, F. 151, inv. 1, d. 93, f. 1v - 2, 91 v - 92.
- ⁷⁹ *Pervaia vseobščiaia perepis'*, p. 2.
- ⁸⁰ *Ibidem*, p. 228.
- ⁸¹ *Ibidem*, p. 228-243.
- ⁸² L. M. Ivanov, *op. cit.*, p. 321.
- ⁸³ *Pamiatnaia knijka*, p. 46.
- ⁸⁴ ANRM, F. 151, inv. 1, d. 93, f. 91v-92.
- ⁸⁵ L. M. Ivanov, *op. cit.*, p. 321.
- ⁸⁶ *Pervaia vseobščiaia perepis'*, p. 34.
- ⁸⁷ *Ibidem*.
- ⁸⁸ *Ibidem*, p. 226, 228.
- ⁸⁹ ANRM, F. 6, inv. 5, d. 106, f. 4.
- ⁹⁰ *Pamiatnaia knijka*, p. 46; *Zapiski Obl. Bessarabskogo Stat. Komiteta*, vol. I, p. 29; ANRM, F. 151, inv. 1, d. 93, f. 2, 92; *Pervaia vseobščiaia perepis'*, p. 152. De precizat că datele publicate ale recensământului din 1897 conțin informații referitoare la militari doar în cadrul tabelului „Repartizarea populației pe grupe de ocupații”. Prin urmare, în restul tabelelor ei sunt trecuți la categoriile sociale din care proveneau
- ⁹¹ *Pamiatnaia knijka*, p. 44-46; *Zapiski Bessarabskogo Obl. Stat. Komiteta*, vol. I, p. 29; ANRM, F. 151, inv. 1, d. 93, f. 1v-2, 91v-92.
- ⁹² *Zapiski Obl. Bessarabskogo Stat. Komiteta*, vol. I, p. 30.
- ⁹³ *Pervaia vseobščiaia perepis'*, p. 41.
- ⁹⁴ *Ibidem*, p. 229.
- ⁹⁵ *Pamiatnaia knijka*, p. 46; ANRM, F. 151, inv. 1, d. 92, f. 2, 92.
- ⁹⁶ *Pervaia vseobščiaia perepis'*, p. 41.
- ⁹⁷ *Энциклопедический словарь*. Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, С. - Петербург, 1894, том XIII[^](26), p. 882.
- ⁹⁸ *Pervaia vseobščiaia perepis'*, p. 41.
- ⁹⁹ *Zapiski Bessarabskogo Stat. Komiteta*, vol. I, p. 93; ANRM, F. 151, inv. 1, d. 93, f. 93v-94.
- ¹⁰⁰ *Pervaia vseobščiaia perepis'*, p. 3.
- ¹⁰¹ A. G. Rașin, *op. cit.*, p. 258-260.
- ¹⁰² *Zapiski Bessarabskogo Stat. Komiteta*, vol. I, p. 26.
- ¹⁰³ E. Negruți, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova. 1800-1859*, Iași, 1997, p. 93.
- ¹⁰⁴ A. G. Rașin, *op. cit.*, p. 261-263.
- ¹⁰⁵ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5873, passim: *Zapiski Bessarabskogo Stat. Komiteta*, vol. I, p. 26; A. H. Егунов, *Бессарабская губерния в 1870-1875 годах. Перечень населенных мест*, Кишинэу, 1879, passim: *Pervaia vseobščiaia perepis'*, p. 1; *Обзор Бессарабской губернии за 1906 год*, p. 24, *Обзор Бессарабской губернии за 1913*, Кишинэу, 1914, p. 101.
- ¹⁰⁶ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, București, vol. I, 1938, p. XXIV, XXVI, XXVIII.

ASPECTE ALE MIȘCĂRII LIBERALE DIN BASARABIA ÎN PERIOADA ANILOR 1905-1907

Silvia Dulschi

Realitatea rusă, statutul politico-administrativ al Basarabiei la începutul sec. al XX-lea, au determinat, în mare măsură, evoluția și particularitățile vieții social-politice din ținut, având repercursiuni asupra procesului de constituire a formațiunilor politice basarabene și a activității lor.

Problemele de ordin social-economic, politic și național cu care se confrunta Basarabia, au făcut ca germenii ideologiei liberale individualiste să găsească un sol fertil în mediul urban și rural¹ basarabean, având un impact asupra acestuia, mai puternic decât în alte gubernii.

În acest articol se urmărește trecerea în revistă a vieții social-politice din Basarabia la începutul sec. al XX-lea, bogat în evenimente politice, descrierea evoluției sociale, a acestui teritoriu.

Ca și alte gubernii alogene, Basarabia, dorea realizarea propriilor interese social-politice și naționale în cadrul Imperiului Rus. Lipsa unor centre universitare, a instituțiilor de cultură, a unui mediu socio-cultural, a unei clase politice mature, capabile să genereze și să realizeze idei social-politice, naționale, și prezența unui puternic aparat polițienesc de supraveghere cu o amplă rețea de agenți, făceau ca starea generală să fie calificată ca una de hibernare politică.

Modestele rezultate obținute de mișcarea social-politică din Basarabia la începutul secolului al XX-lea, au fost menționate în numeroasele relatări ale diverselor personalități ce s-au referit, într-un fel sau altul, la acest subiect, cât și ale reprezentanților puterii din ținut².

Starea de liniște care domnea în Basarabia, era una aparentă. Afirmațiile precum că populația era preocupată doar de grijile pământului, că era loială față de putere și că se afla departe de „furtunile” revoluționare, care bântuiau în marile centre universitare nu sunt într-un tot obiective și nu se bazează pe un studiu profund al stării de lucruri în ținut.

Activismul politic în Basarabia a început să se manifeste la începutul anului 1905. Acțiuni de protest sporadice au avut loc aproape în toate județele. Despre necesitatea stringentă în transformări sociale și politice se menționa în documentele de program ale majorității partidelor și formațiunilor politice.

Viața politică a Basarabiei repeta policromia politică din Imperiul Rus, unde în anii 1905-1907 activau cca 50 de organizații și grupări politice³, care aveau comitete aproape în toate județele Basarabiei.

Multe din formațiunile social-politice însă erau efemere și nu se bucurau de susținere din partea populației.

Organizațiile social-politice de orientare liberală în Basarabia, ca și cele din Rusia, s-au constituit ca partide politice în urma emiterii Manifestului imperial din 17 octombrie 1905.

Cel mai reprezentativ exemplu este cel al Partidului Constituțional-Democrat, care, organizațional, s-a constituit în octombrie 1905, iar la Congresul II al partidului, din ianuarie 1906, s-a format definitiv ca partid, fiind făcute modificări de program și statut, aleasă o nouă componență a Comitetului Central și stabilită o nouă denumire a partidului-Partidul Libertății Poporului.

Protagoniști ai liberalismului moldovenesc, de la începutul sec. al XX-lea sunt considerați baronul A. Stuart și C. Cazimir, care au unit în jurul lor constituționaliștii democrați și reprezentanții Zemstvei guberniale, care aparțineau aripei așa-numiților progresiști, printre care se evidențiau: A. Aleinikov, C. Schmidt, A. Gheorghiu, E. Lisovski,

E. Cristi.⁴ Congresul gubernial al Zemstvei, care și-a ținut lucrările la Chișinău, în septembrie 1905, a pus temelia organizațională a mișcării liberale în ținut, fiind creat Partidul Progresiștilor. În luna octombrie 1905, C. Cazimir convoacă în jud. Hotin Congresul Partidului Progresist, care adoptă programul partidului alcătuit din 10 puncte și care prevedea: instituirea unei adunări reprezentative bicamerale alese în baza dreptului universal, inviolabilitatea persoanei și a locuinței, libertatea conștiinței, egalitatea tuturor cetățenilor în fața legii, lichidarea privilegiilor, învățământul primar obligatoriu, asigurarea socială pentru muncitori, lărgirea drepturilor țăranilor de a folosi pământul.⁵

După 17 octombrie, Partidul Progresist se dizolvă, locul lui fiind ocupat de un grup de intelectuali în frunte cu L. Siținski, care împreună cu cercul redacțional al gazetei „Bessarabskaia jizni” au adoptat programul și au constituit nucleul secției Partidului Constituțional-Democrat din Basarabia.⁶

În scurt timp, în Basarabia va fi creată o rețea largă de organizații ale Partidului Constituțional-Democrat. În Chișinău va activa comitetul gubernial, în Akkerman, Orhei, Hotin vor fi create comitete județene, iar în Bălți, Fălești, Hâncești, Comrat, Cahul, Ismail, Bolgrad, Briceni- comitete de plasă și satești ale Partidului Constituțional-Democrat. Către primăvara anului 1906, în Basarabia vor acționa 11 organizații de partid locale, cu un număr de 632 membri. (Comitetul gubernial din Chișinău era alcătuit din 60 de persoane, organizațiile din celelalte 10 județe întruneau 572 de persoane⁷.)

Un loc aparte în viața politică a Basarabiei, la începutul sec. al XX-lea, ocupa Partidul Constituțional-Democrat (cadet), care întrunea partea progresistă a intelectualității, avea programul său, lozinci și aspirații liberale de reformare a societății.

Ideile promovate de Partidul Constituțional-Democrat erau determinate de doctrina liberală și de particularitățile structurii sociale basarabene. Nucleul partidului îl constituiau profesorii, juriștii, publiciștii, membrii Zemstvei - floarea intelectualității, care intenționau să reformeze societatea pe cale parlamentară, dezaproband revoluția și mijloacele violente.

Inițial, grupul constituțional nu întâlnea obstacole din partea autorităților. Mai târziu, pe măsură ce programul partidului și literatura de partid capătă priză în mediul intelectualității, funcționarilor, clerului și al țăranilor*, atitudinea administrației devine extrem de ostilă.⁸

În pofida Manifestului din 17 octombrie cu privire la întruniri, autoritățile creau tot mai frecvent obstacole în calea desfășurării activității Partidului Constituțional-Democrat, exercitând presiuni asupra membrilor formațiunii, în scopul limitării impactului ideilor democratice asupra populației.

O atitudine vădit părtinitoare, a demonstrat însuși primarul Chișinăului, P. Sinadino. Autorizând organizarea adunărilor partidului „Uniunea -17 octombrie”, care aveau loc în sala Dumei orașenești, acesta, în mod categoric, refuza să ofere acest local comitetului Partidului Constituțional -Democrat pentru desfășurarea lucrărilor acestei formațiuni, motivându-și refuzul cu indicația ce-i parvenise de la conducerea guberniei, deși dispoziția, de fapt, a fost emisă ulterior, după ce a fost enunțat refuzul. Mai târziu, interdicția autorităților

* Fondul 297 conține o scrisoare a unui grup de persoane, care, familiarizate cu programul partidului, erau gata să-l susțină și să adere la el. „Făcând cunoștință cu programul partidului constituțional-democrat, noi am ajuns la concluzia, că în condițiile Monarhiei dinastice, partidul se pronunță pentru o astfel de administrare statală, cum ar fi reprezentanța populară, aleasă prin depunerea direcă a voturilor întregului popor, fără deosebirea stărilor, și care își propune ca scop, apărarea intereselor clasei truditoare, indiferent de forma în care această muncă se va exprima; de aceea, noi subsemnații, ne alăturăm Partidului Constituțional-Democrat și declarăm că vom acționa întru totul în conformitate cu scopurile și sarcinile partidului nostru și împotriva partidelor de centru, partidului ordinii de drept și altor partide ce sunt orientate contra intereselor clasei truditoare și care se pronunță în apărarea nobililor și bogătașilor.” (ANRM, F.297, inv.2, d.32, f. 103 verso)

guberniale referitoare la acordarea localurilor publice pentru adunările organizate de Partidul Constituțional Democrat s-a extins asupra întregii gubernii.

Literatura de partid, expedită în toate colțurile Basarabiei, era confiscată în mod abuziv. Foliantele, ce explicau programul partidului, erau considerate ca extrem de dăunătoare și ca un pretext pentru acțiunile de reprimare din partea administrației și pentru afirmațiile acesteia privind „ignoranta maselor ce nu înțeleg sensul foliantelor și, care le trezesc doar revolta contra funcționarilor, considerați vinovați de toate nenorocirile Rusiei”.⁹ Atitudinea administrației față de membrii partidului era ostilă și dură. Autoritățile exercitau în permanență presiuni asupra membrilor Partidului Constituțional-Democrat și depuneau eforturi pentru a paraliza activismul unei anumite părți a societății basarabene, care tindea spre idealurile promovate de acest partid. Funcționarii instituțiilor publice și chiar al celor electivă erau avertizați că „nu le face față participarea într-un partid de «opozitie» cum este Partidului Constituțional-Democrat”¹⁰.

Informația cu referire la apartenența la acest partid urma să fie comunicată ministerului de resort, iar persoanele care făceau parte din acesta erau declarate ca neloiale față de regimul țarist. Acțiunile administrației nu s-au limitat doar la simple avertizări, în scurt timp s-a trecut la persecuții. Printre acțiunile de reprimare a activității membrilor de partid este și cazul învățătoarei școlii cu două clase din Chișinău, Maria Redrova, membru activ al partidului, concediată din serviciu, pentru apartenența la Partidul Constituțional-Democrat și difuzarea proclamațiilor cu caracter revoluționar, antigubernamental în rândurile populației, care chemau la nesupunere și proteste, în pofida titlului progubernamental al acestora : „Pentru țar, pentru adevăr”.¹¹

Anihilarea activității Partidului Constituțional-Democrat se realiza prin intimidări, concedieri din serviciu, inclusiv, interzicerea practicii private. În sprijinul autorităților au venit reprezentanții curentelor extreme de dreapta, mai ales, exponenții „sutelor negre”, care, de pe paginile gazetelor „Drug”, „Bessarabeț” ș.a., răspândeau zvonuri, precum că Partidul Constituțional-Democrat este „un partid anarhist și revoluționar”.¹² Aproape fiecare număr al gazetei „Drug” conținea atacuri la adresa redactorului gazetei „Bessarabskaia jizni”, F.Zaharov, critica programul acestei formațiuni politice¹³ și activitatea partidului cadet.

Profitând de ignoranța populației basarabene, politica de intimidare, aplicată de autorități, urmarea nu atât lichidarea partidului, cât prezentarea constituțional-democrațiilor ca exponenți ai anarhismului.¹⁴ Prin intermediul acestei tactici se urmarea respingerea majorității populației cu viziuni progresiste¹⁵.

Tentative de anihilare a mișcării liberale s-au întreprins în toate județele Basarabiei, un exemplu elocvent constituind județul Bălți. În raportul adjunctului șefului direcției jandarmeriei din 14 septembrie 1907, adresat guvernatorului Basarabiei, se atestă faptul că în Bălți, la începutul anului 1906, a fost creată secția Partidului Constituțional-Democrat, avându-i ca membri pe: fostul judecător al orașului Bălți, ulterior avocat, Mereslav Cijovski, contabilul visteriei jud. Bălți, Fiodor Kirilov, inspectorul Matvei Davâdov, contabilul Direcției Zemstvei Pavel Mășkin, inginerul Naum Rozenbaum, mic-burghezul, evreul, Ovni Kotlear, preotul Fiodor Boguș din loc. Fălești, jud. Bălți.

Obiectivul principal al activității uniunii era agitația preelectorală, discuțiile axându-se pe problemele privind necesitatea împroprietăririi țăranilor cu puțin pământ, învățământul, asigurarea cu locuri de muncă a reprezentanților categoriilor socialmente vulnerabile. Activitatea acestui grup liberal a fost de scurtă durată, iar ponderea lui în viața social-politică a orașului – nesemnificativă, din cauza piedicilor puse de către autoritățile din Bălți, care invocau diferite pretexte în scopul defăimării acestuia. După două ședințe, care au avut loc în ianuarie și februarie 1906, activitatea ei a fost interzisă.¹⁶

În orașelul Comrat, unde funcționa școala reală și exista un număr mare de intelectuali, până în ianuarie 1906 influența constituțional-democraților era considerabilă. O bună parte din populație, accepta programul și activitatea partidului. Reprezentanții administrației și partidele de dreapta și-au pierdut definitiv autoritatea. Succesele Partidului Constituțional-Democrat au provocat nemulțumirea autorităților, acestea luând decizia să anihileze activitatea formațiunii.¹⁷ A fost arestat organizatorul ei Andrei Galațan.* În urma ciocnirilor cu poliția locală, au început arestările în masă; mai mult de 50 de activiști ai partidului au fost închiși în închisoarea din Chișinău, ca rezultat secția de partid din Comrat fiind lichidată.¹⁸

Aceeași soartă a avut-o secția de partid din jud. Hotin. Comitetul local, a fost desființat, multe persoane au fost eliberate din serviciu său, transferate în alte funcții.

În Soroca constituțional-democrații: Isai Felidman, Nicolai Șalanski, Alexandru Alexandrov, Iacob Etingher, Pomarski, Bernard Șșal, Froim Kinș, Vladimir Ghedaleov se aflau sub controlul permanent al poliției locale.¹⁹

Continuă politica de interdicție a adunărilor, erau înaintate cerințe obligatorii privind prezentarea listelor exacte ale tuturor participanților la ele. În urma acestei politici au suferit: anchetatorul Baranovski, inspectorul fiscal Vlanțev, învățătorul Belovozov și alți activiști de partid. Adunările de partid erau calificate drept „rebeliuni”, iar membrii Partidului Constituțional-Democrat - „revoluționari”.

În satul Novotroian au fost arestați doi învățători, activiști de partid, în baza denunțului șefului de plasă, care manifesta ostilitate față de politica promovată de partid și nemijlocit față de aceștia.

În orașelul Hâncești a fost confiscată toată literatura de partid a comitetului local. Doi membri ai partidului au fost supuși arestului și doar în urma demersului lor adresat Direcției jandarmeriei din Chișinău au fost eliberați.

La Orhei, pe parcursul a două luni autoritățile locale ba permiteau, ba interziceau adunările organizației cadeților. Plângerile adresate guvernatorului cu rugămintea de a interveni, au avut efecte de scurtă durată.

În orașelul Briceni, fără temeii, în cel mai brutal mod, a fost supus percheziției un învățător, căruia i-a fost sustrasă literatura, și care nu a mai putut desfășura agitația de partid.

Județul Akkerman era considerat unul dintre cele mai favorabile pentru activitatea constituțional-democraților. Aici țărani aveau la partid în mod organizat, uneori cu întreaga plasă. Existau mulți activiști energici, „însă partidul cunoscutului Purișkevici, sub protecția administrației, le „strica treaba activ”²⁰

Mareșalul nobilimii din județul Akkerman, care era președinte al consiliului școlar, a difuzat o circulară, prin care, erau avertizați toți locuitorii, că ei vor pierde locul de muncă pentru apartenența la partidul constituțional-democrat. În județ se identifica și se confisca

* A. Galațan - s-a născut la 13 iulie 1875, în satul Comrat, județul Bender, ortodox, de origine bulgară, supus rus, student la Institutul Tehnologic din Harkov. Activitatea revoluționară o începe în decembrie 1905, prin crearea în satul Comrat a unui cerc revoluționar, compus din elevii școlii reale din localitate și din tineri meseriași, organizând mitinguri și propagând ideile social-revoluționare. Identificarea apartenenței de partid a lui A. Galațan este o chestiune dificilă. Publicațiile de specialitate și sursele de arhivă conțin informații contradictorii, prezentându-l concomitent drept membru al diferitelor partide: socialist-revoluționar, cadet, socialist-democrat etc. În acest sens prezintă interes o presupusă scrisoare a lui Galațan, din 29 aprilie 1906, adresată felceriței Kolomiițeva din Chișinău, în care, menționa: ” Mă întrebi, la ce partid mă atribui. Eu doar îmi iubesc fierbinte Patria, și sunt gata să-mi dăruie viața pentru ea, aducând pe altarul jertfelor multe vieți omenești. Cadeților le simpatizez și consider că programul lor este ușor realizabil, dar nu sunt întru-totul de acord cu viziunile lor în problema muncitorească și țărănească. Tovarășii mă consideră, după spirit și fapte, drept un ultra-revoluționar.” (ANRM, F.297, inv.1, d. 51, p.1, f.125-126.)

literatura de partid. În oraș, toate încercările constituțional-democraților de a organiza adunări proprii, sufereau eșec, din cauza refuzului categoric al autorităților. S-au întezit arestările și demiterile din funcție. Șeful depozitului de vinuri din Akkerman a fost concediat, pentru faptul că recepționase pe numele său o ladă cu literatură de partid de la comitetul gubernial, în scopul transmiterii acesteia comitetului local.

În baza dispoziției telegrafice a guvernatorului, toți șefii de zemstvă și pristavii difuzau ordinul privind confiscarea literaturii de partid, ca fiind „nepermisă de cenzură.” Deseori, pentru a-și justifica măsurile represive împotriva Partidului Constituțional-Democrat, autoritățile incriminau acestuia incitarea la revoltă. Astfel, ispravnicul jud. Orhei într-o depeșă de la 4 februarie 1906, expediată șefului direcției jandarmeriei, menționa că în satul Ciocâlteni au avut loc manifestări ale țăranilor, care au fost provocate de agitația constituțional-democraților.²¹ Locuitorii din această localitate au întocmit și au adresat o telegramă prim-ministrului S. Iu. Vitte, în care cereau efectuarea reformelor politice și economice. Ca urmare, a fost arestat învățătorul Mihail Vântu.*

Preotul satului vecin, Clișova - O. Grimalski, depunând mărturii pe data de 20 ianuarie 1906, menționa că M. Vântu difuza locuitorilor satelor - Clișova și Ciocâlteni proclamații cu caracter revoluționar, în care îi chema la nesupunere față de autorități și guvern, îndemnându-i la revoltă²². În urma perchezițiilor efectuate în casa lui M. Vântu, au fost găsite proclamații cu titlul: „Noi vrem pământ!”, „Ce vor oamenii care umblă cu steagul roșu?” și o scrisoare a secretarului comitetului gubernial basarabean al Partidului Constituțional-Democrat Alexie Nour.²³

Conform mărturiilor starostelui Corobcă și ale țăranilor Vasile Ploșniță și Andrei Ciobanu, Mihail Vântu aduna la el acasă țăranii, citindu-le gazete, „tălmăcindu-le” principalele teze ale programului agrar cadet. La început discursurile lui Vântu pe problemele agrare nu depășeau limitele legale, acesta referindu-se la căile favorabile de împrumut și de dobândire a pământului țăranilor, prin intermediul Băncii țăărănești, din fondul statului, moșierilor, mănăstirilor. Ulterior, cuvântările lui capătă un caracter radical, care chemau la acapararea cu forța a pământului moșieresc²⁴. În baza acestor denunțuri, învățătorul Mihail Vântu* a fost arestat și ținut sub strajă timp de o lună, apoi eliberat din lipsă de dovezi.

În județul Ismail, de asemenea, au fost înregistrate activități desfășurate de secțiile de voloste și satești ale Partidului Constituțional-Democrat. Prezintă interes activitatea secției partidului cadet din satul Cișmea, înființată la sfârșitul anului 1905 și care a avut cea mai lungă durată de activitate, până în anul 1908.²⁵ În fruntea organizației se afla Mihail Petrovici Kovaliov, locuitor al satului Cișmea, iar cei mai activi membri au fost: Semion Gurtovenko, învățătorul Petru Lupașcu, medicul Bulavițki, Nichita Vulkanov, Cozma Iandala, Dmitri Timoșenko, Piotr Kravțov, Pavel Sukmanski, Nichifor Sukmanski, Piotr Klimov.

Membrii Partidului Libertății Poporului se convocau în localul școlii satești, unde învățătorul P. Lupașcu, în calitate de președinte al adunărilor, îndemna sătenii la neplata

* În timpul evenimentelor revoluționare din anul 1905 M. Vântu a făcut parte din Partidul Constituțional Democrat, el pledând pentru soluționarea problemelor social-economice, în special, a problemei agrare. Activizarea mișcării naționale la mijlocul anului 1906 a făcut să-și concentreze atenția asupra problemelor naționale, situându-l în primele rânduri ale mișcării basarabene de eliberare. Alături de fruntașii mișcării naționale revendica: școli în limba română, utilizarea limbii materne în instituțiile de stat, justiție, biserică. A contribuit la înființarea primei gazete românești „Basarabia”, devenind un colaborator activ și unul din membrii Comitetului de conducere al ziarului. (Iu. Colesnic, *Doina dorurilor noastre*, Chișinău, 1990, p. 38.). Cele mai multe articole cu privire la chestiunea învățământului plasate pe paginile gazetei „Basarabia”, aparțineau lui M. Vântu, care mai semna M. Furtună, M. Vârtej. („Basarabia” nr. 1, 15, 44, 48, 50, 1906.) Problema școlii materne devine pentru el cea mai importantă problemă. (Șt. Ciobanu, *Din istoria mișcării naționale în Basarabia*, Chișinău, 1933, p. 8)

impozitelor, la nesupunere față de administrația locală. Activitatea acestei organizații din Ismail a purtat un caracter specific antireligios. Pentru prima dată este lansat apelul de nerespectare a Sfintei Scripturi și neînchinare în fața icoanelor. Discursurile înflăcărâte ale membrilor partidului promovau ideea privind necesitatea lichidării orânduirii de stat existente, și se încheiau cu sloganul: „Jos autocrația, jos dinastia Romanovilor, trăiască libertatea!”

Conform aceeași surse, grupul în cauză a întocmit o petiție în numele a 150 de săteni, adresată membrului Dumei de stat, Fiodor Seffer, cu rugămintea, ca acesta, prin intermediul Dumei, să contribuie la soluționarea unor revendicări, printre care:

1. Suprimarea mănăstirilor și a icoanelor făcătoare de minuni,
2. Micșorarea salariilor funcționarilor publici,
3. Efectuarea redistribuirii pământului .

Agentura secretă era obligată să urmărească membrii partidului din Ismail, suspecți de acțiuni antiguvernamentale, împotriva celor mai activi membri fiind intentate dosare. Au fost persecutați și supuși interogării Mihail Kovaliov locuitor din satul Cișmea 32 ani pentru propagarea ideilor Manifestului de la Vâborg în mediul sătenilor. În anul 1906, prin decizia Curții de Justiție de la Odesa, a fost achitat; Grigori Gurtovenko, locuitor al satului Cișmea, 32 ani, student la Universitatea din Novorosiisk, față de care au fost intentate mai multe dosare. Primele acuzații împotriva lui Grigori Gurtovenko vizau difuzarea de către acesta, în anul 1905, în satele Dracula și Caracico din jud. Ismail, a proclamațiilor cu conținut revoluționar. În lipsa dovezilor, dosarul a fost clasat. Conform surselor parvenite din partea agenților secreți, la 29 iunie 1905, Grigori Gurtovenko, aflându-se în casa palamarului Kaliajnâi, din satul Hămlești, jud. Ismail, împreună cu tovarășii săi, și-a permis să rostească discursuri pline de insulte la adresa țarului. Faptele însă nu s-au adevărat și dosarul a fost clasat. Gurtovenko a rămas și în continuare în vizorul poliției secrete. În ianuarie 1906 poliția secretă atestă legăturile lui cu studentul Mihail Brașoveanu, locuitor al or. Chișinău, în casa căruia se convocau adunările învățătorilor, unde se discuta programul Uniunii învățătorilor. Anul 1907 îl plasează pe G. Gurtovenko din nou în atenția poliției locale; de data aceasta el a fost învinuit de tentativa de a organiza, împreună cu fostul deputat în prima Dumă de stat, Fiodor Seffer, un cerc de orientare antiguvernamentală, dar, care, din motive necunoscute, n-a fost constituit.

Lista incriminărilor aduse membrilor partidului continuă. Au fost intentate noi dosare împotriva activiștilor: Dmitri Timoșenko, locuitor din satul Cișmea, 39 ani, membru activ al partidului, Piotr Klimov, de asemenea, locuitor al satului Cișmea, membru activ al partidului, învinuit de participare la întocmirea petiției adresate lui Fiodor Seffer, Piotr Lupașcu, învățător popular, 37 ani, membru activ al partidului, conducătorul organizației, inculpat de organizarea adunărilor în școală, în cadrul cărora deseori era președinte și orator. În procesul de anchetă au fost interogați săteni, martori oculari, mulți dintre care au depus mărturii împotriva membrilor partidului.

Teroarea administrației, aplicată față de activiștii de partid din provincie, a afectat mult mișcarea liberală. Comitetul gubernial primea zeci de scrisori, în care se solicita excluderea din listele de partid. „Curgeau” telegrame privind interzicerea adunărilor în localități, comunicări referitor la „paralizarea activității membrilor de partid”.²⁶ Țăranii erau intimidați cu toate „pedepsele pământești și cerești”, de aceea „se temeau să mai primească literatură de la comitetul gubernial și să se adune la întruniri”²⁷ Populației de la sate i se propunea cu forța listele alegătorilor și reprezentanților, pe care ea era „obligată” să-i aleagă²⁸. O mare contribuție la propagarea ideilor liberale în ținut a adus organul de presa al partidului – „Bessarabskaia jizni”, avându-l în calitate de redactor-șef din 1903 pe neobositul și talentatul publicist Alexie Nour*, succedat de către Fiodor Zaharov.

În suita gazetelor de opoziție, de limba rusă, ce se tipăreau în ținut în perioada respectivă, „Bessarabskaia jizni”, conform opiniei mai multor autori, era una din cele mai progresiste. Ea pleda pentru transformări democratice în țară, critica politica populistă și pătrunsă de antisemitism a partidelor de centru, de dreapta, în special a „Uniunii Poporului Rus”, demasca neobosit și fără copromisuri tratarea despotică de către autorități a activiștilor de partid, prin reflectarea obiectivă a evenimentelor și a stării reale a vieții basarabene.²⁹ Cotidianul forma opinia publică în ținut și, în mod firesc, cultiva populației dorința de schimbări.

Un adevărat duel epistolar s-a declanșat între organele de presă ale principalilor rivali politici din ținut: Partidul Constituțional-Democrat și „Uniunea Poporului Rus”.

Spiritul combativ, propriu gazetei „Bessarabskaia jizni”, irita, în mare măsură, autoritățile, ce calificau partidul drept o forță ce amenința autocrația și îi determina să aplice față de acesta cele mai drastice sancțiuni.

Devenise deja o practică obișnuită confiscarea gazetei, intentarea dosarelor penale redactorului și colaboratorilor ei, prin care autoritățile tindeau să diminueze impactul partidului asupra opiniei publice.

Astfel, la 17 decembrie 1905 viceguvernatorul Basarabiei dispune sechestrarea numerelor 309, 312, 313, 314, 315, 316 ale gazetei „Bessarabskaia jizni” și-i cere procurorului circumscripției Chișinău inițierea urmăririi penale a redactorului acesteia F. Zaharov, pentru publicarea în: nr.309 a articolului „Cu privire la adunarea Uniunii Tipografilor din orașul Soleanâi, din 6 decembrie”, în nr. 313 a articolului „Chișinău, 13 decembrie”, în nr. 314 a articolului „Chișinău, 14 decembrie”, în nr.315 a articolului „Chișinău, 15 decembrie”, „Momentul zilei” și „Motive actuale”, în nr. 316 „Chișinău, 16 decembrie” și „Motive actuale”³⁰.

Indignarea viceguvernatorului a fost provocată, în mod special, de articolul de fond „Chișinău, 14 decembrie” din nr. 314 al gazetei, în care se făcea o trecere în revistă a evenimentelor revoluționare din Moscova, din decembrie 1905, descriindu-se lupta forțelor de opoziție împotriva „despotismului guvernului”. Articolul indica numărul jertfelor și vinovatul principal – guvernul, care urmărea pasiv această luptă acerbă, refuzând să întreprindă careva măsuri efective, raționale, în scopul contracarării acestei lupte violente și orientării ei pe cale pașnică, fără aplicarea metodelor represive. O soluție de aplanare a situației create ar fi fost, conform opiniei autorului, instituirea Adunării Constituante prin vot direct, universal, egal și secret.³¹ În contextul celor relatate, viceguvernatorul îl considera pe redactorul gazetei F. Zaharov vinovat de difuzarea prin intermediul ziarului a informației false, privind activitatea Guvernului, contribuind prin aceasta la fomarea unei atitudini ostile a populației față de Guvern, calificând aceste acțiuni ca o infracțiune prevăzută de p. B art.5, al Legii VIII din 24.XI, 1905.

* A participat la crearea Partidului Constituțional din Basarabia, fiind secretarul personal al liderului partidului L.Siținski. Activismul politic îl plasează în rândurile membrilor biroului regional al Partidului Cadet. (Iu. Colesnic, *Basarabia necunoscută*, Chișinău, 1997, p. 81). În urma eșecului de fuzionare a grupării boierești cu cea a studenților de la Chișinău, A.Nour le pune la dispoziție celor din urmă gazetele rusești, pentru a se publica, în scopul propagării ideilor sale. În 1906 contribuie la apariția ziarului național-democratic „Basarabia”, devenind unul din colaboratorii activi ai ei. Contribuie la consolidarea mișcării democratice prin publicarea unei serii de articole cu caracter național, pline de energie. (Șt. Ciobanu, *Din istoria mișcării naționale în Basarabia*, Chișinău, 1933, p. 21), făcând apel și către boierii moldoveni din „Societatea moldovenească pentru răspândirea culturii naționale”, cerându-le să fie activi, să lupte și să obțină deschiderea școlilor în limba română. (O.Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, București, 1997, p.41.) Printr-o serie de articole, polemizează cu gazeta lui Crușevan, protestând împotriva obscurantismului acestuia, numindu-l „vânzător de neam” și prezentându-l ca cel „ce-a învrăjbit între ele toate neamurile poporului rusesc”. (Șt. Ciobanu, *Din istoria mișcării naționale în Basarabia*, Chișinău, 1933, p. 15) La 22 aprilie 1907 pune începutul unei noi gazete, tipărită cu litere latine și rusești; deși cu aceiași orientare, dar mai moderată ca conținut decât „Basarabia”.

Viceguvernatorul cerea ca, în temeiul Legii din 24.XI.1905 și art.200 al Codului Penal, F. Zaharov să fie deferit judecării, condamnat de către Judecătoria de circumscripție Chișinău fără participarea apărării.³² În urma anchetei preliminare și a judecării de la 29 martie 1906, în lipsa dovezilor de încălcare a legii despre presă de către Fiodor Zaharov, acesta este achitat, iar nr. 314 al gazetei este permis spre difuzare.

La 13 ianuarie 1906 este intentat un nou proces zgomotos împotriva lui Zaharov și a gazetei „Bessarabskaia jizni”, de către adjunctul șefului Direcției Jandarmeriei, care îl inculpa pe Zaharov de editarea în tipografia sa a broșurilor cu conținut revoluționar, cu titlul : „9 ianuarie 1905” și „Revoluția din 1905”, avându-l ca autor pe avocatul Vladimir Victorovici Toporov, sosit din Odesa.³³ Conform raportului adjunctului șefului Direcției Jandarmeriei, „perchezița efectuată în tipografie a dat rezultate bune”: au fost depistate 1500 exemplare ale broșurilor cu titlurile sus-numite, proclamații și alte broșuri cu caracter antigubernamental, care confirmau «activitatea criminală» a tipografiei³⁴. A fost supus percheziției și V.V.Toporov, în hotelul „Paris”, unde locuia provizoriu, depistându-se, de asemenea, broșuri de același gen. În cadrul ședinței comune, cu participarea șefului Direcției Jandarmeriei, guvernatorului Basarabiei și a procurorului orașului Chișinău, a fost adoptată decizia de a sista activitatea tipografiei „Bessarabskaia jizni”, iar Toporov și Zaharov să fie arestați, împotriva lor intentându-se procese penale: la 10 ianuarie împotriva lui V.Toporov, iar la 13 ianuarie 1906 a lui F.Zaharov.³⁵

Presiunea permanentă a autorităților locale exercitată asupra redacției ziarului, infiltrarea în rândurile ei a agenților secreți,³⁶ n-au putut stăvili spiritul combativ al gazetei. Folosind-o în calitate de tribună, colaboratorii ei promovau ideile constituțional-democratice, explicau tezele principale ale programului partidului, dezmințind afirmațiile gazetei „Drug”, precum că Partidul Cadet ar fi un partid anarhist, cu o bază socială îngustă, bazat pe principiul național.³⁷

Respingând atacurile lui Crușevan și ale colaboratorilor gazetei „Drug” la adresa programului partidului, cotidianul sublinia că Partidul Cadet este, în primul rând, un partid constituțional, de aceea consideră libertatea politică, condiția de bază pentru satisfacerea necesităților sociale. Obiectivul principal al Partidului Cadet era axat pe lupta pentru drepturi sociale și politice, iar proiectele de reformare a vieții politice și sociale din programul partidului erau determinate nu de interese de clasă, ci de conștiința politică, de starea reală a lucrurilor. Partidul Constituțional-Democrat, susținea ziarul, nu făce promisiuni mai multe decât poate să dea, punând accentul pe necesitatea schimbării sistemului politic și democratizarea vieții publice, în calitate de condiții necesare pentru realizarea unor transformări adecvate de ordin economic și social.³⁸

Programul Partidului Constituțional-Democrat era supus criticii și de alte partide, precum Partidul Centrului. În calitate de exponent principal al puterii în ținut, acesta se pronunța, în special, împotriva primului compartiment al programului cadet, cu privire la drepturile și libertățile civile: libertatea conștiinței, cuvântului, presei, întrunirilor, libertatea persoanei, liberei deplasări și autodeterminării culturale. Oponenții principali ai cadeților erau ferm convinși, că proclamarea oricăror drepturi și libertăți urmează să fie garantată de lege, lipsa căreia, presupune necesitatea unei perioade de așteptare pentru popor. „...Iar dacă unele «elemente ale societății» doresc să primească aceste drepturi în avans, menționau ei, aceasta se face cu scopul de a provoca în societate o stare de anarhie”.³⁹

O altă chestiune din programul cadet ce provoca repulsii partidului puterii era abrogarea legilor discriminatorii pentru alogeni, care, conform acestora, era posibilă doar în cazul, instaurării liniștii în țară. La fel de ostil a fost tratată de Partidul Centrului și dispoziția din programul cadet cu privire la utilizarea limbii ruse și a limbilor alogene în imperiu, care, în

baza dreptului la autodeterminare culturală, stipulat în program, urmau să fie egalate în drepturi, iar limba rusă să devină limba instituțiilor de stat, a armatei și flotei. Membrii acestuia, spre deosebire de cadeți, erau foarte categorici în problema privind necesitatea predării limbii ruse în toate instituțiile de învățământ, care urma să rămână o axiomă a politicii interne ruse. „Alogeni au doar de câștigat, în urma acesteia, ... nu va fi diminuată nici posibilitatea dezvoltării și evoluției autodeterminării culturale; va câștiga și unitatea statală⁴⁰.”

Partidul Centrului se pronunța împotriva rusificării forțate a popoarelor alogene, totodată, fiind de părerea că nu trebuie puse piedici în calea contopirii firești a națiunilor și că astfel de asimilări nu vor duce la dispariția vreunei din națiuni, ci, dimpotrivă, își va aduce contribuția la amalgamia culturală. El recunoștea că studierea limbii materne în clasele primare este un lucru inevitabil. În același timp, propunea, în interesele unității culturale ale popoarelor conlocuitoare ale Rusiei, ca la tipărirea cărților în limbile alogene să fie folosite caracterele chirilice. Astfel, susțineau ei, fiecare din alogeni în clasele primare va avea posibilitatea să învețe a scri și a citi concomitent și în limba rusă și în limba maternă, iar la absolvirea școlii, va poseda ambele limbi, utilizându-le în scopuri culturale. În ceea ce privește predarea limbii de stat în instituțiile de învățământ superior, ținând cont de faptul că predarea limbii alogene nu constituie o necesitate a statului, studierea ei urmează să fie organizată pe contul propriu al alogenilor și nu din banii statului, plus la aceasta, nimeni să nu fie impus cu forța să studieze limbile locale.

Un alt compartiment al Programului, care a trezit anumite suspiciuni Partidului Centrului, a fost cel, care viza dreptul de vot. Cadeții se pronunțau pentru dreptul de vot universal, egal, direct și secret, indiferent de naționalitate, sex. Iar în ceea ce privește organul reprezentativ, acesta urma să fie bicameral. Partidul Centrului era împotriva oricăror limitări a puterii monarhului, propunând crearea unui organ consultativ, sub președenția țarului, și nicidecum nu admitea crearea celei de-a doua camere în cadrul Dumei de stat.

Partidul Centrului totuși a acceptat teza din programul cadet privind dreptul de control al Dumei de stat asupra activității organelor guvernului, ceea ce însemna un pas spre introducerea principiului separării puterilor în stat.

În final, am putea constata că privitor la perioada 1905-1907 este pemat să vorbim despre existența unui sistem de partide politice în sensul actual al conceptului. Valorile democratice care au prins rădăcini în mai multe țări din Europa, dar și dincolo de Atlantic, au pătruns și în societatea rusă, de asemenea și în guberniile cu populație alogenă. Din cauza crizei politice, economice și sociale “colosul” rus s-a zdruncinat.

Manifestul imperial din 1905 cu privire la libertatea întrunirilor doar a intensificat evoluția crizei, făcând-o ireversibilă. Societatea basarabeană s-a inclus în procesul de reformare socială, având probleme, interese și viziuni conceptuale contradictorii, forțe sociale și partide politice ostile, făcând viață politică agitată și bogată în evenimente.

Formațiunile politice și cele de orientare liberală din ținut în această perioadă, sub aspect organizațional, pot fi estimate ca niște structuri fragile, care au reușit să recruteze sub drapelurile lor doar o parte a societății basarabene, cu repercursiuni slabe asupra vieții politice.

Explicații ale manifestării modeste a formațiunilor politice în ținut pot fi considerate lipsa condițiilor legale, ce ar fi oferit legitimitate formațiunilor politice apărute recent, nivelul redus de cultură generală și de cultură politică, în special, preponderența populației rurale, lipsa centrelor universitare și culturale în ținut etc.

Totuși, în pofida caracterului rudimentar al fenomenului abordat, anii 1905-1907 au marcat debutul formațiunilor politice în ținut, cele de orientare liberală reușind să implementeze în conștiința socială principalele valori democratice.

NOTE

- ¹ V. Juc, *Din istoria gândirii politice românești (în Moldova)*, Chișinău, 1997, p. 98.
- ² AOSP, F.50, inv.2, d.94, p.III, f.19; Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, Chișinău, 1993, p. 21; R.W. Seaton Watson, *Transylvania: a Keyproblem*, Oxford, 1943, p. 51.
- ³ I.Bucătaru, *Instituționalizarea partidelor politice în RM*, Chișinău, 2005, p. 25.
- ⁴ V. Juc, *Din istoria gândirii politice românești (în Moldova)*, Chișinău, 1997, p. 98.
- ⁵ A. Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812-1993)*, Chișinău, 1995, p. 79.
- ⁶ A. Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812-1993)*, Chișinău, 1995, p. 79.
- ⁷ *Политические партии России в период 1905-1907 гг. Количественный анализ*, М., 1987, p. 144-148.
- ⁸ ANRM, F. 297, inv.2, d.32, f. 89-103.
- ⁹ *Ibidem*, f. 89-103.
- ¹⁰ *Ibidem*, f. 89-103.
- ¹¹ *Ibidem*, f. 89-103; F.2, inv.1, d. 8934-8940, f.8.
- ¹² „Drug”, nr. 216, 18.12.05, p.2.
- ¹³ „Drug”, nr. 176, 192, 1905.
- ¹⁴ ANRM, F. 297, inv. 2, d. 32, f.89-103.
- ¹⁵ *Ibidem*, f. 89-103; „Drug”, nr. 216, 18.12.05, p. 2; „Drug”, nr.36, 1906, p.3.
- ¹⁶ ANRM, F. 297, inv.1, d. 50, p.III, f. 522.
- ¹⁷ ANRM, F. 297, inv.1, d. 51, p.1, f.125-126.
- ¹⁸ ANRM, F. 297, inv.1, d. 32, f. 90.
- ¹⁹ ANRM, F. 297, inv.1, d. 52, p. II, f.336.
- ²⁰ ANRM, F. 297, inv.1, d. 32, f.90.
- ²¹ ANRM, F. 297, inv. 1, d. 63, f. 2.
- ²² Ștefan Ciobanu, *Din istoria mișcării naționale din Basarabia*. Chișinău, 1933, p. 8, 14, 21; Iu. Colesnic, *Doina dorurilor noastre*, Chișinău, 1990, p.38; *Basarabia*, nr. 1,15, 44, 48, 50, 1906.
- ²³ ANRM, F. 2, inv.1, d. 63, f. 2; Iu. Colesnic, *Basarabia necunoscută*. Chișinău, 1997, p. 81., Ștefan Ciobanu, *Din istoria mișcării naționale din Basarabia*. Chișinău, 1933, p. 15,21,22; O.Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia Românească*, București, 1997, p. 41.
- ²⁴ ANRM, F.2, inv. 1, d.63, f.2.
- ²⁵ ANRM, F.2, inv.1, d. 9019, f. 3.
- ²⁶ ANRM, F.297, inv. 1, d. 32, f. 101.
- ²⁷ *Ibidem*, f. 101.
- ²⁸ *Ibidem*, f. 101
- ²⁹ *Din istoria gândirii social-politice și filozofice în Moldova*” sub red. V.N.Ermuratski, A.V.Șceglov, Chișinău, 1970, p.319; „Bessarabskaia jizni” nr. 309, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 1905; nr. 38, 61, 1906 etc.; ANRM, F.39, inv.1, d.1040, f.1-33; F.39, inv.1, d.1037, f. 2;
- ³⁰ ANRM, F. 39, inv.1, d. 576-577, f. 3; F.39, inv.1, d.1035, f. 3.
- ³¹ ANRM, *Ibidem*, f. 3; F. 39, inv.1, d. 1035, f. 5-20.
- ³² ANRM, *Ibidem*, f.7.
- ³³ ANRM, F. 297, inv. 1, d.58-59, f. 2-29; F. 297, inv. 1, d. 67, f. 2, 26, 28, 30, 58, 84.
- ³⁴ *Ibidem*, f. 7.
- ³⁵ *Ibidem*, f. 7.
- ³⁶ *Ibidem*, f.7.
- ³⁷ „Drug”, nr. 155, 164, 1905.
- ³⁸ „Bessarabskaia Jizni”, nr.303, din 1905.
- ³⁹ „Drug”, nr. 192, 23 noiembrie, 1905.
- ⁴⁰ *Ibidem*.

Summary

The sociopolitical organizations of liberal orientation were generated as political parties in Bessarabia after the imperial Manifest on October, 17-th, 1905.

Constitution-democratic party was the most representative. The party united a progressive part of Bessarabia intelligency supporting liberalization and democratization of a public life, the sanction of an agrarian question, reforming of national relations, education systems, etc.

As the organizational and ideological center edition of newspaper Bessarabia a life in which actively worked A. Nour, M.Vântu, F.Zaharov has acted.

IMPACTUL PANDEMIEI DE HOLERĂ DIN ANII '30 AI SECOLULUI AL XIX-LEA ASUPRA BASARABIEI

Tudor Ciobanu

Secolul al XIX-lea, pe lângă marile realizări, aduce cu sine și o nouă provocare – holera morbus, o boală intestinală contagioasă, produsă de vibrionul holeric (*Vibrio cholerae*), caracterizată prin diaree apoasă, vărsături abundente, crampe musculare și deshidratare masivă, care determină agravarea fulgerătoare a stării generale și evoluția severă spre mortalitate. Perioada de incubație a bolii se încadrează, de regulă, în 3-5 zile. Dar se întâlnesc și cazuri cu o perioadă de o zi, atunci flagelul se manifestă monstruos, sau până la zece zile. Această veche și temută boală provine din țările din Asia de Sud, fiind denumită și *holera asiatică*, pentru a o deosebi de episoadele de severă diaree, asociate frecventelor toxiiinfecții alimentare din Europa, cunoscute sub numele de *cholera nostras*. Până la începutul secolului al XIX-lea ea s-a manifestat într-un areal geografic restrâns. În anul 1817 „holera a izbucnit cu violență în toată delta Gangelui, care a devenit faimoasă ca fiind focar al teribilei maladii”¹. În 1818 pătrunde în India, Filipine, Persia și Turcia. Peste 5 ani este înregistrată în China, Japonia și în partea asiatică a Rusiei, iar în 1831 pe teritoriul Angliei și al SUA. În secolul al XIX-lea au avut loc șase pandemii de holera. Cea de a doua, care s-a declanșat în perioada 1828-1837, este prima care a afectat întreg globul pământesc².

Imperiul Rus, din cauza modestei dezvoltări economice, dar, mai ales, a nivelului scăzut de trai al populației, reprezenta un teritoriu propice pentru evoluția holerei, în timp relativ scurt, într-o pandemie. În vara anului 1830 rapoartele cinovnicilor ruși informau administrația centrală despre pătrunderea epidemiei în provinciile rusești învecinate teritoriilor “Indiilor Orientale”. În zonele afectate au fost trimiși în delegație senatori, pentru a coordona activitatea administrațiilor locale cu a celei centrale în vederea localizării epidemiei. La 21 iulie au fost înregistrați 4557 subiecți infectați, din care 2447 de bolnavi s-au însănătoșit, 1653 au decedat, iar 457 au rămas în spital³. Aceeași sursă informează că la 27 iulie mormântul a ajuns în orașul Tiflis, unde în perioada de la 31 iulie și până la 6 august au decedat din cauza epidemiei 2380 de persoane. Ajunsă pe litoralul Mării Caspice, „a urcat” pe râul Volga până în regiunile centrale ale Rusiei. La 19 iulie orașul Astrahan este inclus în rândul localităților infectate. Aici timp de 10 zile au fost înregistrați 1299 de indivizi infectați, din care 433 au decedat. Senatorul Lavrov raporta la 7 august că în această urbe zilnic decedază mai mult de 100 de oameni⁴. La 4 august, s-au menționat primele cazuri de manifestare a epidemiei la Țarițin, iar la 8 august în Saratov.

Ministerul Afacerilor Interne, însărcinat să contracareze criza, raporta că a întreprins toate măsurile prevăzute: a mărit numărul unităților medicale ale corpurilor militare aflate în zona infectată; s-au făcut rezerve de medicamente necesare, poliția a primit ordine speciale de a izola focarele, au fost informate persoanele implicate despre caracteristicile bolii, etc. Deși administrația locală îndeplinea întocmai ordinele primite, holera era de neoprit. La 28 august 1830, în raportul prezentat la ședința guvernului, ministrul de Interne, contele Zakrevski, propune să fie alcătuită o comisie centrală pentru eradicarea epidemiei. S-a propus ca președintelui comisiei să i se atribuie împuterniciri plenipotențiare în raport cu administrația civilă și cea militară. Pe lângă comisie să fie instituit un consiliu medical din medici militari și civili din nu mai puțin de 4 membri. Consiliul medical trebuia să fie alcătuit din mai multe departamente, din care unul nemijlocit să se ocupe de investigații științifice asupra originii și metodelor de lecuire a holerei. Acest departament trebuia să includă medici din regimentele militare deja afectate, reprezentanți ai Ministerului Învățământului, profesori de la catedrele universitare etc, care să aibă la dispoziție un număr suficient de medici civili și militari, farmaciști. Printre sarcinile primordiale ale comisiei ministrul evidențiază următoarele: asigurarea cu medicamente și cu locuri în spital, racolarea și pregătirea prin intermediul poliției a numărului necesar de persoane care vor participa la izolarea focarelor de infecție, în primul rând, dintre militari. Dacă aceștia nu vor fi în număr suficient să se recurgă la recrutarea civililor de ambele genuri pentru o plată de 50 copeici de persoană pentru o zi și o noapte⁵.

În aceeași zi țarul Rusiei, Nicolai I, cere Cabinetului de Miniștri să se convoace pentru a discuta propunerile făcute. La 4 septembrie țarul printr-o scrisoare elogiază calitățile ministrului său de Interne, accentuând că în situația creată, când epidemia s-a răspândit pe ambele părți ale munților Caucaz, în guberniile Astrahan, Orenburg, Saratov, doar el, contele Zakrevski, poate conduce comisia propusă pentru înființare. Cu toate că funcția de ministru a fost dată temporar altui cinovnic, Zakrevski își păstrează titlul de guvernator general al Finlandiei și de conducător al corpului de armată din Finlanda. Țarul i-a permis, în caz de stringentă necesitate, să modifice ordinele primite de la centru, însă să-l înștiințeze. De asemenea, în subordinea lui erau puși întregul efectiv militar, terestru și maritim, și guvernatorii civili din regiunile afectate. Președintele noii comisii organizate era obligat să raporteze săptămânal curții imperiale despre situația existentă și fără acordul acesteia să nu revină în capitală⁶.

Acțiunile de contracarare a epidemiei au avut la bază, în special, experiența acumulată în lupta împotriva ciumei și a Regulamentului Carantinei din 21 august 1818⁷. La propunerea Consiliului Medical au fost făcute în legea pomenită anumite completări⁷. Astfel, corespondența poștală, care era un potențial purtător de infecție, trebuia să fie încadrată în noi rigori, căci interzicerea ei ar fi dus la haos. Documentul cerea ca scrisorile să fie găurite, apoi să fie puse într-o ladă specială, prevăzută cu o poliță care să permită trecerea fumului. La fundul lăzii se presura o substanță fumegătoare, de regulă, cristale de acid clorhidric, care putea fi înlocuită și cu alte substanțe (sare de permanganat, sare de cupru). Coletele mari erau găurite în partea de sus, iar lateral tăiate. Respectiv și timpul pentru afumare era mai mare, circa 2 ore. Se interzicea categoric de cusut scrisorile, deoarece firul de ață, alături de alte țesături, urmau o altă procedură de dezinfectare – prin aburi.

Măsurile de localizare a holerei morbus n-au dat nici un rezultat atât din cauza condițiilor social-economice precare, cât și a faptului că la începutul secolului al XIX-lea nu exista o experiență înaintată de contracarare a infecției. Molima nu afectase până atunci Europa și deci centrele științifice medicale europene nu au fost preocupate, în special, de cercetarea bolii. Atunci se considera că holera nu se transmite direct de la om la om, nici prin lucrurile cu care a fost în contact bolnavul. Renumitul doctor francez Jachnichen preciza că cei care îngrijesc de bolnavi și de hainele infectaților „... sunt absolut incapabili să propage *Cholera morbus*”⁹. Se considera că infectarea are loc din cauza unor particule care se află în aer, numite maisme. Aceste particule apar, mai ales, în urma unor procese de putrefacție, iar atunci când apar condițiile respective (spații neaerisite, umezeală etc.), ajung în organismul uman, provocând diferite boli, inclusiv holera. Cu toate că această teorie a fost supusă criticii de către specialiști, ea a rămas dominantă în Europa, inclusiv Rusia. În știința medicală universală noi direcții de cercetare au fost trasate de F. Pacini în 1854. Bacilul holerei a fost izolat de către R. Koch tocmai în 1883¹⁰. Acest fapt a împiedicat luarea unor măsuri mai efective pentru localizarea epidemiei.

În scurt timp molima a ajuns în guberniile învecinate cu Basarabia. Guvernatorul guberniei Herson anunța cărmuirea Basarabiei că la cinci octombrie cetățeanul Tihonov, întors recent din orașul Nikolaev, a decedat, după confirmarea medicală, de holeră. Epidemia s-a răspândit foarte repede încât la 25 octombrie orașul Herson a fost izolat. Cei care doreau să părăsească orașul erau obligați să se afle în carantină 14 zile. Cancelaria guvernatorului civil adresează cărmuirii un raport despre situația din orașul Odesa. Primarul odesit îl anunță pe guvernatorul civil al Basarabiei că la 6 octombrie 1830 a fost atestat primul caz de deces suspect. La persoana care a decedat, un evreu, au fost înregistrate simptomele caracteristice holerei – grețuri îndelungate și diaree. Până la 10 octombrie s-au îmbolnăvit 10 oameni, din care 4 au decedat, 3 s-au însănătoșit, iar restul sunt încă internați¹¹. Administrația civilă a Basarabiei a luat măsuri de precauție identice cu cele pentru combaterea ciumei. Astfel, în fiecare localitate trebuiau să fie anumite persoane, care aveau misiunea să anunțe poliția sau administratorul localității despre situația în sectorul încredințat. La rândul său, poliția, care aduna datele din urbe, și judecătorii de ținut, care colectau informația din sate, erau obligate la fiecare 7 zile să raporteze în scris guvernatorului civil¹².

În conformitate cu legea din 29 martie 1830 cu privire la instituirea cordoanelor de carantină în Basarabia, pe Nistru linia de carantină putea fi creată, doar că aici s-ar fi depistat vreo epidemie¹³. Documentul nu prevedea asemenea măsuri dacă infecția venea din interiorul Rusiei. Iată de ce printre măsurile de prevenirea pătrunderii epidemiei în spațiul pruto-nistrean nu era prevăzută oprirea sau aflarea în carantină a persoanelor care soseau aici. În această situație Cancelaria guvernatorului civil

obligă administrația locală să caute și să cerceteze medical persoanele venite. În caz de infecție bolnavii trebuiau cazați în locuințe uscate, amplasate, de dorit, pe înălțimi. În calitate de supraveghetori și pentru izolarea focarelor de infecție, trebuiau folosiți soldații fără grad militar, iar, în caz de necesitate, și localnicii, orășenii, țărani, coloniștii de ambele sexe, fiind plătiți cu câte 50 copeici pentru o zi și o noapte. Poliția avea sarcina să-i asigure pe aceștia cu hrană și combustibil, iar la necesitate și cu medicamente din rezervele proprii. În cazul în care după izolarea gospodăriilor infectate holera va continua să se răspândească, s-a ordonat izolarea întregii localități¹⁴. Prin ordinul guvernatorului civil s-a decis organizarea Comitetelor de eradicare a holerei: unul central cu sediul la Chișinău și celelalte în ținuturi. Toate aveau o structură comună, cu unele mici excepții. În ținutul Hotin, Comitetul și-a început activitatea la 5 decembrie în următoarea componență: președintele dvorenimii Corpinschi, șeful poliției Zăncenca, reprezentantul administrației ținutului Galurin, căpitanul detașamentului de invalizi Leontiev, șeful serviciului poștal Gorbovschi, medicul din ținut Streitt¹⁵. La 17 decembrie 1830 Guvernatorul civil cere cărmuirii să multiplice, în 600 de exemplare, circulara sa, care conținea normele pentru prevenirea epidemiei. S-a indicat ca documentul să fie expedit tuturor comitetelor de eradicare a epidemiei¹⁶.

Măsurile de precauție au fost luate și de către autoritățile duhovnicești ortodoxe. Comisia seminarilor duhovnicești, în indicațiile sale din 30 septembrie, 1830, cere ca studenții seminariilor eparhiale și mănăstirești din guberniile învecinate cu cele afectate de holeră, să fie trimiși în vacanță. În cazul în care holera va fi în gubernia respectivă studenții să nu fie trimiși în vacanță, iar celor mai săraci dintre ei, să li se creeze condiții prielnice de a locui în clădirile mănăstirilor sau în casele arhieresti. Era interzis categoric trimiterea acasă a elevilor din localitățile infectate¹⁷. Mitropolitul Basarabiei Dimitrie, în rezoluția sa din 15 octombrie, decide ca procesul de instruire să nu fie întrerupt. Profesorilor de la seminar le-a cerut să inspecteze personal gazdele studenților și doar acolo unde este necesar, cu acordul medicului, să se recurgă la dezinfectarea cu var de clor. La 20 octombrie mitropolitul Dimitrie a fost înștiințat că în gubernia Herson, care făcea parte din eparhia Basarabiei, au fost înregistrate primele cazuri de infecție de holeră. La 22 octombrie a ordonat trimiterea în vacanță a seminaristilor din Chișinău, cu excepția celor săraci și a celor originari din gubernia Herson. Procesul de instruire a fost întrerupt la 28 octombrie. În incinta seminarului au rămas doar 70 studenți. Aceștia, ulterior, la indicația mitropolitului, au fost cazați în Chișinău sau în mănăstirile Frumușica, Hârbovăț și Dobrușa¹⁸.

Cazuri suspecte au fost atestate în Basarabia încă la începutul toamnei. Astfel judecătoria ținutului Hotin anunță Cărmuirea Basarabiei că la 12 septembrie 1830 în unele ocoale au fost atestate cazuri de îmbolnăvire cu simptomele: amețeli, slăbiciuni, dureri de cap, lipsa poftei de mâncare, grețuri, sete. Cu toate acestea, bolnavii se însănătoșesc fără vreo îngrijire medicală. La 5 octombrie, guvernatorul civil Achinfii Ion Sorochunski, numit recent în funcție, cere doctorului Semașco să inspecteze întreaga Basarabie. Până când cinovnicii au elaborat tot felul de planuri de combatere a holerei, epidemia s-a răspândit și în Basarabia. La 22 noiembrie în orașul Chișinău, sectorul doi, a decedat evreul Malomet, considerându-se că moartea lui este cauzată de o boală obișnuită. A doua zi, cu simptome mai pronunțate ale holerei a decedat mama lui. În dimineața lui 24 noiembrie, aceleași manifestări ale bolii au fost semnalate și la o cunoștință a defuncțiilor. Medicul Savițchi al regimentului de infanterie Azov, dislocat în târgul Orhei, raportează că în aceeași perioadă, în lazaretul regimentului timp de două zile au decedat 150 de persoane, din care trei civili, două femei și un sugar. La trei decembrie boala s-a extins asupra întregii urbe. În târgușorul Criuleni molima a făcut primele jertfe la 19 decembrie. Primul care a decedat de holeră era un ofițer al garnizoanei dislocate acolo. Epidemia a pătruns și în localitățile rurale: Bubuieci, Sipoteni, Muncești, Nimoreni¹⁹.

Primul caz de holeră a fost înregistrat oficial în orașul Hotin la 25 decembrie. Locuitorul Volico Coșapnic avusese febră câteva săptămâni, iar la 22 a început diareea, care a durat până la deces. Peste o zi a decedat și soția acestuia. La 24 decembrie medicul militar Padcovschi a înregistrat primul caz de îmbolnăvire printre soldații dislocați în zonă. Evoluția bolii în rândul militarilor, uneori, era însoțită de dureri insuportabile, din care cauză bolnavii își pierdeau conștiința. De regulă, cei afectați de holeră erau plasați într-o clădire separată a lazaretului militar. În raportul său, medicul susține că nu se cunosc căile de pătrundere a molimeii în oraș, dar presupune că a fost adusă fie din interiorul guberniei, fie din cele vecine, de exemplu, din Cament-Podolsk, unde epidemia făcuse

deja multe jertfe. Este pomenit cazul lui Vigdor Aizicovici, care, revenind din Chișinău, s-a îmbolnăvit, având diaree și friguri. Casa acestuia a fost izolată, iar bolnavul s-a însănătoșit, la fel ca și persoanele îmbolnăvite până la acea dată²⁰.

Primele cazuri de molipsire de holeră în ținutul Iași au fost înregistrate la 22 noiembrie 1830. Conform raportului judecătoriei de ținut, molima a fost atestată în satul Gura Căinariului, într-o familie care la 21 noiembrie se întorsese de la Chișinău, unde transportase pentru comercializare vodcă. În perioada 22 noiembrie – 1 decembrie boala s-a răspândit în 6 gospodării. Din totalul de 12 persoane îmbolnăvite (7 bărbați și 5 femei) au decedat 8, din care 5 bărbați și 3 femei²¹. La 13 decembrie holera este atestată în orașul Bălți, după 12 ore de la manifestarea simptomelor, a decedat Garii Moșco. Până la 16 decembrie au mai fost înregistrate 4 decese și 6 cazuri de molipsire²².

La sfârșitul lunii noiembrie au fost semnalate cazuri de molipsire și în ținutul Bender. Din raportul sectorului de poliție din satul Pogonești aflăm despre cazuri de molipsire și deces în familia Pânzaru. În urma cercetărilor s-a stabilit că pe la mijlocul lunii octombrie în sat a fost dislocat pe o perioadă scurtă un regiment de infanterie. În casă la Maftei Pânzaru, unde au fost cazați câțiva soldați, unul a decedat de diaree. Apoi s-a îmbolnăvit soția lui, Varvara Pânzaru, dar după două săptămâni de diaree și grețuri s-a însănătoșit fără a fi supusă unui tratament special. S-au molipsit și copiii, la început feciorul, apoi cele două fiice, având aceleași simptome, de data aceasta molima fiind fatală. Poliția a interzis familiei să-și îngroape copiii, așteptând indicații de la Cârmuirea Basarabiei. Abia la 5 decembrie a fost delegat aici medicul ținutului. La începutul lui decembrie holera a ajuns și în orașul Acherman. La 6 decembrie aici au decedat 2 persoane, iar 5 au fost internate²³.

Măsurile ineficiente și proasta asigurare cu medicamente și materiale pentru dezinfecție, lipsa medicilor vor agrava situația. Comitetul pentru eradicarea epidemiei din orașul Bălți, în baza permisiunii primite de la Cârmuirea Basarabiei, a înaintat o cerere farmaciei din orașul Hotin pentru eliberarea a 14 puduri de sare de cupru, a 10 puduri de sare de permanganat și a 2 puduri de clorură de var. Ulterior șeful poliției din orașul Bălți a fost informat de către organele abilitate din Hotin că materialele cerute nu pot fi expediate, deoarece toată rezeva a fost trimisă la indicația cârmuirii în orașul Chișinău. Înșiși medicii de teama infecției se străduiau să evite contactul cu bolnavii²⁴. La 21 decembrie a fost depistat un focar de infecție în satul Pererâta, unde 10 locuitori sufereau de diaree, dureri de cap și de picioare. Comitetul din ținutul Hotin a cerut medicului de ținut Screiț să investigheze cazul. Acesta sub pretextul că este bolnav s-a eschivat. În această situație comitetul s-a adresat cârmuirii Basarabiei cu rugămintea de a delega doi medici, deoarece un singur medic poate greu străbate distanța de 120–150 verste. Cârmuirea nu a satisfăcut cererea din cauza situației alarmante din orașul Chișinău. Totodată, a interzis administrației ținutului să-l delegheze pe Streiț, iar în cazuri excepționale să apeleze la felșerii din ținut. Totuși cârmuirea, ținând cont de faptul că și în anul trecut, probabil, în timpul epidemiei de ciumă, acest medic s-a eschivat de la îndeplinirea obligațiilor sale, îl avertizează că va fi acționat în judecată dacă și în continuare va da dovadă de un comportament similar²⁵. Ulterior în oraș a sosit medicul Calinovschi. Un caz asemănător a fost atestat și în târgușorul Telenești.

O altă cauză a agravării situației este conceptul greșit despre epidemia de holeră, bazat pe teoria mismelor. Chiar la începutul epidemiei guvernatorul, pe motiv că boala nu se transmite direct de la om la om, cere poliției să nu izoleze localitățile completamente. În viziunea autorităților, izolarea localităților va pricinui mari dificultăți pentru deplasarea populației, fapt ce nu poate fi permis²⁶. Administrația locală nu putea să prezinte un raport obiectiv. Dărilor de seamă continuau descrierea cazurilor particulare, fără să se facă o generalizare, și necesitau mult timp pentru cercetare. Guvernatorul civil cere raporturilor să se conformeze unui model stabilit: unde și când a fost atestat cazul de infecție, numărul lor după sexe, confirmarea medicală și măsurile care au fost întreprinse²⁷. Cu toate acestea, se permitea ca militarii să participe la izolarea focarelor de boală doar în cazuri excepționale.

Epidemia nu a fost oprită, ea chiar s-a extins, cuprinzând întreg teritoriul Basarabiei (*tab. 1*). La începutul anului 1831 holera bântuia în târgușorul Criuleni. Printre cazurile fatale a fost și cel al posesorului Andronachi Sechiraș. În această perioadă au fost semnalate focare de infecție și în ținutul Bender, în ținutul Acherman acestea fiind înregistrate în 12 localități.

Tabelul nr. 1

**Cazurile de infecție cu holeră în localitățile rurale din Basarabia,
decembrie 1830 – ianuarie 1831**

Localitatea	Perioada	Bolnavi*		Îsănătoșiți		Decedați		În spital*	
		Bărbați	Femei	Bărbați	Femei	Bărbați	Femei	Bărbați	Femei
Ținutul Orhei (21 de sate)	26.XII. 1830 – 01.I. 1831	63	37	14	13	32	15	17	9
Ținutul Iași (8 sate)	16. XII. 1830 – 23. XII. 1830	20	9	0	1	13	2	7	6
Ținutul Iași (12 sate)	25. XII. 1830 – 01. I. 1831	16	11	0	0	16	10	0	1
Satul Gura Căinarului (9 gospodării)	22. XI. 1830 – 06. XII. 1831	9	7	3	3	6	4	0	0
Ținutul Acherman (1 sat, 3 vile)	17. XII. 1830 – 28. XII. 1830	8	3	3	0	2	1	3	2
În total:		116	67	20	17	69	32	27	18
Ținutul Bender (7 sate)	14. XII. 1830 – 23. XII. 1830	31		9		22		0	

Surse: F. 2, inv. 1. d. 1558, f.f. 23, 54. F. 6. inv. 2. d. 475, f.f. 39, 58 verso, 75.

*De regulă rapoartele erau făcute o dată la 7 zile, mai rar pentru 3 zile sau pentru o zi. Rubrica *Bolnavi* cuprinde atât persoanele infectate în perioada respectivă, cât și pe cele care în raportul anterior au fost înscrise și la rubrică *În spital*.

Situația nu era mai bună nici în urbele Basarabiei (*Tab. nr.2*):

Tabelul nr. 2

**Cazurile de infectare cu holeră în localitățile urbane din Basarabia,
decembrie 1830 – ianuarie 1831**

Urbea	Perioada	Bolnavi		Îsănătoșiți		Decedați		În spital	
		Bărbați	Femei	Bărbați	Femei	Bărbați	Femei	Bărbați	Femei
Chișinău	29.XII.1830 – 02.I.1831	66	54	20	17	13	5	33	34
Orhei	26.XII.1830 – 01.I.1831	8	8	6	3	2	3	0	2
Telenești	16.XII.1830 – 23.XII.1830	26	18	1	1	18	11	7	6
Telenești	25.XII.1830 – 01.I.1831	51	47	5	12	32	24	14	11
Fălești	25.XII.1830 – 01.I.1831	24	18	2	1	5	4	17	13
Bălți	16.XII.1830 – 01.I.1831	10 4	68	20	20	57	28	27	18
Akkerman	14.XII.1830 – 08.I.1831	31 3	182	48	24	73	40	192	118
În total:		592	395	102	78	20 0	11 5	290	202
Hotin	20.XII.1830 – 28.XII.1830		53		24		27		2

Surse: F. 2, inv. 1, d. 1558, f.f. 2, 3, 23, 48, 56, 58, 54, 59, 68; F. 6, inv. 2, d. 475, f.f. 26, 38, 57, 62, 66, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 112, 119, 122.

Dar odată cu înăsprirea frigului tempourile de progresare a epidemiei au devenit mai lente. Către 10 ianuarie în ținutul Akkerman existau doar 9 focare, iar în țin. Orhei doar 5. La 28 februarie Comitetul de eradicare a holerei din țin. Orhei, în adresarea sa către cârmuirea Basarabiei, propune ca el să fie desființat, iar documentele să fie transmise pentru păstrare la judecătoria, deoarece nu au mai fost atestate noi cazuri de infecție. Situația se normalizase și în or. Chișinău, unde, începând cu 24 ianuarie, fusese anulate toate restricțiile de circulație. În or. Akkerman de la 16 ianuarie nu mai sunt atestate noi cazuri, iar în Bălți la 1 februarie. Autoritățile au considerat că nu mai există pericolul îmbolnăvirii, de aceea au ordonat încetarea tuturor măsurilor excepționale.

Holera a revenit o dată cu sosirea primăverii, când pentru bacil există cele mai prielnice condiții de dezvoltare: umezeală și căldură. La începutul lunii martie au fost atestate primele cazuri de îmbolnăvire în ținutul Orhei (*Graficul '1*), la 16 martie un nou focar de infecție este înregistrat în s. Răscăeți, țin. Akkerman. La 25 aprilie aici au decedat 3 persoane. Până la 22 mai focare au apărut în câteva localități, printre care: Talmaz, Vâlcova²⁸. Nici localitățile urbane n-au fost cruțate. Deja la 20 martie poliția or. Akkerman comunică despre moartea a 3 bărbați și 2 femei. O situație încordată s-a creat și în or. Chișinău. Guvernatorul civil în adresarea a cerut cârmuirii Basarabiei să reactiveze Comitetul pentru eradicarea holerei pe motiv că au fost atestate noi cazuri de infecție chiar în Chișinău. La 29 martie cererea a fost făcută. Primul ordin al Comitetului a fost de a repune în acțiune toate măsurile aplicate în noiembrie 1830²⁹.

Tabelul nr. 3

Cazurile de infectare cu holera în localitățile urbane din Basarabia, martie – decembrie 1831

Urbea	Perioada	Bolnavi		Îsănătoșiți		Decedați		În spital	
		Bărbați	Femei	Bărbați	Femei	Bărbați	Femei	Bărbați	Femei
Bălți	20.III.1831 - 07.IV.1831	**	**	**	**	3	2	**	**
Bălți	08.VI.1831 - 08.VIII.1831	93	52	23	27	60	25	21***	32***
Bălți	13.XII.1830 - 31.VII.1831	178	107	47	48	130	57	1	2
Akkerman	21.V.1831 - 23.V.1831	4		0		2		2	
Akkerman	06.VI.1831 - 11.VII.1831	425		94		162		189	

Surse: F. 6, inv. 2, d. 345, f.f. 8, 11, 15, 17, 20, 25, 30, 32, 33, 35, 38, 40, 44, 52; F. 6, inv. 2, d. 475, f.f. 157, 158, 181, 183, 190, 196, 197, 199, 201, 206, 207, 212, 216, 219, 221, 230, 235, 239, 240, 242, 247, 251.

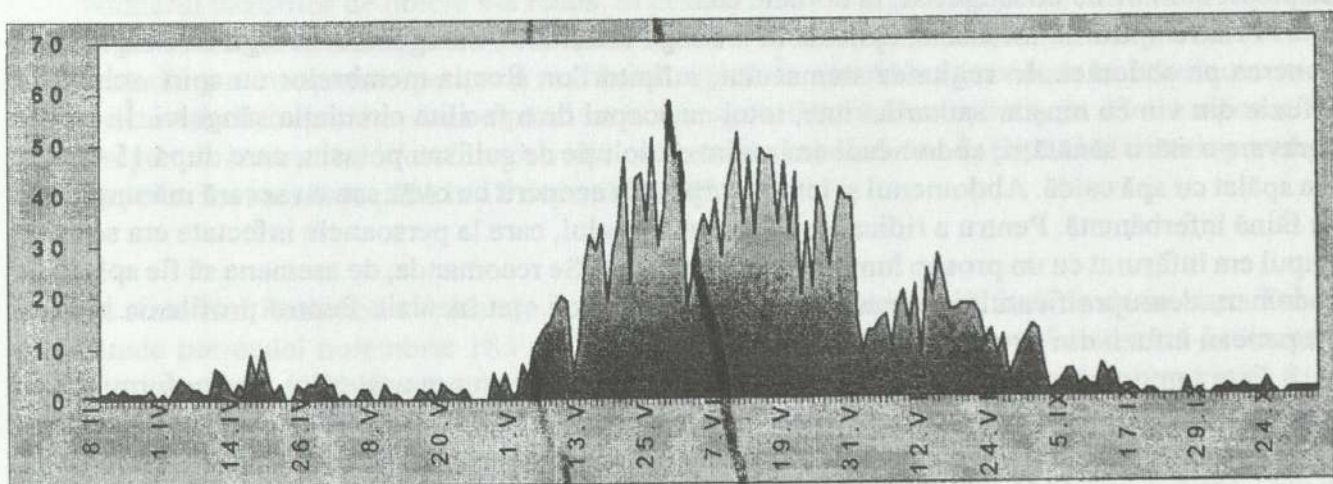
** În document nu este indicat.
*** Conform documentului

Noul val al epidemiei, spre deosebire de cel din iarnă, a cuprins toate localitățile, cu unele excepții. Spre exemplu, din cele 155 de parohii din țin. Orhei cercetate doar în 23 nu au decedat oameni din cauza holerei. În ținut, în perioada 22 iulie – 1 august, s-au îmbolnăvit 806 bărbați și 602 femei, din care au decedat respectiv 227 și 136. O situație similară exista și în ținutul și orașul Bălți³⁰.

La 19 mai în or. Chilia a fost organizat un Comitet pentru eradicarea holerei. Comandamentul militar al orașului comunică Cârmuirii că în perioada 18 – 20 mai aici au decedat 20 de oameni, dintre care un ofițer și restul soldați fără grad. Pentru înlăturarea crizei, orașul a fost împărțit în 4 sectoare, cu un comisar și câțiva ajutoari, care urmau să supravegheze starea locuitorilor. Au fost interzise orice forme de comunicație cu satul Vâlcova. Apogeul epidemiei a fost atins în lunile de vară, în special, în iulie (*Graficul '1*). Dacă la 10 iunie 1831 în țin. Akkerman persoane infectate existau doar 9 sate, la 13 iunie deja 15, iar la 27 iunie era răspândită în întreg ținutul. Abia spre 27 iulie intensitatea holerei a scăzut. Într-un raport al judecătoria din țin. Leova se menționa că în perioada 15-17 iulie la mai mulți locuitori au apărut simptome dubioase, care se manifesta prin dureri

de cap, diaree, grețuri, vărsături, friguri, iar după 4 ore, uneori 12, decedează. În această perioadă au decedat 15 persoane, iar 11 erau bolnave. Situația era alarmantă și din cauză că decedase de holeră și medicul din ținut. Comandamentul militar a refuzat să delegheze medicul său, deoarece și printre militari și cinovnici fusese atestate cazuri de molipsire. Cel mai mult a avut de suferit populația satelor din ocolul Greceni, mai ales, cea din satul Zărnești, unde până la 27 iunie din cauza holerei decedase 26 de persoane. Judecătoria acestui ținut a cerut de la cârmuirea Basarabiei să-i pună la dispoziție doi bărbieri, pentru a aplica principala metodă de protecție, după părerea lor, scurgerea sângelui³¹. În toată Basarabia, de la începutul epidemiei și până la 22 iulie, au decedat 4737 bărbați și 2839 femei³².

În continuare vom examina, în baza registrelor metrice situația creată în 155 de parohii din ținutul Orhei la sfârșitul anului 1830. Apariția holerei a produs populației un puternic șoc. Din decembrie 1830 și până în luna februarie a anului următor majoritatea celor decedați au fost îngropați separat de ceilalți defuncți, de regulă, fără să fie spovediți și împărtașiți înnaite de moarte, după cercetare de către medici sau de reprezentantul administrației, erau îngropați de către ciocli sau, în cazuri mai rare, de către rude. Prohodul se făcea în biserică sau deasupra mormântului. Persoanele decedate erau înmormântate într-un loc special din cimitir sau în afara lui (în câmp, la marginea satului, la răspântiile drumului). Preoții la rubrica „Cauza decesului” din registru bisericesc notau: „cu prepus de holeră”, „di ipedimiceasca boală holera morbus”, uneori schimonosând denumirea bolii „huleră”, „horelie”³³. La al doilea val al epidemiei reacția a fost mult mai adecvată. Defuncții erau îngropați creștinește, spovediți și împărtașiți înainte de moarte. Abaterile erau rare, de exemplu, în cazul înhumării în satul Budești a lui Ilie Lupu Iurcu, care, venit din țin. Hotin și neavând rude apropiate aici, și-a găsit casa de veci în câmp, fiind înmormântat după cum notează documentul, doar „de către preotul de popor...”³⁴. În satul Bolțun persoanele decedate de holeră în iarna lui 1831 n-au fost spovedite și împărtașite, dar cele care decedase primăvara – vara aceluiași an au fost înhumate fără nici o abatere de la normele creștine³⁵.

Graficul nr. 1.

Numărul cazurilor de deces de ambele sexe în 155 parohii din țin. Orhei, 1831

Surse: ANRM. Inv. 5, d. 65 d. 66, d. 67.

Epidemia a secerat vieți omenesti fără distincție. Au avut de suferit, în primul rând, cei antrenați direct în lupta cu „nepoftita doamnă”. Exemple de cazuri de deces al medicilor am adus mai sus. Vom aminti și despre unele cazuri de deces al preoților, care, după părerea noastră, au fost cel mai mult expuși pericolului. Fondul registrelor parohiale conține un recensământ bisericesc pentru anul 1830, care conține date despre 35 de parohii din ținutul Orhei³⁶. În document la sfârșitul anului 1831 sau în anul 1832 au fost făcute unele intervenții, cu altă cerneală notându-se fețele bisericești care decedase în timpul epidemiei din 1831. Se poate constata că în aceste parohii au decedat 7 preoți, 6 dascăli, un diacon și 6 ponomari. Preotul Pavel Gavrilan din parohia Malul Tahatinului, fiind bolnav de holeră, a decedat la 23 aprilie la vârsta de 45 ani. Ultima ceremonie o oficiase la 29 februarie, probabil, mai participase la slujbe bisericești, căci înnaite de a deceda a oficiat o slujbă religioasă,

când s-a împărțit cu sfintele taine. Preotul Ioan Anastasie Bârlădeanu din satul Bolțun a decedând într-o zi cu o fiică a sa, Elena, iar o altă fiică a lui a decedat a doua zi. Preotul Chiril Iftimie Văleanu la 27 iulie a oficiat slujba prohodului, iar a doua zi a decedat, peste câteva zile decedase fiica lui, iar peste o lună fiul său, ponomarul Dumitru³⁷.

Epidemia a afectat structura populației și a familiei. În cele 155 de parohii, începând cu 8 martie și până la 18 decembrie 1831, au decedat 2593 de persoane, din care 1089 femei și 1504 bărbați. Această diferență poate fi explicată prin faptul că bărbații duceau o viață socială mai activă, dar trebuie de avut în vedere că femeia este mai rezistentă la infecții. Dacă în anii precedenți grupele de vârstă supuse unui risc mai mare de deces erau constituite din copii de până la 4 ani (în special, pruncii în primul an al vieții) și din persoane trecute de 60 ani, apoi în 1831 a crescut ponderea deceselor persoanelor cu vârsta cuprinsă între 20 și 50 de ani (*Graficul nr. 2*). Drept consecință, a scăzut capacitatea economică a familiei și puterea de reproducție a populației. Epidemia a creat condiții prielnice pentru manifestarea altor epidemii, care au afectat, în primul rând, copiii. Este vorba despre diaree și variolă, numărul cazurilor crescând, mai ales, primăvara și toamna. Totuși holera, în închipuirea localnicilor, nu era atât de groaznică precum ciuma. În 1831 ciuma s-a manifestat local. Printre populația afectată menționăm pe cea a satelor Pojorâni și Cigârteni. Cu toate că boala neagră era cunoscută de secole, în cazurile deceselor de ciumă în registrele metrice se nota că cutare „... au murit de năprasnica boală a ciumii pentru aceste nu s-au învrednicit a se îngropa creștinește ...”³⁸ și este înhumat în afara cimitirului.

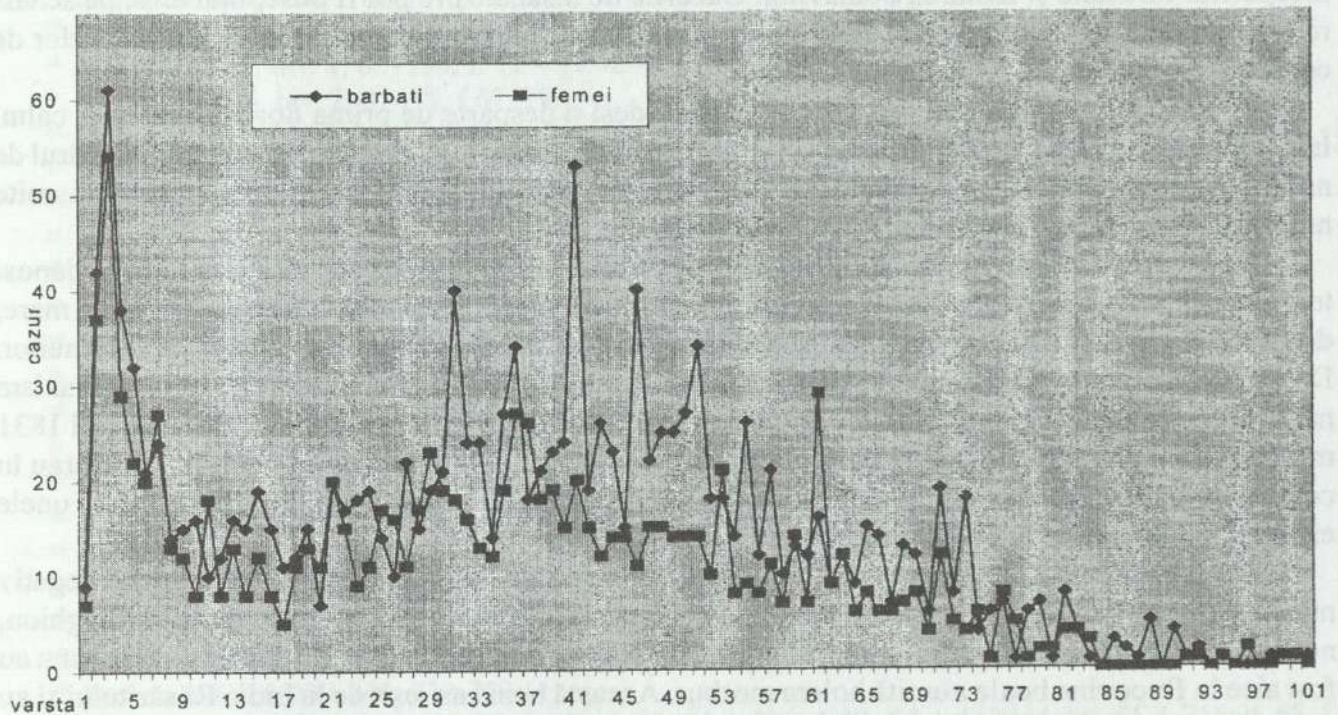
Comunitatea a reușit să găsească remedii pentru înfruntarea epidemiei. Pe plan social ele se manifestau prin izolarea familiilor infectate, iar în unele cazuri doar a membrilor infectați. În cele mai frecvente cazuri decedau doar unii membri ai familiei, tata și feciorii, mama și fiicele, soacra și nurorile ei etc. Registrele metrice din acea perioadă sunt relevante în acest caz³⁹. Ținând cont de dimensiunile mici ale casei țărănești, unde toate persoanele dormeau într-o odaie, probabil, cei sănătoși erau primiți în casele cu persoane neinfectate. Unii localnici se ascundeau în locurile izolate de pe promontoriile de lângă sat, în bordeie etc.

Printre măsurile medicale, aplicate în întreaga Basarabie, menționăm: scurgerea sângelui sau punerea pe abdomen, în regiunea stomacului, a lipitorilor, frecția membrelor cu spirt, schipidar, infuzie din vin cu muștar sau ardei iute, totul cu scopul de a facilita circulația sângelui. În caz de agravare a stării sănătății, abdomenul era masat cu soluție de sulf sau potasiu, care după 15 minute era spălat cu apă caldă. Abdomenul și întreg corpul era acoperit cu ovăz sau cu secară mărunțită, ori cu făină înferbântată. Pentru a ridica temperatura corpului, care la persoanele infectate era scăzută, trupul era înfășurat cu un prosop înmuiat în apă fierbinte. Se recomanda, de asemenea să fie aplicat pe abdomen, deasupra ficatului, hrean mărunțit amestecat cu oțet încălzit. Pentru profilaxia bolii se propuneau infuzii din flori de mușețel, mentă etc⁴⁰.

Este important a stabili în ce măsură holera s-a răsfrânt asupra nașterilor. În conformitate cu registrele metrice, în 155 de parohii din țin. Orhei în 1831 s-au născut 2953 de prunci, din care 1527 de băieți și 1426 de fete, comparativ cu anul 1830, când în aceleași localități s-au născut 3535 de prunci, din care 1743 de băieți și 1792 de fete. Costatăm un recul, care poate fi pus pe seama holerei, de circa 17% al numărului nașterilor și un raport pe sexe cu 101 mai mult pentru băieți. În primele cinci luni ale anului 1831, când epidemia cunoștea o stare latentă, s-au născut 762 de băieți și 751 de fete sau circa 51% din numărul total. Lunilor de vară, în perioada de apogeu al holerei, le revine circa 22% din nașteri, iar ultimelor patru luni ale anului 27%. Observăm, în acest caz, o scădere constantă a ratei natalității, fapt ce permite să conchidem că pe întreaga perioadă a epidemiei, sfârșitul anului 1830, numărul concepțiilor a scăzut, iar în perioada apogeei holerei au decedat și unele femei însărcinate. De menționat că o parte din nou-născuți au decedat fie din cauza că „n-au fost de lunile toate”, fie de alte boli, provocate de mizerie și sărăcie, numărul cărora a crescut după epidemie.

În documentele de evidență parohială din perioada studiată, de la rubrica „Nașteri”, se indică multe nașteri la văduvele celor decedați de holeră. De exemplu, „La 16 decembrie, văduva Vasilca Mihailovna Bulat, locuitoare din satul Butuceni, care au rămas îngreunată de răposatul în anul 1831, iulie 8 zile, cel dintâi bărbat a ei mazilul Foma Emanoilovici Popa s-au născut fii gemeni Dimitrie și

Marie⁷⁴. În anul 1831, după datele noastre, în cele 155 de parohii s-au născut în 20 de cazuri gemeni și în două tripleți, din care cinci cazuri în lunile de vară.

Graficul nr. 2

Repartiția pe vârste a cauzelor de deces cauzate de holeră, 1831

Surse: ANRM. F. 211, inv. 5, d. 65, . 66, d. 67.

Numărul cazurilor de holera s-a redus, în primul rând, în urbe. Începând cu 11 iulie în orașul Akkerman nu au mai fost înregistrate cazuri de îmbolnăvire, iar în or. Bălți de la 8 august. În mediul rural maladia s-a menținut o perioadă mai îndelungată. În țin. Akkerman doar în Tatarbuniar s-au atestat cazuri de îmbolnăvire, dar numărul lor era nesemnificativ. Ocolășii din țin. Hotin raportau că de la 8 septembrie nu au mai fost înregistrate noi cazuri de îmbolnăvire. În țin. Orhei cazuri sporadice de infecție au fost atestate până la 12 decembrie 1831.

* * *

Pe teritoriul Basarabiei epidemia *holera morbus* a cunoscut două faze de dezvoltare. Prima corespunde perioadei noiembrie 1830 – februarie 1831. Cea de-a doua se încadrează în limitele martie – decembrie 1831. În spațiul pruto-nistean holera a pătruns din guberniile Imperiului Rus. Prima fază a cauzat mai puține decese și, cu toate că a durat doar patru luni, a provocat panică atât autorităților, cât și populației. Căile de infectare au fost, în primul rând, fluviile, un mediu perfect pentru bacilul ucigător. La răspândirea holerei au contribuit și militarii, care erau cazați în satele localnicilor, de asemenea și unele categorii socioprofesionale, în special, negustorii.

Din cauza conceptului greșit privind căile de transmitere și de molipsire de holeră (teoria miasmelor) nu s-au întreprins măsuri eficiente în vederea izolării focarelor de infecție. S-a recurs la aceleași măsuri de combatere ca în cazul ciumei. În 1830, autoritățile țariste, după epidemia de ciumă din 1829, au organizat dezinfectarea tuturor localităților din Basarabia. Campania a început la 30 martie și a durat 15 zile. În timpul campaniei populației i s-a interzis să părăsească localitatea. Dezinfectarea locuințelor era efectuată prin arderea lumânărilor de sulf. Autorităților locale li s-a dat dispoziții să organizeze dezinfecția în zilele de sărbătoare, astfel țăranii să nu fie stingheriți din lucrările agricole. La ordinul Comisiei pentru eradicarea holerei a fost expediat în toate ținuturile un document, în care se indicau principalele simptome ale holerei: diaree apoasă, grețuri, vărsături, dureri în regiunea stomacului, sete, tremurul mânilor și picioarelor, scăderea temperaturii corpului. Printre măsurile de combatere figurau: aerisirea și dezinfectarea încăperilor, închiderea geamurilor și ușilor pe timp de ceață, alimentarea bună, consumul numai al hranei fierte, interzicerea abuzului

de alcool și interzicerea plimbărilor pe nemâncate⁴². Măsurile luate de către stat pentru eradicarea holerei erau, mai degrabă, de ordin organizatoric și mai puțin de ordin medical, prevăzând dezinfecția încăperilor infectate și izolarea bolnavilor. Cazurile de însănătoșire pot fi puse, mai ales, pe seama rezistenței organismului uman și doar într-o măsură mică sunt un rezultat al folosirii metodelor de combatere a epidemiei.

Populația a reacționat la cea de-a doua fază, deși o desparte de prima doar o lună, mai calm. Îngrijorarea nu a dispărut, dar decedații erau îngropați creștinește, nu ca în cazul ciumei. Numărul de nașteri și cel al căsătoriilor atestă doar o scădere relativă a acestora. Oamenii, respectând anumite norme de protecție, își continuau activitățile obișnuite.

De holeră, decedau nu toți membrii familiei, unii s-au însănătoșit, iar alții și-au găsit adăpost temporar în această perioadă în alte locuri. Numărul deceselor în rândul bărbaților era mai mare, deoarece ei erau cel mai activ element social și aveau o rezistență la boli mai mică decât a femeilor. De remarcat că a crescut și numărul băieților nou-născuți, fapt ce poate fi interpretat ca un mecanism natural de reglare. În general în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Basarabia doar în anul 1831 mortalitatea a predominat asupra natalității⁴³. Cei mai afectați erau medicii și preoții, care intrau în contact direct cu bolnavii. Un număr sporit de decese a fost înregistrat printre militari, dar cu unele excepții, nu erau luați la evidența parohială.

Din partea de vest a Imperiului Rus, holera s-a răspândit în toată Europa, influențând negativ numărul populației. Bacilul holeric a provocat dezastru și în Bucovina. Posesorul unui Antologhion, notează pe coperta a doua, interioară: "În știință să fie cum la anul una mie opt sute treizeci și unu au fost aice în Bucovina boala numită holera morbus. Această boală au ieșit de la India Răsăritului și au mers până la America. Mulți oameni de această boală au murit, iar cel mai mulți prin orașe"⁴⁴. În anii '30 ai secolului al XIX-lea sporul real al populației bucovinene alcătuia, de regulă, peste 4500 de persoane, în 1831 s-a înregistrat o scădere de 4194⁴⁵. În luna mai molima a trecut peste carantina stabilită pe Prut de către autoritățile militare ruse, conduse de generalul Kiseleff, și în scurt timp s-a răspândit în Țara Românească și în Transilvania⁴⁶. În Arhiva Națională a R. Moldova s-a păstrat o copie a adresării ambasadorului francez Diuc de Mortemar către ministerul Comerțului din Imperiul Rus, care înștiința autoritățile că în porturile ruse sunt agenți, care eliberează vize pentru porturile franceze fără nici o plată, doar ca nava să aibă adevărurile medicale respective. Drept argument aduce pătrunderea fulgerătoare a holerei pe litoralul Mării Baltice⁴⁷. Când ciurma nu mai prezenta un pericol de necombătut, "... un nou biciu se arată spre răsărit, în Rusia. Venea holera."⁴⁸

NOTE

¹ F. Cartwright, M. Biddiss, *Bolile și istoria. București*, 2005, p. 161; A. Stadnițhii, *Холера морбус в Бессарабии*, în "Кишинёвские епархиальные ведомости", nr. 17, 1892, p. 380, 381.

² *Большая медицинская энциклопедия*, Moscova, 1986, p. 36.

³ ANRM F. 6, inv. 2, d. 346, f. 4.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, f. 4-5.

⁶ *Ibidem*, f. 3.

⁷ A.N.R.M. F. 6, inv. 2, d. 475, f. 16 verso.

⁸ *Ibidem*.

⁹ La sfârșitul secolului al XIX-lea, susținătorii teoriei miasmelor erau destul de numeroși. Este relevant cazul întâmplat în 1884, în cadrul conferinței organizate de către R. Koch. Profesorul Max von Pettenkofer, un miaist fanatic, a băut apa infectată cu bacili de holeră, adusă pentru exemplificare de către Koch. Spre surprinderea tuturor, peste 10 zile bătrânul profesor a apărut în loja sa la teatru fără vreun simptom de boală. Ulterior s-a demonstrat că întâmplarea s-a datorat rezistenței individuale față de holeră. Mai amănunțit vezi: Radu Iftimovici, *Istoria medicinei*, București, 1995, p. 216.

¹⁰ Gh. Brătescu, Paul Cernovodeanu, *Biciul holerei pe pământ românesc*, București, 2002, p.11.

¹¹ A.N.R.M. F. 6, inv. 2, d. 475, f. 1 verso.

¹² *Ibidem*, f. 2.

¹³ Полное собрание законов Российской Империи, *Собр. первое*, том. XXXIII, СПб., 1830, p. 48-50.

¹⁴ A.N.R.M. F. 6, inv. 2, d. 475, f. 8 verso.

¹⁵ *Ibidem*, f. 25

16. A.N.R.M. F. 6, inv. 2, d. 349, f. 1, 1 verso.
 17. A. Stadnițhii, *Op. cit.*, nr. 17, p. 387, 388.
 18. *Ibidem*, p. 389, 390.
 19. *Ibidem*, f. 20; ANRM. F. 211, inv. 5, d. 60, f. 31; d. 61, f. 422; d. 64, f. 133, 145; d. 34
 20. A.N.R.M. F. 2, inv. 1, d. 1558, f. 12 – 13 verso.
 21. A.N.R.M. F. 6, inv. 2, d. 475, f. 67, 75.
 22. *Ibidem*, f. 34.
 23. *Ibidem*, f. 83, 100 – 102 verso.
 24. ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1558, f. 8, 8 verso.
 25. *Ibidem*, f. 14, 14 verso, 15.
 26. *Ibidem*, f. 28.
 27. A.N.R.M. F. 2, inv. 1, d. 1558, f. 32, 32 verso.
 28. A.N.R.M. F. 6, inv. 2, d. 475, f.f. 145, 165, 170, 172.
 29. *Ibidem*, f. 168, 208, 209.
 30. A. Stadnițhii, *Op. cit.*, nr. 18, p. 432
 31. A.N.R.M. F. 6, inv. 2, d. 475, f. 174, 202.
 32. A. Stadnițhii, *Op. cit.*, nr. 18, p. 432
 33. A.N.R.M. F. 211, inv. 5, d. 60, f. 390; d. 63, f. 913; d. 65, f.770, 821 ș. a.
 34. A.N.R.M. F. 211, inv. 5, d. 65, f. 78.
 35. *Ibidem*, d. 67, f. 231-237.
 36. *Ibidem*, d. 62, f. 1-106.
 37. *Ibidem*, d. 65, f. 50; d. 67, f. 21-39.
 38. *Ibidem*, d. 60, f. 239-248, 330-339.
 39. *Ibidem*, d. 60, f.f. 1-330; d. 61, f.f. 1-423; d. 62, f.f. 1-106; d. 63, f.f. 1-1125; d. 64, f.f. 1-756; d. 65, f.f. 1-835; d. 66, f.f. 1-386; d. 67, f.f. 1-570.
 40. A. Stadnițhii, *Op. cit.*, nr. 17, p. 385.
 41. A.N.R.M. F. 211, inv. 5, d. 65, f. 227.
 42. A. Stadnițhii, *Op. cit.*, nr. 17, p. 382-383.
 43. M. V. Cabuzan, *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов приднестровия (конец XVIII – первая половина XIX в.)*, Chișinău, 1974, p. 61.
 44. Această informație ne-a fost oferită cu amabilitate de dr. Igor Cereteu, căruia îi mulțumim și pe această cale. Sursa: *Antologhion*, Iași, Tipografia Mitropoliei, 1755, Colecția Muzeului Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu”, nr. inv. 2778, F.B.
 45. C. Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918)*, Chișinău. 2003, p. 243.
 46. Vezi mai amănunțit: Gh. Brătescu Paul Cernovodeanu. *Op. cit.*
 47. ANRM F. 6, inv. 2, d. 354, f. 82-84 verso.
 48. Samaritan Pompei Gh. *Ciurma*, București, 1932, p. 565.

Résumé

Le choléra est l'épizootic qui a provoqué plus des victimes humaines en XIX-ème siècle. Dans cet article sont étudiés des différents aspects de la manifestation de l'épidémie des années 30 de XIX-ème siècle de l'espace entre Prut et Nistrou. Dans le plan social la modification du comportement et des formes d'adaptation de la communauté. Un rôle important occupent les remèdes du combat de l'épidémie entreprises par les autorités, même par la société.

Dans le plan démographique on a des dates statistiques sur ceux infectés, décidés et guéris. On est montré aussi dans des tableaux le rapport de ceux décédés (par le sexe, âge et la date de la mort).

Les conclusions présente l'impact immédiat et de perspective de l'épidémie du choléra.

COMUNICĂRI

CUM A FOST CREAT ȘI A ACTIVAT BIROUL DE ORGANIZARE A SFATULUI ȚĂRII

Valeriu Popovschi

Despre Biroul de organizare a Sfatului Țării s-a scris în mai multe lucrări istorice, consacrate evenimentelor din Basarabia din anii 1917-1918. Spre regret, majoritatea autorilor acestor lucrări se limitează doar la modeste constatări de felul: Biroul a fost creat la 27 octombrie 1917, în fruntea căruia a fost ales Vasile Țanțu, iar secretar a devenit Ștefan Holban. O analiză mai profundă a structurii interne a Biroului, a modului său de activitate, care în viziunea noastră au servit drept model pentru structura și modul de activitate ale Sfatului Țării, în aceste lucrări nu este făcută, nici chiar în cartea lui Gheorghe Cojocaru „Sfatul Țării. Itinerar”¹, nemaivorbind de articolul lui Ion Țurcanu, dedicat, în mod special, chestiunii respective și publicat cu câțiva ani în urmă în paginile „Revistei de Istorie a Moldovei”². Or, documentele și materialele de arhivă mărturisesc că în ceea ce privește organizarea internă, Biroul a avut un președinte, câțiva vicepreședinți, câțiva secretari și o serie de comisii. Președintele, vicepreședinții și secretarii alcătuiau un Prezidiu, care coordona activitatea Biroului. Exact aceeași structură a avut-o și Sfatul Țării³. Prin urmare, problema prezintă un anumit interes. Iată de ce în prezentul articol vom vorbi, în primul rând, despre constituirea Biroului de organizare a Sfatului Țării, vom analiza structura lui internă și vom evidenția cele mai principale momente din activitatea pe care a desfășurat-o.

Congresul militar-moldovenesc și crearea Biroului de organizare a Sfatului Țării

În plan politic, toamna anului 1917 a fost una cu totul deosebită pentru Basarabia. Ar putea fi evidențiată, mai ales, luna octombrie. Anume în octombrie 1917, la Chișinău, a avut loc congresul militar-moldovenesc – unul dintre cele mai importante evenimente politice din cadrul mișcării de renaștere și eliberare națională ce se declanșase în ținut după căderea țarismului. Cei peste 800 de delegați sosiți la acest „mare congres”⁴, cum îl numește Ion Pelivan, reprezentau circa 300000 de ostași și ofițeri moldoveni, împrăștiați de împrejurări pe fronturile primului război mondial, precum și aflați în garnizoanele din orașele Basarabiei, Ucrainei și Rusiei.

Fiind deschis, la 20 octombrie 1917, într-o atmosferă emoționantă, de către Gherman Pânteă, președintele Comitetului Executiv Central Moldovenesc, și condus în continuare de maiorul Vasile Cijevschi, forul militarilor moldoveni a luat în dezbatere cele mai stringente chestiuni cu care se confrunta atunci societatea basarabeană, adoptând și rezoluțiile corespunzătoare.

Toate hotărârile congresului (privind armata, naționalizarea școlii, reforma agrară, oprirea colonizării provinciei cu străini, soarta moldovenilor de peste Nistru etc.) au avut o însemnătate deosebită, dar două dintre ele au fost decisive pentru destinul teritoriului dintre Prut și Nistru: prima, adoptată la 21 octombrie, se referea la autonomia teritorială și politică a ținutului⁵, iar cea de-a doua, adoptată la 23 octombrie, cerea constituirea cât mai grabnică a Sfatului Țării, ca organ suprem de conducere a Basarabiei⁶.

Conform hotărârii congresului, Sfatul Țării urma să fie alcătuit din 120 de deputați⁷. Deoarece, pentru urgentarea creării acestei înalte instituții reprezentative trebuia înființată o structură specială, în ultima zi de lucru a congresului, la 27 octombrie 1917, a fost ales un comitet, numit Biroul de organizare a Sfatului Țării⁸. Chiar a doua zi după congres, adică la 28 octombrie 1917, a și avut loc prima ședință de lucru a Biroului respectiv⁹, din care făceau parte: Vasile Țanțu, Vitalie Zubac, Boris

Epure, Ștefan Holban, Atanasie Chiriac, Gherman Pânteia, Nicolae Cernăuțanu, Dimitrie Plătică, Timotei Silistraru, Grigore Turcuman, Ion Buzdugan, Anton Crihan, Vasile Cijejschi, Anatolie Moraru, Leon Țurcanu, Ion Tudose, Valentin Prahnițchi, Elifterie Sinicliu, Ion Creangă, Chiril Sberea, A. Motoman, Teodosie Cojocar, Ion Păscăluță, Teofil Ioncu, Nicolae Suruceanu etc.

Biroul a activat până la 20 noiembrie 1917¹⁰, adică chiar până în ajunul inaugurării înaltului for legislativ basarabean, întrunindu-se în total de 15 ori¹¹. La ultima ședință (cea din 20 noiembrie) a fost examinat în mod amănunțit programul de deschidere, la 21 noiembrie 1917, a Sfatului Țării¹².

În legătură cu volumul mare de lucru, în activitatea nou-createi structuri au fost antrenați, într-un fel sau altul, și principalii lideri ai mișcării naționale din ținut: Pantelimon Halippa (de la 10 noiembrie 1917, el a devenit, după cum vom arăta mai jos, cel de-al treilea vicepreședinte al Biroului)¹³, Ion Inculeț, Pantelimon Erhan, Ion Pelivan etc.

Iar acum să descriem mai detaliat structura internă a acestei instituții.

Structura Biroului de organizare a Sfatului Țării

Conform documentelor de arhivă, Biroul de organizare a Sfatului Țării avea în componența sa peste 40 de membri¹⁴ și nicidecum 5¹⁵, 15¹⁶ sau 16¹⁷ oameni, după cum se afirmă greșit într-un șir de lucrări istorice. În acest sens, are perfectă dreptate Ion Țurcanu, care susține în articolul său, citat mai sus, că numărul membrilor Biroului de organizare a Sfatului Țării îl putem afla doar cercetând procesele verbale ale ședințelor acestuia¹⁸.

Inițial, Biroul într-adevăr era compus doar dintr-un mic grup de deputați militari, aleși de congresul militar-moldovenesc, apoi însă el a cooptat în rândurile sale „personalități marcante ale vieții politice din Basarabia”¹⁹, iar în ultima perioadă de activitate, când numărul de probleme ce necesitau a fi soluționate crescuse considerabil, au devenit membri ai lui și unii deputați din teritoriu²⁰, proaspăt aleși de diferite instituții și organizații, care începuse a se prezenta mai din timp la Chișinău pentru a participa la ședința de deschidere a Sfatului Țării.

Președintele Biroului de organizare a Sfatului Țării a fost, după cum prea bine se știe, Vasile Țanțu²¹, care s-a aflat în postul respectiv pe parcursul întregii perioade de activitate a acestei structuri. Ca organ, ce avea menirea să contribuie nemijlocit la crearea primului parlament al Basarabiei, Biroul a elaborat chiar din primele zile un amplu plan de lucru, pe care l-a realizat cu succes, punct cu punct, în pofida tuturor greutăților de ordin obiectiv și subiectiv. El elabora și adopta hotărâri extrem de importante pentru buna organizare, în condițiile dificile de atunci, a Sfatului Țării. Activitatea și-o desfășura în felul următor: membrii săi se adunau atât în ședințe în plen, care aveau loc, de regulă, de trei ori pe săptămână, lunea, miercurea și vinerea²², iar de la 17 noiembrie – zilnic²³, cât și în cadrul unor comisii (financiare²⁴, militare²⁵, gospodărești²⁶, organizatorice²⁷, administrative²⁸, pentru problemele alimentare²⁹ etc.), a căror componență numerică era diferită. Anume în comisii se discutau, inițial, cele mai importante chestiuni, iar hotărârile decisive erau adoptate în cadrul ședințelor în plen ale Biroului.

Nu toate comisiile au fost alese de la bun început, ci doar unele dintre ele, celelalte fiind create pe parcursul activității Biroului, în funcție de necesități. Spre exemplu, comisiile gospodărești (Nicolae Cernăuțanu, Dimitrie Plătică, Elifterie Silistraru, Grigore Turcuman, Anatolie Moraru, Leon Țurcanu, Ion Tudose, Zamfir Munteanu), organizatorică sau pentru dispoziții, după cum i-a fost schimbată ulterior denumirea³⁰ (Vasile Țanțu – președinte, Elifterie Sinicliu – secretar, Ion Buzdugan, Anton Crihan, Grigore Turcuman, Valentin Prahnițchi, Ion Creangă, Chiril Sberea, Leon Țurcanu, Boris Epure), și militară, devenită apoi „Comisariatul moldovenesc militar principal”³¹ (Vasile Cijejschi – președinte, Vasile Țanțu, Ion Buzdugan, Anton Crihan, Gherman Pânteia, Valentin Prahnițchi, Elifterie Sinicliu, Teodosie Cojocar), au fost alese la 28 octombrie 1917³², cea financiară (Teofil Ioncu – președinte, Nicolae Suruceanu, Elena Alistar, Gherman Pânteia, Pantelimon Halippa, Ștefan Holban) – la 6 noiembrie 1917³³, iar comisia pentru problemele alimentare (Vladimir Chiorescu, Teofil Ioncu, Pavel Grosul, Ion Panțâru) la 10 noiembrie 1917³⁴.

De menționat că peste puțin timp de la constituire, majoritatea comisiilor au fost completate cu noi membri, ceea ce vorbește elocvent despre faptul că numărul de probleme aflate în centrul atenției lor nu se micșora. Astfel, la 13 noiembrie 1917 comisia gospodărească a fost completată

cu Anatolie Moraru și Ion Ignatiuc³⁵, iar cea militară, adică „Comisariatul moldovenesc militar principal”, cu Anton Rugină, Nicolae Secară și Chirii Sberea³⁶. La 17 noiembrie 1917 în componența comisiei gospodărești au fost cooptați încă doi membri: Teodosie Cojocaru și Mihail Starenki³⁷, iar la 19 noiembrie 1917 a fost completată comisia pentru dispoziții (fosta comisie organizatorică) cu Grigore Turcuman, Vasile Gafencu, Gheorghe Mare și Constantin Osoianu³⁸.

De remarcat că în afară de comisiile principale ale Biroului, în cadrul său erau create și comisii „ad hoc” pentru rezolvarea urgentă a anumitor probleme, ca, de exemplu, comisia specială însărcinată cu elaborarea Schemei repartizării locurilor de deputat în legislativul basarabean³⁹, comisia responsabilă de înființarea ziarului „Sfatul Țării” - organul de presă al parlamentului⁴⁰ etc.

În ansamblu, activitatea Biroului de organizare a Sfatului Țării era coordonată de un prezidiu, din care făceau parte: președintele Biroului, trei vicepreședinți și doi secretari. Fiecare dintre cei șase membri ai prezidiului era responsabil de o anumită direcție de activitate și de soluționarea anumitor probleme concrete din cadrul ei.

Iată care a fost componența prezidiului Biroului, ales în cadrul ședințelor din 28 octombrie și 10 noiembrie 1917: Vasile Țanțu – președinte al Biroului de organizare a Sfatului Țării, Boris Epure - vicepreședinte, Vitalie Zubac - vicepreședinte, Pantelimon Halippa - vicepreședinte (în primele zile ale lui noiembrie 1917 a exercitat, provizoriu funcția de vicepreședinte și Gherman Pântea)⁴¹, Ștefan Holban - secretar, Atanasie Chiriac - secretar⁴². Precizăm că Prezidiul Biroului de organizare, în afară de faptul că putea rezolva anumite probleme de sine stătător, fără a mai convoca ședința în plen⁴³, a fost investit și cu unele drepturi mai specifice. Spre exemplu, nici un membru al Biroului nu putea părăsi orașul fără învoirea lui⁴⁴.

Biroul a avut cancelaria și ștampila sa, precum și o bibliotecă. În componența cancelariei, înființată la 30 octombrie 1917⁴⁵, unde era concentrată toată documentația necesară, intrau Dimitrie Plătică și A. Motoman⁴⁶, care îndeplineau funcția de conșopist, iar pe ștampilă erau întipărite următoarele cuvinte în limbile română și rusă: „Sfatul Țării. Biroul de organizare. Basarabia” - „Organizaționoe Biuro Sfatul Țării Bessarabii”⁴⁷. Cât privește biblioteca⁴⁸, aici aveau loc întruniri, se desfășurau diferite instructaje, vizitatorilor li se puneau la dispoziție anumite cărți, ziare, inclusiv următoarele publicații periodice, abonate de prezidiu: „Zemlea i volea”, „Vestnik Vremennogo pravitelstva”, „Novaia Rada”, „Odesskie novosti”, „Bessarabskaia jizni”, „Svobodnaia Bessarabia”, „Cuvânt moldovenesc”, „Soldatul moldovan”, „Ardealul”, „Russkoe slovo”, „România Mare”, „Lupta”, „Delo naroda”⁴⁹.

Mărimea indemnizației zilnice a membrilor Biroului de organizare a Sfatului Țării, care a început să fie plătită de la 1 noiembrie 1917, era de 10 ruble⁵⁰.

Momente din activitatea Biroului de organizare a Sfatului Țării

Firește, toate ședințele Biroului de organizare a Sfatului Țării fără excepție au avut o mare importanță. Totuși câteva dintre ele s-au evidențiat. Este vorba, în primul rând, de ședința din 4 noiembrie 1917, prezidată de vicepreședintele Biroului Vitalie Zubac⁵¹ (a durat circa patru ore)⁵², în cadrul căreia au fost adoptate două decizii extrem de importante: 1) de a majora numărul deputaților Sfatului Țării de la 120 (cum se convenise la congresul militar-moldovenesc) la 150⁵³ și 2) de a crea o comisie specială, compusă din cinci persoane (Ion Inculeț, Pantelimon Erhan, Teofil Ioncu, Ion Buzdugan și Pantelimon Halippa⁵⁴ – ulterior ea a fost completată cu Teodosie Cojocaru, Vasile Kurdinovski, Nicolae Bosie-Codreanu și Nicolae Suruceanu⁵⁵) –, în sarcina căreia a fost pusă elaborarea Schemei de repartizare a locurilor de deputat în legislativul basarabean în strictă corespundere cu corelația procentuală a naționalităților, adică 70% de locuri pentru românii-majoritari și 30% de locuri pentru minorități⁵⁶. În același timp, schema trebuia să reflecte, în măsură mare și principiul reprezentării politice, sociale, profesionale a deputaților, altfel spus, ei trebuiau să reprezinte diferite partide politice și categorii ale populației, diverse organizații culturale, obștești, profesionale existente în acea perioadă în ținut. Deci în acest sens se lucra foarte serios, fiind analizate date istorice și statistice concrete și ținându-se cont de interesele tuturor forțelor din societatea basarabeană.

O altă memorabilă ședință a Biroului de organizare a Sfatului Țării a fost cea din 6 noiembrie 1917, prezidată de vicepreședintele provizoriu al Biroului Gherman Pântea⁵⁷ (a durat circa trei ore)⁵⁸, la care s-a examinat și aprobat Schema repartizării locurilor în parlamentul Basarabiei, alcătuită de comisia formată special în acest scop la 4 noiembrie 1917. Conform acestei Scheme, 105 locuri de deputat în Sfatul Țării au fost repartizate românilor moldoveni, iar 45 de locuri - minorităților naționale (15 - ucrainenilor, 13 - evreilor, 7 - rușilor, 3 - bulgarilor, 2 - găgăuzilor, 2 - nemților, 1 - polonezilor, 1 - armenilor și 1 - grecilor)⁵⁹. Romilor, adică țiganilor, așa și nu le-au fost repartizate cele două locuri prevăzute inițial⁶⁰, din cauză că nicicum nu a putut fi găsită modalitatea selectării și alegerii unor candidaturi din partea lor pentru funcția de deputat. Or, se știe ce mod de viață duceau atunci țiganii și cât de organizați erau.

Nu vom greși deloc, menționând că s-a evidențiat, într-un fel, și ședința din 18 noiembrie 1917 a Biroului de organizare a Sfatului Țării, condusă, de data aceasta, ca și în majoritatea cazurilor de președintele Biroului Vasile Țanțu⁶¹, deoarece în cadrul ei a fost abordată o chestiune mai deosebită, și anume cea cu privire la sarcinile Biroului de organizare în legătură cu desfășurarea alegerilor în Adunarea Constituantă din Rusia⁶² - organ reprezentativ, pe crearea căruia, după cum se știe, se miza foarte mult. În acest sens, la ședință a fost ascultat un raport prezentat de Nicolae Suruceanu, împuternicit încă de pe data de 10 noiembrie de Birou⁶³ să supravegheze activitatea comisiei basarabene de circumscripție pentru alegerile în această adunare, căruia, în consecință, i s-a propus ca împreună cu Comitetul Executiv Central Moldovenesc să acorde comisiei în cauză tot ajutorul necesar⁶⁴.

Bineînțeles, și în cadrul celorlalte ședințe ale Biroului au fost examinate probleme importante, legate de crearea primului organ suprem de conducere din Basarabia - Sfatul Țării. Spre exemplu, la ședința din 30 octombrie 1917 s-a decis de făcut tot posibilul pentru ca clădirea Liceului nr. 3 de băieți de pe strada Livezilor, 31 (azi Academia de Muzică, Teatru, Film și Arte plastice de pe strada A. Mateevici, 111) să devină sediul Sfatului Țării⁶⁵, iar „Casa lui Pronin” din apropiere să fie rechiziționată și folosită în exclusivitate pentru cazarea deputaților sosiți din teritoriu⁶⁶. Evident, responsabilă de rezolvarea acestor probleme a fost comisia gospodărească, care mai trebuia să găsească pentru necesitățile Biroului două automobile⁶⁷, câteva mașini de dactilografiat⁶⁸ și care, pe parcurs, a informat cu regularitate Biroul despre mersul activității sale în acest sens⁶⁹.

La ședința din 17 noiembrie 1917, care a durat, din cauza numărului mare de probleme luate în discuție, tocmai cinci ore (de la 18:35 până la 11:10)⁷⁰, s-a hotărât ca și hotelul „Palas” din centrul Chișinăului să fie folosit pentru cazarea deputaților Sfatului Țării⁷¹, iar la cea din 1 noiembrie 1917 s-a decis ca Ion Păscăluță să fie numit administrator al palatului Sfatului Țării⁷², acestuia indicându-i-se să acționeze în strânsă legătură cu comisia gospodărească⁷³. „A-l numi pe Ion Păscăluță - se spunea în hotărâre - administrator al Palatului Sfatului Țării și a-i da însărcinarea, ca, împreună cu comisia gospodărească, să rechiziționeze casa lui Pronin, un număr necesar de camere pentru deputați și două automobile”⁷⁴.

Data deschiderii Sfatului Țării - 21 noiembrie 1917 (cea de rezervă - 26 noiembrie) - a fost stabilită în cadrul ședinței Biroului din 10 noiembrie 1917, fiind exprimată speranța că la inaugurare vor fi prezenți cel puțin 100 de deputați⁷⁵, iar la ședința din 19 noiembrie 1917, de altfel, una dintre cele mai lungi, căci a durat tocmai șase ore (de la 18:10 până la 24:00)⁷⁶, a fost adoptată hotărârea de a înființa cât mai grabnic ziarul „Sfatul Țării”, ca organ de presă al instituției legislative basarabene, responsabili de executarea ei fiind numiți: Pantelimon Halippa, Elena Alistar, Nicolae Alexandri, Gheorghe Tudor, Teofil Toncu, Mihail Minciună și Nicolae Moghileanschi⁷⁷. Iată textul integral al acestei hotărâri: „Ascultând raportul prezentat de d-na Alistar și pe unii vorbitori s-a hotărât de a alege o comisie, căreia să i se dea însărcinarea să facă tot posibilul, ca din punct de vedere tehnic să poată fi editat organul de presă al Sfatului Țării”⁷⁸. Și ultima frază din document: „S-au pomenit aleși în comisie Halippa, Moghileanschi, Alistar, Tudor, Alexandri, Minciună și Ioncu”⁷⁹. De remarcat că doar cinci zile i-au fost necesare acestei comisii pentru a traduce în fapt decizia adoptată, fiindcă deja la 24 noiembrie 1917 primul număr al ziarului „Sfatul Țării” a și văzut lumina tiparului.

În fine, subliniem că la ultima ședință a Biroului de organizare, cea din 20 noiembrie 1917, despre care am amintit mai sus, s-a decis ca în mult așteptata zi de 21 noiembrie 1917, în conformitate cu programul pregătit de comisia administrativ-juridică, după oficierea unui serviciu divin, Sfatul Țării să fie deschis de către cel mai în vârstă deputat ales, Nicolae Alexandri⁸⁰, iar Ion Pelivan să fie propus în calitate de candidat la înaltul post de președinte al forului legislativ basarabean⁸¹ (candidatura acestuia a fost înlocuită cu cea a lui Ion Inculeț doar în ultimul moment, în noaptea de 20 spre 21 noiembrie, din anumite considerente tactice).

Nu s-a uitat, bineînțeles, nici de bufet responsabil de organizarea căruia, încă la ședința din 19 noiembrie 1917, a fost numit Vitalie Zubac⁸², unul dintre cei trei vicepreședinți ai Biroului de organizare a Sfatului Țării, ales deputat la congresul militar moldovenesc, originar din județul Ismail⁸³.

Așadar, datorită eforturilor depuse de către această, extrem de importantă structură, aleasă la 27 octombrie 1917 de congresul militar-moldovenesc, într-un termen record (28 octombrie - 21 noiembrie 1917) a fost creat și deschis în mod solemn, la Chișinău, primul parlament al Basarabiei, care a jucat, după cum se știe, un rol istoric în destinul provinciei.

Și o ultimă precizare, ce se referă la înregistrarea Biroului de organizare a Sfatului Țării de către instanțele juridice ale timpului.

În aceeași lună, noiembrie, a anului 1917 liderii basarabeni, respectând legile existente, au înregistrat Biroul de organizare a Sfatului Țării la Tribunalul regional Chișinău. Scrisoarea, expediată pe data de 7 noiembrie 1917 pe adresa acestui tribunal, în secția administrativă, prin care se solicita înregistrarea Biroului de organizare, a fost semnată de vicepreședintele lui Vitalie Zubac și de secretarul Ștefan Holban⁸⁴. Faptul este profund semnificativ și are o importanță deosebită. El infirmă absolut orice insinuare referitoare la caracterul, chipurile, nelegal al Sfatului Țării, creat de Biroul de organizare, care, după cum vedem, a activat legal. Însuși președintele Tribunalului regional Chișinău, Ștefan Luzghin, a participat la deschiderea, în ziua de 21 noiembrie 1917, a Sfatului Țării, rostind, după cum se știe, un cuvânt de salut⁸⁵.

Pot oare susține actualii istorici procomuniști de la Chișinău că și sovietele din ținut, despre care scriu cu mare patimă în lucrările lor, au fost înregistrate de instanțele juridice ale vremii? Or, din câte știm, anume activitatea desfășurată de aceste soviete, neînregistrate nicăieri, a fost nelegală, dar nu cea a Sfatului Țării. Urmașilor de la Chișinău ai școlii istorice sovietice li s-ar mai putea sugera să studieze minuțios însuși modul în care s-au creat sovietele respective și să vorbească despre componența lor, pentru ca să nu mai înșire minciuni la nesfârșit despre modul în care a fost format Sfatul Țării, despre componența lui etc. Căci Sfatul Țării, repetăm, s-a constituit în baza unor principii clare, reflectând cu strictețe cadrul social, național, politic, administrativ și profesional al ținutului în ansamblu. Doar el, în calitate de organ legislativ suprem, a fost în drept să determine, în perioada respectivă de timp, soarta Basarabiei. Toate meritele în activitatea de creare a Sfatului Țării i-au revenit Biroului de organizare, despre care am vorbit mai sus. Însăși structura Biroului de organizare și modul său de activitate, într-un fel, au servit drept model pentru structura și modul de activitate a Sfatului Țării.

NOTE

¹ Gheorghe E. Cojocaru, *Sfatul Țării. Itinerar*, Chișinău, 1998.

² Ion Țurcanu, *Despre activitatea Biroului de organizare a Sfatului Țării*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3-4, 1997, p. 32-53.

³ Vezi: Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, p. 47-52.

⁴ *Arhivele Naționale ale României*, București, Fond personal „Ion Pelivan”, dosar 285, f. 4.

⁵ *Ibidem*, dosar 336, f. 1-7.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Procesele-verbale ale congresului militar-moldovenesc care a avut loc la 20-27 octombrie 1917 în Chișinău, în „Arhivele Basarabiei”, nr. 2-3, 1936, p. 126.

⁸ *Ibidem*, p. 131.

⁹ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), fond 727, inv. 2, dos. 20, f. 1-1 verso.

¹⁰ *Ibidem*, f. 17 verso.

¹¹ *Ibidem*, f. 1-17 verso.

¹² *Ibidem*, f. 17 verso.

¹³ *Ibidem*, f. 9 verso, 11, 26 verso.

¹⁴ *Ibidem*, f. 1-17 verso.

¹⁵ Procesele-verbale ale congresului militar-moldovenesc care a avut loc la 20-27 octombrie 1917 în Chișinău, în „Arhivele Basarabiei”, nr. 2-3, 1936, p. 131.

¹⁶ *Sărbătoarea Basarabiei. Deschiderea celui dintâi Sfat al Țării la Chișinău în ziua de 21 noiembrie 1917*, Chișinău, 1917, p. 17-18.

¹⁷ Gheorghe Andronachi, *Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al Unirii*, Chișinău, 1933, p. 129-130.

¹⁸ Vezi: Ion Țurcanu, *op. cit.*, p. 32-33.

¹⁹ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 31.

²⁰ *Ibidem*, p. 34.

²¹ ANRM, f. 727, inv. 2, dosar 20, f. 1.

²² *Ibidem*, f. 1 verso, 18 verso.

²³ *Ibidem*, f. 13 verso, 29.

²⁴ *Ibidem*, f. 7 verso.

²⁵ *Ibidem*, f. 1, 18.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, f. 1-1 verso; 18.

²⁸ *Ibidem*, f. 10 verso – 11.

²⁹ *Ibidem*, f. 10, 26 verso.

³⁰ *Ibidem*, f. 2, 19.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, f. 1-1 verso.

³³ *Ibidem*, f. 7 verso.

³⁴ *Ibidem*, f. 10.

³⁵ *Ibidem*, f. 11 verso.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, f. 13 verso.

³⁸ *Ibidem*, f. 16 verso.

³⁹ *Ibidem*, f. 6 verso.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 16; 30 verso.

⁴¹ *Ibidem*, f. 6 verso, 23.

⁴² *Ibidem*, f. 1; 9 verso.

⁴³ *Ibidem*, f. 1 verso, 18 verso.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 2, 19.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 2 verso; 19 verso.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 8, 9 verso.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 8 verso – 9, 25.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 14 verso, 29 verso.

⁵¹ *Ibidem*, f. 6; 22 verso.

⁵² *Ibidem*, f. 6-6 verso.

⁵³ *Ibidem*, f. 6 verso.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 7 verso.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 6 verso.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 6 verso., 7 verso.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 7.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 3 verso.

⁶¹ *Ibidem*, f. 14 verso.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, f. 10 verso.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 14 verso – 15.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 2, 19.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 4, 8 verso.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 8 verso, 25.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 4, 8, 9 verso, 10, 10 verso etc.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 13, 14.

⁷¹ *Ibidem*, f. 13 verso.

⁷² *Ibidem*, f. 4, 20.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 11.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 16, 17.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 16.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 17 verso.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*, f. 16 verso.

⁸³ Alexandru Chiriac, *Membrii Sfatului Țării, 1917-1918*, Dicționar, București, 2001, p. 157.

⁸⁴ ANRM, fond 727, inv. 2, dosar 31, f. 51.

⁸⁵ *Sărbătoarea Basarabiei. Deschiderea celui dintâi Sfat al Țării la Chișinău în ziua de 21 noiembrie 1917*, Chișinău, 1917, p. 55; Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917-1918*, Chișinău, 1993, p. 158.

REPERE ISTORIOGRAFICE PRIVIND PROBLEMA FORMĂRII ȘI EVOLUȚIEI DOMENIULUI MĂNĂSTIRESC ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA (SECOLELE XIV-XVI)

Igor Sava

Problema proprietății în Evul Mediu a fost și rămâne unul din subiectele cardinale și controversate ale istoriografiei românești. Aspectele ei principale și multiplele implicații pe plan social-politic și economic au fost abordate în întregul spațiu european. Ca pretutindeni, în Europa medievală și în societatea românească proprietatea funciară a fost una din condițiile indispensabile pentru prosperitatea economică și socială ale individului, iar bogăția și prestigiul în societate erau determinate de întinderea pământurilor și de numărul oamenilor dependenți care le lucrau. Izvor de subzistență și principal mijloc de remunerare a muncii și slujbelor, pământul a constituit fundamentul pe care se închegau relațiile între categoriile societății; prin urmare, studiul proprietății este indispensabil cunoașterii structurilor sociale ale timpului.

În pofida unor particularități, comparativ cu spațiul european, și în societatea românească medievală domeniul a constituit realitatea social-economică precumpănitoare. Orice contribuție la cunoașterea acestei realități structurale e un pas însemnat în direcția înțelegerii, la nivelul factorilor determinanți, a trecutului românesc în îndelungatul răstimp al predominării economiei agrare.

Incontestabil rămâne faptul că mănăstirile românești au fost unul dintre cei mai mari proprietari funciari ai timpului și deținătoare de bunuri materiale de sortiment variat. Unii cercetători au subliniat faptul că Biserica a fost cel mai bun gospodar în toate țările din Europa și Bizanț¹, afirmație nelipsită de temei, deoarece scoate în evidență aptitudinile clerului de gestiune a bunurilor posedate, ce formează în totalitatea lor marele domeniu mănăstiresc.

Subiectul abordat are o semnificație aparte în elucidarea unei probleme delicate, anume cea a formării și evoluției domeniului mănăstiresc în Țara Românească și în Moldova, în primele secole de la apariția statelor românești. Deși a atras atenția unor cercetători, problema în cauză, cu rare excepții, n-a constituit până în prezent obiectul unor studii speciale. Preocupată, îndeosebi, de studierea evoluției și a caracterului proprietății funciare în spațiul românesc medieval, istoriografia românească a acordat insuficientă atenție cercetării aspectelor formării domeniului mănăstiresc, structură care prin mărimea ei și prin implicațiile largi a ocupat o poziție importantă în cadrul proprietății din Țările Române și a fost un element activ în sistemul relațiilor social-economice.

Problema identificată a fost abordată tangențial de istoriografia românească într-un context mai larg, în cadrul a două direcții de cercetare: prima vizează studiile consacrate istoriei Bisericii Ortodoxe românești; a doua – reprezintă demersurile științifice ce s-au axat pe evoluția proprietății funciare. Unele studii au adus modesta contribuție la clarificarea unor aspecte ce caracterizează originile și evoluția domeniului mănăstiresc în spațiul românesc extracarpatic. În pofida faptului că pământul a constituit în Evul Mediu sursa bogăției și a apartenenței la o anumită stare socială, proprietatea funciară a reprezentat baza patrimoniului călugăresc; în afara acestui orizont de valori au mai circulat și alte bunuri obținute în urma activităților meșteșugărești, comerciale etc., care au deținut o anumită poziție, în funcție de context, în structura și funcționarea domeniului. Astfel, cercetările axate pe proprietatea funciară au constituit pista de plecare în elucidarea problemei formării domeniului mănăstiresc.

În cadrul acestui studiu ne propunem să analizăm din perspectivă cronologică cele mai importante referințe la problemă.

Printre studiile care vizează istoria Bisericii Ortodoxe românești, una din preocupările de început aparține episcopului de Roman, Melchisedec Ștefănescu, care oferă informații de ordin general referitoare la 48 de biserici și mănăstiri vechi din Moldova². Constantin Bilciurescu în lucrarea sa³, publicată sub forma unei monografii de popularizare a științei, face același lucru, alcătuind o listă a mănăstirilor și bisericilor vechi, fără a le arăta domeniile și privilegiile de care se bucurau din cele mai vechi timpuri.

La începutul secolului al XX-lea, prin munca lui Nicolae Dobrinescu, apare una dintre primele sinteze consacrate istoriei Bisericii Românești⁴. Valoroasă pentru acele timpuri, lucrarea reprezintă o descriere sumară a originii și evoluției Bisericii în Moldova și în Țara Românească, însoțită de repere despre activitatea mitropoliților, manifestările culturale și, nu în ultimul rând, de prezentarea celor mai însemnate biserici și mănăstiri românești.

Studiile consacrate evoluției proprietății funciare în spațiul românesc s-au axat, cu unele excepții, în jurul a două mari probleme: originea obștilor țărănești devălmașe și proprietății comunitare și constituirea, evoluția și caracterul mării proprietăți funciare. Aceste probleme au fost abordate în repetate rânduri de cercetători, generând vii discuții și opinii contradictorii. Dificultățile au decurs din varietatea abordărilor metodologice ale acestor probleme și a apartenenței la o anumită stare socială a exponenților acestor concepții, idei apărute într-un context social-politic agitat cu deosebire în ajunul și după războaiele țărănești din 1907, când se pune în mod acut problema unei noi reforme agrare.

O parte a cercetătorilor vedeau în istoria românilor un exemplu de viață țărănească liberă, în care lipsea asuprirea boierească⁵. Alții doreau să scoată în evidență faptul că boierimea a stăpânit de la început⁶, pe drept, satele și populația aservită lor, negând, astfel, rolul istoric al obștilor țărănești. Ultimii sunt autorii teoriei, conform căreia originea proprietății funciare răzășești trebuie căutată în epoca colonizării romane a Daciei, iar răzeșii ar fi descendenții coloniștilor romani⁷.

Radu Rosetti, autorul cunoscutei teorii despre clasele sociale la români, a încercat să rezolve problema stăpânirii funciare în Moldova, pornind de la origini și oferind unele repere pentru evoluția ei pentru fiecare categorie de proprietate. Revenind la problema patrimoniului domnului, el admite că întemeierea statului moldovenesc nu se datorează unei cuceriri, ci compromisului stabilit de către primii voievozi cu cnezii locali, cărora li s-au recunoscut toate drepturile și stăpânirile strămoșești. Din epoca anterioară domniei datează și împărțirea pământurilor. Dreptul de proprietate al țăranilor asupra pământului a existat anterior celui al nobilimii, aceștia dobândindu-l pe calea violenței și a abuzurilor.

Același autor oferă unele consemnări lapidare privind începuturile creării domeniului mănăstiresc în Moldova. Rosetti conturează stăpânirile domnești, împărțindu-le în patru categorii: hotarele târgurilor, satele ascultătoare de hotarele târgurilor, braniștile domnești și celelalte locuri pustii. În opinia sa, toate daniile, atât către particulari, cât și către mănăstiri, sunt făcute din aceste patru categorii de locuri. Într-un capitol aparte autorul insistă asupra beneficiilor pe care le aveau mănăstirile în urma scutirilor domnești: „Folosul ce îl trăgea mănăstirea din imunități era destul de mare prin faptul că scutirea de dări atrăgea în satul ei oameni din toate părțile. Scutirea oamenilor dintr-un sat mănăstiresc de orice altă jurisdicție decât cea a mănăstirii se făcea întotdeauna în folosul material al mănăstirii. Imunitățile hărăzite mănăstirilor sunt întotdeauna cu caracter permanent, pe vecie, unele dintre ele fiind reînnoite la fiecare schimbare de domnie. Nu cunosc nici un privilegiu de imunitate hărăzit unui mirean pe vecie”⁸.

Ideile lui R. Rosetti au fost aprig combătute de către Gh. Panu, cel din urmă abordând problema reformei agrare de pe pozițiile marilor proprietari. Această polemică nu ne interesează decât în măsura în care are tangențe cu subiectul nostru. Departate de a oferi unele explicații în privința căilor formării domeniului mănăstiresc, într-o formulare ce vizează și problema domeniului laic (domnesc și boieresc), autorul ajunge la o concluzie demnă de luat în considerare: „Domnul era cel mai mare proprietar, mai cu seamă în cele dintâi veacuri, din țară. Ca să ne facem o idee ce număr însemnat de sate, de moșii și de locuri deșarte poseda, e destul să observăm că averile mănăstirești... fuseseră constituite, cu puține excepții, numai prin daniile asupra domeniului domnesc”⁹.

Afirmându-se aproape în toate domeniile istoriei, Nicolae Iorga s-a ocupat incidental și de problema formării domeniului mănăstiresc la români. În studiul său fundamental consacrat Bisericii românești a acordat o atenție sporită mai mult instituției imunității, raportate la cazul mănăstirilor, izvorâtă din mila și pioșenia domnilor. Distinsul cercetător ajunge la ideea: „cartea de danie domnească – actul izvorător al tuturor drepturilor de proprietate – e mai mult decât un act de imunitate, deoarece când se donează pământ, pe lângă imunități se repartizează și dreptul de a dispune de el, indiferent de proveniența lui”¹⁰. Referitor la problema evoluției mării proprietăți funciare, istoricul

nega existența marilor domenii în secolele XIV-XV, susținând că abia spre sfârșitul secolului al XVI-lea, în condițiile instaurării suzeranității otomane în Țările Române, au crescut obligațiile față de Poarta Otomană, situație ce a dus la stratificarea societății românești, care înainte de secolul al XV-lea forma o comunitate agrară unde boierii și mănăstirile nu pătrundeau decât foarte rar, cu prilejul confiscărilor și al cumpărărilor¹¹.

Atunci când existența marii proprietăți nu era negată, între ea și proprietatea țărănească liberă nu erau sesizate deosebiri. Căutând să arate temeinicia proprietății private și să atenueze contradicțiile din societatea medievală românească, unii autori, ca I. C. Filitti, susțineau că în Evul Mediu a existat la noi doar un drept individual de proprietate¹², iar C. Giurescu afirma că pământul moșneanului se afla în aceeași situație ca și domeniul dregătorului, drepturile de stăpânire cât și obligațiile unuia și ale celuilalt erau considerate ca fiind aceleași¹³.

Constantin C. Giurescu, în tratatul său de istoria românilor, apărut în perioada interbelică, în capitolul despre clasele sociale abordează raporturile dintre categoriile sociale în funcție de caracterul și evoluția proprietății. După o analiză minuțioasă, documentată a clasei boierilor, axată pe semnificația etimologică a termenului, statutul juridic, caracterul proprietății, Giurescu trece în categoria marilor proprietari funciari și mănăstirile. În opinia sa, domeniul mănăstiresc s-a format în baza daniilor provenite de la domni și de la boieri¹⁴; primii acordă scutiri de toate obligațiile fiscale unor sate boierești și mănăstirești încă din secolul al XIV-lea¹⁵, astfel că: „înzestrate generos de domni și de boieri, ele ajung (mănăstirile – *n.n.*), încă la începutul secolului al XV-lea să stăpânească averi uriașe, zeci de sate, apoi locuri, mori, prisăci, iezere, precum și numeroși robi țigani (în Moldova și tătari). Tismana și Cozia aveau, la sfârșitul domniei lui Mircea cel Bătrân, o avere imobiliară cum nu se mai constată să fi avut vreun boier în vreme aceea. Tot așa, mănăstirile moldovene, în special Neamțul, Pobrata, Bistrița, Moldovița, Putna, stăpâneau la sfârșitul domniei lui Ștefan (cel Mare – *n.n.*) adevărate latifundii”.

Apariția și evoluția mănăstirilor românești a constituit una dintre preocupările lui Simeon Reli în cadrul unei sinteze a istoriei vieții bisericești a românilor¹⁶. Deși lucrarea are materiale documentare privind evoluția mănăstirilor, autorul se limitează la o prezentare a daniilor și privilegiilor oferite unor mănăstiri de către ctitori.

În același context, pot fi invocate unele studii aparținând lui I. Minea și L. Boga, P. P. Panaintescu, în care găsim păreri similare celor expuse anterior, cu referință la originile proprietății mănăstirești din domeniul domnesc. Primii susțineau că în Moldova multă vreme a existat un întins domeniu al domnului, situație diferită însă în Țara Românească, unde teritoriul de proprietate domnească era foarte restrâns ori se adăuga prin moșiile rămase prădalnice, pustii, astfel că domniile munteni cumpără uneori moșii ca să poată face daniile mănăstirilor¹⁷; ultimul constata că pe când braniștea domnească a Moldovei e pădurea, cea munteană este la baltă, ceea ce nu însemna că și unii particulari nu puteau stăpâni bălți, fapt atestat documentar în cursul secolului al XV-lea, când bălțile trec din stăpânirea domniei prin donații în mâna particularilor și mănăstirilor, așa că această bogăție a coroanei se menține numai în primele vremi ale principatului muntean¹⁸.

Sfârșitul secolului al XIX-lea și finele celei de-a doua conflagrații mondiale marchează o primă etapă distinctă în studierea problemei formării domeniului mănăstiresc în Țara Românească și în Moldova. Caracteristica principală a perioadei este determinată de apariția primelor concepții despre originea proprietății funciare (răzeșești și boierești). Istoricii care s-au ocupat de tematică abordează raporturile dintre categoriile sociale în funcție de caracterul și evoluția proprietății, fără a sesiza deosebiri între diferite categorii de proprietate. În mod incidental este atins și domeniul mănăstiresc, inclus în rândul marii proprietăți funciare, care, în opinia autorilor, a apărut și s-a dezvoltat, cu puține excepții, grație donațiilor făcute, în primul rând, de domni români, urmați și de unii boieri. Privilegiile și imunitățile acordate mănăstirilor de către stat contribuiau la prosperarea materială a acestor fundații.

Istoriografia românească de după 1944 instituie o altă perioadă, mai fructuoasă, în cercetarea problemei evoluției proprietății funciare, diferită de cea anterioară prin concepție, metodologie și încercări de evaluare a importanței domeniului feudal în cadrul sistemului social-economic medieval românesc. De pe poziții marxiste, prin prisma concepției și metodei materialist-istorice au fost tratate

o serie de probleme ale dezvoltării economico-sociale a Țărilor Române în Evul Mediu, considerate neglijate de „vechea istoriografie burgheză”, printre care formarea, evoluția și caracterul proprietății a constituit o preocupare majoră a istoricilor vremii.

Studiile apărute în istoriografia sovietică-moldovenească din perioada imediat postbelică au o pronunțată tentă criticistă în ceea ce privește metodologia și concepțiile emise în literatura românească interbelică, privind reflectarea dezvoltării social-economice și politice a Moldovei în secolele XV-XVIII. O trăsătură caracteristică a cercetărilor din deceniile 5-6 ale secolului al XX-lea este faptul că secolele XV-XVIII erau concepute ca o etapă de creștere neîntreruptă a proprietății funciare feudale boierești și mănăstirești pe baza acaparării pământurilor comunităților țărănești, conservate din epoca prefeudală¹⁹. Contribuția acestor autori, deși modestă, a constat în faptul că a deschis noi perspective în studierea problemei creșterii domeniului mănăstiresc; cercetătorii menționați aduc numeroase exemple de preluare forțată de către boieri și mănăstiri a pământurilor obștilor sătești; subliniind utilizarea și altor căi de către călugări - cumpărări, schimb, colonizare, pentru care autorii studiilor acceptă doar termenul de *acaparare*, pe lângă daniile provenite de la domni, boieri și comunități. Este remarcabil faptul că în aceste lucrări pot fi sesizate unele contradicții interne ale concepției privind evoluția proprietății funciare feudale și a obștilor sătești; expunerea este structurată nu de la fapte la generalizări, ci de la schemă la exemple ce o ilustrează, trecând sub tăcere faptele contradictorii.

Istoriografia de peste Prut a militat, la rândul ei, pentru acoperirea golurilor prezente în problemele feudalismului, tratate „neștiințific” de istoriografia burgheză românească, care, preocupată, îndeosebi, de aspectele lor juridice, a neglijat cercetarea conținutului lor social-economic. Fără a fi consacrat în mod special studierii problemei originii și evoluției domeniului mănăstiresc, studiul lui Barbu Cămpina privind dezvoltarea economiei feudale din Moldova și din Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea conține unele puncte de vedere noi privitoare la evoluția domeniului feudal²⁰.

Primul studiu care tratează direct problema complexă a formării domeniului mănăstiresc, apărut în 1957, aparține cercetătorului ieșean Al. I. Gonța. Având drept suport materialul documentar existent la acel moment, autorul s-a oprit asupra domeniilor și privilegiilor, mănăstirilor moldovenești cunoscute în epoca neobositului voievod Ștefan cel Mare, reușind să contureze, în cele din urmă, mărimea domeniului, însemnătatea, caracterul privilegiilor etc. Meritul autorului constă în faptul că a schițat intrarea diferitelor bunuri în patrimoniul mănăstirilor, provenite din danii și privilegii, aparținând, în mare parte, domniei, începând cu zorii apariției acestor locașuri de cult și terminând cu sfârșitul domniei lui Ștefan. El remarcă, pe bună dreptate, că: „obiceiul de a li se acorda privilegiul introdus de Petru Mușat și aplicat de Alexandru cel Bun și fiii săi, Ilie, Ștefan și Bogdan al II-lea, nu numai că a fost respectat de Ștefan cel Mare, dar a fost chiar consacrat”²¹. Autorul constată o serie de deosebiri de la o mănăstire la alta, în funcție de bunuri, mărimea domeniului, drepturi, numărul și caracterul privilegiilor deținute. Făcând o scară ierarhică după averi, cercetătorul ieșean plasează în fruntea mănăstirilor moldovenești comunitatea monahală de la Bistrița, după care urmează cele de la Putna, Neamț, Moldovița, Pobrata, Tazlău, Humor și Voroneț.

În ceea ce privește drepturile și privilegiile acestor mănăstiri, autorul le structurează în: drepturi de a încasa vămi, numărul mănăstirilor beneficiare se reduce la trei – Moldovița, Putna și Bistrița; dreptul pentru unele mănăstiri de a încasa de la preoții din satele aflate sub jurisdicția lor dările vlădicești, de a-i judeca și lua gloaba dacă încălcau canoanele. Privilegiile constau în: danii și confirmări de sate, de la care adunau venituri în produse agricole; imunități fiscale, judiciare și comerciale²².

Calcululele autorului arată că spre sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare domeniul mănăstiresc din Moldova îngloba în sine circa 125 de sate și jumătate în funcție de mănăstiri, dintre care 47 de sate întregi, două jumătăți de sat și două seliști au fost cumpărate de acest voievod de la alți proprietari, în majoritate boieri, și donate mănăstirilor. Numărul mare de sate confirmate de Ștefan cel Mare provin din danii domnești și particulare.

Politica religioasă a lui Ștefan cel Mare, marcată de donații în bunuri materiale și privilegii, îl determină pe autor să susțină ideea că scopul principal urmărit a fost consolidarea domniei prin

slăbirea puterii economice a boierimii și consolidarea bazei economice a mănăstirilor, instituții, care prin serviciile lor multiple, credința politică neșovăielnică a episcopilor și egumenilor față de domn, aduceau un real folos țării, poporului întreg și domniei²³.

Sinteza colectivă consacrată vieții feudale din Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVII, apărută în același an, a acordat o atenție sporită formării și evoluției domeniului feudal, conceput ca structură și esență prin domeniile domnesc, boieresc și mănăstiresc²⁴. În capitolul *Domeniul feudal* semnată Valeria Costăchel, deși subliniază că reconstituirea procesului de formare a marelui domeniu feudal întâmpină o serie de dificultăți (metodologice și informaționale), acceptă expres teza marxistă că formarea acestuia a fost un proces complex și de lungă durată, care a avut la bază asimilarea pământurilor obștilor sătești și aservirea țărănimii libere. Lucrarea nu se deosebește substanțial de studiile precedente în ceea ce privește subiectul cercetat, dar ea prefigurează mai clar căile, mijloacele și metodele de formare și creștere a domeniului mănăstiresc: „în cursul secolelor XIV-XVII Biserica a manifestat o tendință din ce în ce mai pronunțată de îmbogățire sub cele mai variate aspecte: pământ, brațe de muncă, acumulare de bani. Marele domeniu mănăstiresc se formează, în special, datorită daniilor domnești și boierești. Pentru serviciile lor domnii români încep să înzestreze mănăstirile cu sate, robi, făcându-le dani, concedându-le venituri de vămi și acordându-le drepturi imunitare”.²⁵ În opinia autoarei, creșterea domeniului mănăstiresc s-a datorat și altor factori și căi, fie pe calea cumpărărilor directe ori în urma proceselor judiciare, când satele atribuite mănăstirilor reprezentau despăgubiri, a colonizărilor pământurilor pustii, proprietatea domniei, sau în condițiile destrămării obștilor țărănești și ale ruinării țăranilor. Astfel, prin ruinarea țăranilor se rotunjește patrimoniul Bisericii, se întărește baza ei economică și, în felul acesta, crește și baza ei politică²⁶. La rândul lui, privilegiul imunității, cunoscut în realitățile românești sub formele judiciară, fiscală, administrativă și comercială, a asigurat mănăstirilor stăpânitoare de sate renta feudală, ce constituia veniturile unui domeniu, și, totodată, o verigă importantă în procesul de aservire a țărănimii²⁷.

Același punct de vedere este împărtășit și de istoricul Ștefan Ștefănescu în cadrul a două studii: primul are menirea să generalizeze rezultatele cercetărilor în istoriografia românească la problema proprietății feudale și schițează, în linii generale, evoluția și formele proprietății funciare în Țara Românească până în secolul al XVII-lea, al doilea punctează interdependența dintre relațiile sociale și proprietatea funciară în societatea românească medievală. Autorul trasează paralele și arată unele deosebiri între originea mării proprietăți funciare laice și a celei ecleziastice, astfel că: „dacă marea proprietate feudală laică s-a format și a crescut în perioada de până la organizarea statului, prin înghițirea pământurilor obștilor de țărani liberi, iar după organizarea statului și prin daniile domnești, originea mării proprietăți funciare mănăstirești trebuie căutată în perioada de după organizarea statului, când, de fapt, au apărut mănăstirile. Născută din daniile domnești sau boierești, proprietatea mănăstirească a crescut prin daniile din partea puterii centrale, cumpărări și silnicii. În scurtă vreme după organizarea vieții monahale, mănăstirile au ajuns printre cei mai mari stăpâni feudali ai țării²⁸.

Nu mai puțin interesante și temeinice sunt lucrările sociologului H. H. Stahl. Dacă unele dintre ele sunt absorbite de studiul satelor devălmașe românești, finalizându-se cu rezultate incontestabile în cunoașterea structurală a acestor comunități țărănești, și ating incidental proprietatea mănăstirească²⁹, altele tratează direct probleme ale patrimoniului mănăstiresc, cum ar fi: imunitățile, ctitoriile particulare boierești și mănăstirile ca obiecte particulare patrimoniale, mănăstirile ca subiecte de drepturi patrimoniale³⁰. Pe paginile lucrărilor sale, autorul se solidarizează cu părerile colegilor săi, argumentând, încă o dată, prin celebra sa teză că senioria feudală mănăstirească este creație a domniei, iar creșterea domeniului mănăstiresc s-a datorat asimilării continue a proprietății răzășești, conservate din epoca prefeudală de către boierime și mănăstiri, considerată drept principala tendință în evoluția proprietății funciare.

Ediția academică a „Istoriei României” a inserat în paginile sale capitole referitoare la tematica vizată, semnate de B. Câmpina, Șt. Ștefănescu, N. Stoicescu, D. Mioc, P. P. Panaintescu. Autorii prezintă caracterul și evoluția proprietății funciare laice și ecleziastice, începând cu secolul al XV-lea, ca o continuă creștere a ei pe seama disoluției micii proprietăți răzășești³¹.

Acest punct de vedere se integrează în concepția generalizată și structurată de P. P. Panaintescu, care vedea originea proprietății răzășești în epoca romanizării geto-dacilor, aceasta constituind de-a

lungul întregului Ev Mediu principalul izvor al creșterii mării proprietății funciare. Autorul distinge în cadrul acestui proces două etape deosebit de intense de asimilare a micii proprietăți țărănești: prima – se încheie spre finele secolului al XV-lea, a doua – corespunde secolului XVI - începutul secolului al XVII-lea³². Deși concepția originii prefeudale a obștii sătești nu clarifica pe deplin anumite aspecte ale evoluției proprietății funciare, o mare parte a cercetătorilor i-au rămas fideli, însă apar și lucrări, care conțin formulări mai puțin categorice la acest subiect sau polemica asupra problemei este trecută cu vederea, printre care se evidențiază cursul universitar de istorie medie a românilor sub redacția lui Șt. Pascu³³.

Cercetările întreprinse de C. Cihodaru se detașează de sus-numita concepție, autorul opinând că o parte considerabilă a proprietății răzășești din secolele XVI-XVII nu s-a conservat din perioada prefeudală, ci în secolul al XV-lea, procesul de extindere a proprietății funciare mari se afla într-un stadiu mult mai avansat decât presupuneau adepții concepției originii prefeudale a obștilor țărănești³⁴.

Fără a neglija conținutul social-economic al problemei domeniului mănăstiresc, unii cercetători revin la interpretarea originilor acestuia, din perspectiva prezenței actului de ctitorie în Țara Românească și Moldova, prin accentuarea laturilor juridice ale fenomenului. Unul din primele demersuri științifice în acest sens aparține lui Gheorghe Cronț, cercetător care a reușit să pună în lumină receptarea și adaptarea în societatea medievală românească a dreptului de ctitorie bizantin, drept rezultat al căruia apar fundațiile medievale românești. În urma utilizării unei impresionante baze documentare, autorul ajunge la concluzia că fundațiile medievale tipice din Țările Române au fost bisericile, mănăstirile și așezămintele de caritate, acestea devenind, de la bun început, persoane juridice cu capacitatea de a dobândi și stăpâni bunuri în nume propriu. Multe dintre fundațiile medievale românești au obținut treptat în societate poziția marilor stăpânitori funciari, adunând în patrimoniul lor imense concentrări de bunuri, încât, înainte de secularizare, numai pământurile aflate în stăpânirea lor reprezentau aproape o treime din suprafața României. În ceea ce privește principiile și reglementările referitoare la constituirea și natura juridică a fundațiilor, se arată expres că ele sunt de origine bizantină și au circulat în Țările Române sub forma nomocanoanelor denumite, în general, pravile, iar unele prevederi se conțin în actele de cancelarie (danii, confirmări domnești), anterioare apariției dreptului scris³⁵.

Din aceeași perspectivă a tratat subiectul înaintat și Valentin Al. Georgescu, într-un studiu fundamental consacrat Bizanțului și instituțiilor românești, unde descoperim remarcabile precizări la subiect, dintre care reținem constatarea că „dreptul ctitoricesc este instituția cu cea mai largă origine bizantină”³⁶.

În studiile mai recente s-a insistat asupra clarificării tuturor aspectelor dreptului de ctitorie. Relevantă este lucrarea lui Vasile Muntean, un studiu comparativ al organizării mănăstirilor românești în comparație cu cele bizantine³⁷, în care se precizează, încă o dată, că dreptul de ctitorie, statutul canonic, organizarea internă a mănăstirilor românești nu prezintă deosebiri esențiale de modelul bizantin originar; cert este faptul că românii au știut să remodeleze ce au receptat din arhetipurile bizantine, nu să imite servil, încât sinteza – și în acest domeniu este specific românească. Demne de remarcat sunt concluziile autorului referitoare la problema domeniului mănăstiresc din Țara Românească și Moldova, printre care reținem că patrimoniul călugăresc la români și la bizantini, în mare parte de origine donativă, avea o poziție similară; aproximativ toate modalitățile de dobândire și de menținere a proprietății mănăstirești în cele două principate au corespondențe și la bizantini, însă la români ponderea având-o daniile (domnești, boierești, ale comunităților locale), procedul de vânzare-cumpărare, gratuitatea de roade și alte produse. Un rol aparte a jucat „partea sufletului” – cuprinzând toate darurile de pomenire la slujbele mănăstirești în scopul mântuirii³⁸.

Sintezele apărute la începutul anilor '90 rețin doar aspectele generale ale actului ctitoricesc, cum ar fi, de exemplu, renumitul *Tratat de istorie a Bisericii Ortodoxe Române* al lui Mircea Păcurariu³⁹. Unii istorici au reflectat asupra dreptului de ctitorie, exprimat în concepția medievală⁴⁰, alții l-au schițat într-o rezumativă practică ctitoricescă⁴¹ sau i-au dat o conotație fenomenologică cu implicații profunde în societatea românească medievală⁴². Ultimul studiu în acest sens, semnat de Voica Pușcașu, prezintă o încercare de a pătrunde în esența fenomenului ctitoricesc – așa cum a apărut și a evoluat până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea în complexitatea și unitatea sa de

manifestare, în calitatea sa de un anumit sistem spiritual ce a depășit cu mult cadrul gândirii strict religioase de factură ortodoxă.

Istoriografia sovietică moldovenească repune în discuție, la mijlocul anilor '60 ai secolului trecut, problema evoluției structurii proprietății funciare dintr-o perspectivă istorico-comparativă, evidențiind atât legități generale, cât și unele particularități pentru Moldova. Unele rezultate notabile în acest sens au adus studiile semnate de D. Dragnev și P. Sovetov⁴³, autori, care au renunțat la concepția continuității⁴⁴ și au semnalat interacțiunea a două tendințe – de concentrare și de fărâmițare în evoluția proprietății funciare în Moldova secolelor XVI-XVIII, proces, care, în opinia autorilor, a decurs în câteva etape. Istoricii menționați au ajuns la concluzia că răspândirea proprietății funciare feudale pe baza acaparării hotarelor sătești a obștilor țărănești, în linii mari, se termină către finele secolului al XV-lea, iar greutatea specifică a micii proprietăți funciare în acea perioadă este neînsemnată. Ulterior, devine dominantă tendința de concentrare și de dezagregare a structurii proprietății funciare. Procesul de răspândire a satelor răzășești în secolele XVI-XVII este legat de ruinarea unui număr considerabil de proprietari funciari mici, mijlocii și mari. Drept rezultat al acțiunii tendinței de fărâmițare a vechilor stăpâniri boierești, avea loc o augmentare a micii proprietăți răzășești, care, la rândul ei, era asimilată în procesul acțiunii tendinței de concentrare a marii proprietăți funciare. Acțiunea lor a avut urmări profunde, cauzând modificări în structura proprietății funciare, care la diferite etape are atât tendințe de fărâmițare masivă, cât și de concentrare.

Monografia lui P. Sovetov, consacrată evoluției proprietății funciare în Moldova în secolele XV-XVIII, vine să argumenteze, în baza diferitelor categorii de izvoare, prezența celor două tendințe în dezvoltarea proprietății⁴⁵. Modificarea structurii proprietății funciare este tratată în funcție de acțiunea unor factori specifici asupra dezvoltării economico-sociale și politice a Moldovei din perioada medievală. Pentru prima dată în istoriografia sovietică-moldovenească este arătată dinamica ponderii diferitelor tipuri de proprietate funciară laică și ecleziastică în cadrul a câtorva etape înaintate de autor; o deosebită atenție s-a acordat structurii ocinilor, impactului politicii domnești în procesul evoluției proprietății funciare, formării unor noi categorii de proprietari, schimbărilor tipologice în relațiile economice și de proprietate.

Demne de atenție sunt constatările autorului privind dinamica ponderii proprietății bisericesti-mănăstirești, de origine donativă în raport cu proprietatea laică. Astfel, avem următorul tablou: proprietatea laică a dominat întreaga perioadă analizată, ea constituind circa 81% din totalul fondului funciar în a doua jumătate a secolului al XV-lea, pe când greutatea specifică a domeniului bisericesc-mănăstiresc alcătuia 9,44 % în anul 1400 (134 sate), cu tendința de creștere, ajungând în anii '70 ai secolului al XVI-lea la 15,21 % din numărul total de sate (216), fapt ce s-a realizat din contul reducerii domeniului laic⁴⁶.

Autorul face o incursiune în structura proprietății funciare, laice, în special, prin o nouă metodă statistică, pentru a demonstra existența unor legități (prin extensiune și intensiune) în dezvoltarea relațiilor feudale în Moldova secolelor XV-XVIII, în direcția argumentării restructurării proprietății funciare, prin funcționarea tendinței concentrării și dezagregării proprietății, evidențiindu-se, astfel, un nou tip de relații feudale, ce nu se încadrează în tipologia clasică a feudalismului. Evoluția domeniului mănăstiresc în Moldova este prezentată schematic, pe fundalul general al tabloului proprietății, fără a se da explicații și detalii la căile, metodele formării și creșterii lui.

Rezultatele acestor cercetări au fost incluse și în sintezele ulterioare de istorie a R.S.S.M.⁴⁷.

O contribuție aparte la elucidarea multor aspecte ale fenomenului colonizării rurale în Țara Românească și în Moldova (sec. XV-XVII) a adus studiul lui Matei D. Vlad⁴⁸. Relevanța lui pentru problema noastră este determinată de prezența vie a mănăstirilor românești în acest proces complex și unitar. Autorul a subliniat în funcție de întreaga bază documentară poziția privilegiată a mănăstirilor, ele fiind printre primii beneficiari ai hrisoavelor pentru întemeierea de sate noi și ocupând locul predominant printre beneficiarii actelor de colonizare pe tot parcursul perioadei. Procesul colonizării rurale, a devenit, o dată cu începutul domniei în Țara Românească și în Moldova, o adevărată politică de stat, altfel spus, *dominium eminent* s-a extins și asupra dreptului de întemeiere a satelor noi sau de refacere a celor pustiite, actele emise de cancelaria domnească având menirea să autorizeze această acțiune. Cadrul juridic al reglementării raporturilor între coloniști și stăpânii teritoriale a creat

mănăstirilor un regim privilegiat în materie fiscală, exprimat în scutiri totale sau parțiale de dări către domnie din satele de colonizare, fapt ce a creat condiții favorabile pentru exploatarea eficientă a domeniului.

Autorul conchide că metoda colonizării rurale a fost un mijloc eficient de mărire a domeniilor și numărului brațelor de muncă din localitățile aflate sub jurisdicția mănăstirilor.

O altă etapă de cercetări ale problemei domeniului mănăstiresc începe o dată cu prăbușirea comunismului în Europa de Est. Accentuăm faptul că aceasta este fără realizări notorii, din considerentul că noua istoriografie, fiind preocupată de soluționarea altor probleme, în vogă, a considerat demersul științific în direcția cercetării problemelor structurilor sociale și economice în Evul Mediu românesc ca fiind de speță marxistă sau că au fost clarificate satisfăcător până acum. Astfel, problema domeniului mănăstiresc nu s-a bucurat de atenție specială nici în curentele istoriografice ale anilor '90. Sintezele consacrate istoriei românilor nu fac altceva decât să reproducă vechile postulate ale istoriografiei marxiste, referitoare la evoluția proprietății funciare (unele dintre ele sunt procese istorice incontestabile), susținând că extinderea domeniului s-a produs, de pe o parte și de alta a Carpaților, în detrimentul țărănimii libere, organizate în comunități⁴⁹. Proprietatea mănăstirească s-a născut din daniile domnești și boierești, sporind apoi prin alte daniile și cumpărări, ca, de altfel, și cea laică. Mănăstirile au ajuns destul de repede printre cei mai mari stăpâni de pământ ai țării⁵⁰.

În concluzie, am încercat să prezentăm evoluția problemei formării domeniului mănăstiresc în Țara Românească și în Moldova în istoriografia românească de pe ambele maluri ale Prutului pe parcursul unui secol. Menționăm faptul că, deși acest subiect a fost abordat tangențial, deseori incidental, în contextul altor problematici, cum ar fi, istoria Bisericii Ortodoxe Românești, evoluția proprietății funciare în spațiul românesc medieval, contribuția acestor studii, uneori modestă, din considerentul că au acordat atenție specială doar domeniului laic (domnesc și boieresc), a constat în faptul că a deschis unele perspective în studierea problemei. Studiile menționate prezintă contextul formării domeniului mănăstiresc, acordând prioritate actului ctitoricesc, proces reflectat prin celebra teză - senioria feudală mănăstirească este creație a domniei. În ceea ce privește creșterea domeniului mănăstiresc, istoricii fac eforturi asidue de a infiltra teza antagonismului social în procesul dezvoltării marii proprietăți funciare feudale, evidențiind ca tendință principală creșterea proprietății funciare boierești și mănăstirești pe contul acaparării forțate a pământurilor obștilor sătești, conservate din epoca prefeudală, concepție ce a dominat în istoriografia românească până la mijlocul anilor '60, când în fosta R.S.S.M. este înlocuită cu concepția interacțiunii celor două tendințe - de concentrare și de fărâmițare în evoluția acestui proces în Moldova. Deși au fost sesizate și alte modalități de extindere a domeniului mănăstiresc - cumpărări, colonizări, bunuri obținute drept rezultat al proceselor judiciare, ele nu au fost valorificate pe deplin și lor li se acordă un rol secundar în acest proces. Nu încercăm să minimalizăm contribuția acestor autori la elucidarea multor aspecte ale subiectului, accentuăm doar că o perspectivă mai largă privind problema în cauză ar fi binevenită în cadrul unui studiu sintetic, unitar, de care duce lipsă istoriografia românească.

NOTE

¹ B. D. Grecov, *Țăranii în Rusia*, București, 1951, p.159.

² Melchisedec Ștefănescu, *Notițe istorice și arheologice adunate de la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova*, Roman, 1895.

³ Constantin Bilciurescu, *Monastirile și bisericile din România*, București, 1890.

⁴ Nicolae Dobirnescu, *Istoria bisericii române*, București, 1910.

⁵ I. Nădejde, *Formarea proprietății la noi*, în „Literatură și știință”, II, 1894; A. Philippide, *Încercări asupra stării sociale ale poporului românesc în trecut*, București, 1896; R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907; S. Radovici, *Moșnenii și răzeșii*, București, 1909.

⁶ Miezul problemei îl constituie deținerea patrimoniului de această clasă înainte de formarea statului la români.

⁷ T. Călinescu, *Cîteva cuvinte despre originea moșnenilor și răzeșilor*, București, 1908; Gh. Panu, *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile tercate*, vol. I, București, 1910; N. Iorga, *Development de la question*

rurale Romanie, Iași, 1917; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. III, ediția a III-a, București 1940.

⁸ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 85, 114, 130-131, 292.

⁹ Gh. Panu, *Cercetări asupra stărei țăranilor în veacurile trecute*, vol. I, București, 1910, p. 94.

¹⁰ N. Iorga, *Constatări istorice asupra vieții agrare a românilor*, București, 1907, p. 18.

¹¹ Idem, *Évolution de la question rurale en Roumanie jusqu'à la réforme agraire*, București, 1929.

¹² I. C. Filitti, *Proprietarii solului în trecutul Principatelor Române*, în „Analele Academiei Române, „Memoriile Secției Istorice”, III, t. XVI, 1934-1935, p.22.

¹³ C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1943, p.52.

¹⁴ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, București, 2000, p. 333.

¹⁵ *Ibidem*, p. 407.

¹⁶ Simeon Reli, *Istoria vieții bisericești a românilor*, vol. I, Cernăuți, 1942.

¹⁷ I. Minea, L. Boga, *Cum se moșteneau moșiile*, extras din „Cercetări Istorice”, nr. 1-2, 1940, p.49.

¹⁸ P. P. Panaintescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944.

¹⁹ *История Молдавии*, Кишинэу, 1951, p. 60-68; Ф. А. Грекул, *Социально-экономический строй Молдавии во второй половине XV века*, Кишинэу, 1950; Idem, *Аграрные отношения в Молдавии в период XVI-первой половины XVII века*, Кишинэу, 1961; И. М. Шлаен, *Феодальное землевладение в Молдавии в первой половине XVII века*, în „Учлные записки КГПИ”, t. VI, Кишинэу, 1957; Idem, *К вопросу о зависимых крестьянах в Молдавии в XV-XVII вв.*, în „Учлные записки КГПИ”, t. XI, Кишинэу, 1959; Н. А. Мохов, *Молдавия эпохи феодализма*, Кишинэу, 1964.

²⁰ Barbu Cămpina, *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova și Țara Românească*, București, 1950. Autorul remarcă interdependența dintre centralizarea statală și evoluția economiei românești a perioadei, caracterizate prin progres economic și creșterea populației în mediul rural, fapt ce avut drept urmare modificarea structurii domeniului feudal, care s-a manifestat prin restrângerea rezervei feudale și micșorarea delnițelor țăărănești. Micșorarea rezervei a implicat scăderea corespunzătoare a rentei în muncă și creșterea rentei în produse. Schimbările petrecute în structura domeniului și în evoluția rentei feudale au însemnat creșterea veniturilor boierilor și ale mănăstirilor, dar, totodată, și scăderea autorității boierilor asupra țăranilor dependenți.

²¹ Al. I. Gonța, *Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenești în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în Idem, „Studii de istorie medievală”, Iași, 1998, p. 37.

²² *Ibidem*, p. 52-53.

²³ Idem, *Unele aspecte ale politicii interne a lui Ștefan cel Mare*, în „Studii. Revistă de Istorie”, nr. 4, 1957, p. 103; Idem, *Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenești în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în Idem, „Studii de istorie medievală”, Iași, 1998, p. 54..

²⁴ V. Costăchel, P. P. Panaintescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1957.

²⁵ *Ibidem*, p. 282-283.

²⁶ *Ibidem*, p. 282-298.

²⁷ *Ibidem*, p. 308-314.

²⁸ Șt. Ștefănescu, *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească pînă în secolul al XVII-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, nr. 1, 1958, p.58-59; Idem, *Relații sociale și proprietate funciară în Țările Române*, în „Stat, societate, națiune”, Cluj-Napoca, 1982, p. 164.

²⁹ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I-III, București, 1958, 1959, 1965.

³⁰ Idem, *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969; Idem, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972.

³¹ *Istoria României*, vol. II, III, București, 1962, 1964.

³² P. P. Panaintescu, *Obștea țăărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1965, p. 32-37.

³³ *Istoria medie a României*, p. I, București, 1966, p. 133-134.

³⁴ C. Cihodaru, *Câteva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țăranimii în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, 1961, fasc. 1.

³⁵ Gh. Cronț, *Dreptul de ctitorie în Țara Românească și Moldova*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IV, 1960, p. 77-113.

³⁶ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 155.

³⁷ V. Muntean, *Organizarea mănăstirilor românești în raport cu cele bizantine (pînă la 1600)*, Teză de doctorat, București, 1984.

³⁸ *Ibidem*, p. 120-121.

³⁹ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ed. a II-a, București, 1992.

⁴⁰ Gh. Negru, *Dreptul de ctitorie în concepția medievală*, în „Luminătorul”, nr. 3, Chișinău, 1997.

⁴¹ Angela Zubco, *Biserica în Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVII*, Chișinău, 2001.

⁴² Voica Pușcașu, *Actul de ctitorie ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova pînă la sfîrșitul secolului XVIII*, București, 2001.

⁴³ Д. М. Драгнев, П. В. Советов, *О резешком землевладение в Молдавии XVI-середины XVIII в.*, în „Ежегодник по аграрной истории стран Восточной Европы за 1962 г.”, Минск, 1964; Д. М. Драгнев, П. В. Советов, *Перестройка структуры землевладения в Молдавии XV- XVIII вв.*, în „История СССР”, N. 1, Москва, 1968, p. 70-92.

⁴⁴ Concepția continuității prezintă originile proprietății răzășești devălmașe în perioada romanizării geto-dacilor și păstrarea ei pînă la disoluția completă în secolul al XIX-lea. Ea a dominat istoriografia românească pînă la mijlocul anilor '60 ai secolului al XX-lea și a constituit, alături de datele arheologiei și lingvisticii, raționamentul ce confirmă teoria continuității și unității poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic.

⁴⁵ П. В. Советов, *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, Кишинэу, 1972.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 81-106.

⁴⁷ *История народного хозяйства Молдавской ССР*, Кишинэу, ч.1, 1976, p. 93-97; *Istoria RSS Moldovenești*, Chișinău, 1984, p. 61-66, 97-101.

⁴⁸ Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV-XVII)*, București, 1973.

⁴⁹ *Istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 170.

⁵⁰ *Istoria românilor*, Editura Enciclopedică, vol. IV, București, 2001, p. 120.

Résumé

L'article présente les différentes visions des historiens moldaves, roumains et soviétiques sur le problème de la formation et de l'évolution du domaine des monastères moldaves aux XIV-XVI-e siècles. Il est évident que les monastères roumains ont été l'un de plus grands propriétaires des terres au Moyen Age. Les études dont nous avons disposées s'articulent autour des aspects prioritaires de la formation du domaine religieux aux XIV-XVI – e siècles (les motivations de l'acte de fondation, la formation et l'évolution du domaine des monastères etc.).

CARTE VECHĂ ROMÂNEASCĂ LA BIBLIOTECA BISERICII „SF. DUMITRU” DIN CHIȘINĂU

Nicolae Fuștei

Creștinii, zidind biserici și mănăstiri, au pus o parte din sufletul lor în ele și-au arătat dragostea pentru credința cea dreaptă. În zilele noastre, când ne aflăm într-o neterminată perioadă de tranziție, Biserica rămâne unul dintre cele mai eficiente instrumente de valorificare a adevăratelor valori spirituale. În acest context, un rol important aparține bibliotecilor parohiale.

Bibliotecile parohiale în Basarabia sunt atestate documentar încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, inițiate prin ucazul Sfântului Sinod din 15 februarie 1832.¹ Unele informații succinte despre aceste biblioteci le întâlnim, mai ales, în presa bisericească din epocă.² Se cuvine să intervenim cu o precizare în legătură cu tipul de biblioteci, numite parohiale: fondul de carte se constituie din literatură religioasă, ce propagă mântuirea sufletului: Operele Sfinților Părinți, Viețile sfinților, Tâlcuirea Evangheliilor, cărți de învățătură, de predici etc., deși, în linii mari, după cum susține Paul Mihail, „totalitatea cărților de cult aflate în folosință la orișice biserică, ca și cele de la mănăstiri, constituie adevărate biblioteci”.³

Se știe încă foarte puține lucruri despre bibliotecile parohiale din Basarabia din secolul al XIX-lea. În baza datelor selectate din colecțiile arhivelor din Chișinău, se observă că aceste instituții

sunt, în primul rând, rezultatul unui proces lung de acumulare a fondului de carte de mai multe generații. Urmărind procesul de constituire a bibliotecilor parohiale din Basarabia aceluia secol, vom observa că organizarea acestora este efectuată în conformitate cu "ucazurile" emise de cancelaria Sfântului Sinod.

Inițiativa oficială a autorităților ecleziastice în vederea creării bibliotecilor parohiale este atestată în documentele de epocă cu data de 15 februarie 1832. Ucazul Sinodului prevedea organizarea imediată a unor asemenea instituții de menire culturală și religioasă, în scopul contribuției la edificarea duhovnicească a clerului ortodox.

Arhieriei locale erau informați permanent (prin registre de carte, anunțuri de publicitate) despre noile apariții editoriale în tipografiile sinodale sau despre numărul de exemplare ale unor ediții mai vechi depozitate acolo. Spre exemplu, se anunța că din „*ediția de la 1819 „Comunerile lui Ioan Zlatoust” mai sunt nerealizate 1775 exemplare, care ar putea fi comandate pentru bibliotecile bisericesti.*”⁴

Pasul următor în istoria bibliotecilor parohiale din Basarabia este făcut o dată cu *Dispoziția ober-procurorului Sf. Sinod din 21 aprilie 1866 (nr. 2299) către arhieriei eparhiale, ce consemna, între altele, că în „raportul arhierelui de Podolsk, pe anul 1864, în eparhia încredințată ÎPS sale s-a dispus să fie organizate, după posibilități, și biblioteci”*. Ober-procurorul Sf. Sinod consideră aceste inițiative „*bune de urmat*”, de aceea propune să fie organizate peste tot asemenea instituții, deoarece ele vor contribui „*la susținerea unei mai bune îndepliniri a misiunii de către clerul parohial în cunoașterea profundă a dogmelor creștine*”.⁵

Doar peste șase zile, la 2 mai 1866, apare *Dispoziția*, emisă către Consistoriul din Chișinău, referitor la organizarea bibliotecilor parohiale. Documentul amintit ne oferă și informații despre cărțile din bisericile episcopiei. În document se menționează că „*cu excepția cărților de ritual și două trei cărți de lectură duhovnicească, altele nu se întâlnesc*”.⁶ În scopul realizării ucazului Sfântului Sinod, Consistoriul intervine prin protoieriei de cerc în supravegherea strictă asupra procesului de organizare a bibliotecilor parohiale: „*Tuturor preoților din parohiile rusești, cât și celor ce au în subordonare parohii cu moldoveni, odată cu acumularea surselor financiare să organizeze pe lângă fiecare parohie bibliotecă*”. Se indică, de asemenea, titlurile cărților de lectură duhovnicească, care pot fi procurate: *Viețile Sfinților; cărți de predici, reviste religioase*.

Pe data de 20 octombrie 1866 este emisă circulara nr. 5970 a ober-procurorului Sfântului Sinod către arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului Antonie (Șokotov), în care acestuia i se propunea să informeze cancelaria Sinodului (secția a IV-a) în cazul când în eparhie vor fi înregistrate „*succese deosebite în organizarea de biblioteci parohiale în baza dispoziției din 27 aprilie curent*”.⁷ Observăm că instanțele ierarhice din Sankt-Petersburg (după anul 1866) sunt preocupate de problema organizării acestor instituții de menire cultural-spirituală întru prosperarea clerului și a enoriașilor ortodocși. La 3 decembrie 1867, apare ucazul nr. 51 al Sfântului Sinod, în care se stipulează că „*în baza hotărârii nr. 3225 a Sf. Sinod din 22 iunie curent, a fost elaborat registrul cărților duhovnicești necesare pentru completarea fondurilor bibliotecilor parohiale*”. În același document se mai amintea că, pornind de la practica acumulată deja, „*este mult mai important să fie selectate cărți strict necesare pentru nevoile sufletești, decât un număr mare și fără de folos*”.⁸ Catalogul cărților selectate este structurat pe trei compartimente, respectiv cărțile incluse în primul compartiment urmau să fie procurate prioritar la prima etapă de completare a fondului de carte pentru biblioteci.

În anul 1870 apar primele statistici cu privire la numărul bibliotecilor organizate în parohii, din care aflăm că numărul acestora este de 76, iar în decursul aceluiași an au mai fost organizate încă 49 de biblioteci parohiale.⁹

Practica organizării bibliotecilor pe lângă biserici a continuat până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, administrația eparhială înregistrând și anumite succese în această privință.

Pentru a asigura o evidență a fondului de carte, episcopul Iacov Peatnițki (1898-1904) a introdus în dările de seamă ale protopopiilor capitolul despre bibliotecile parohiale.¹⁰ Se constată că multe biblioteci, organizate cu străduința preoților-parohi, aveau un fond de carte foarte sărac din cauza lipsei de surse financiare.

După această scurtă incursiune în istoricul apariției bibliotecilor parohiale în Basarabia, vom încerca să reconstituim istoricul bibliotecii de la parohia Sf. Dumitru din Chișinău.

Chiar de la înființarea parohiei, în 1891, aici activa și o mică bibliotecă, fapt despre care ne vorbesc dările de seamă anuale, făcute de către protopopii bisericilor din orașul Chișinău. Iar o dată cu înființarea școlii de cărturărie pe lângă această parohie, se constituie și o mică bibliotecă cu manualele necesare procesului de învățământ. În anul 1899 la această bibliotecă erau, cel puțin, 240 de exemplare de carte.¹¹

După 1902, numărul cărților crește, în fondurile ei intrând cărți de iluminare religioasă și periodice bisericești. Documentele timpului ne vorbesc și despre mijloacele financiare cheltuite pentru achiziționarea noilor exemplare de carte sau de reviste. Astfel, biserica Sf. Dumitru numai pentru abonarea la revista *Церковные Ведомости* pentru anul 1912 cheltuieste 4 ruble.¹²

După reunirea Basarabiei cu România, o importanță deosebită pentru viața bisericească o aveau bibliotecile deschise pe lângă multe biserici din ținut. Și la biserica Sf. Dumitru creștea numărul cărților din fondurile bibliotecii parohiale. Însă vine anul 1940 și o dată cu acesta – o nouă ocupație...

Una dintre primele decizii luate de autoritățile sovietice, care s-au răsfrânt negativ asupra bibliotecii de la biserica Sf. Dumitru, a fost Hotărârea Consiliului Comisarilor Poporului al RSSM nr. 142-H din 13 septembrie 1940 *Cu privire la confiscarea cărților bisericești de toate riturile și ale sectelor religioase*. În acest document se menționa că, în conformitate cu articolul 124 al Constituției URSS, privind separarea Bisericii de stat și a școlii de Biserică și în scopul organizării eficiente a înregistrării actelor civile, președinții comitetelor executive sunt obligați, în termen de zece zile, să organizeze confiscarea tuturor cărților duhovnicești. Astfel, au fost organizate comisii orășenești și județene din lucrători ai comitetelor executive.¹³

Drept rezultat al activității autorităților sovietice, biblioteca bisericii Sf. Dumitru este, practic, lichidată, astfel că la revenirea autorităților române aici au fost găsite doar 111 exemplare de carte.¹⁴

În timpul ocupației sovietice era foarte greu de întreținut o bibliotecă parohială, mai ales, din cauza că preoților nici nu le era permis să dea enoriașilor cărți religioase pentru citire, fiind învinuiți și condamnați pentru propagandă religioasă.

Dar și în aceste condiții grele la parohie au fost adunate cărți pentru zidire spirituală, numărul acestora, spre sfârșitul anilor '60, crescând considerabil din contul bisericilor care se închideau. Nu știm cu certitudine câte cărți erau la biserica Sf. Dumitru înainte de închiderea acesteia în 1962, dar ne permite să presupunem că numărul acestora nu era mic mărturia ultimului episcop, care a activat aici până la închiderea bisericii, care spune că au fost scoși din biserică și aruncați în subsolul acesteia (în fostul cavou al familiei Ciolacu) câțiva saci cu cărți.¹⁵

Multe exemplare au fost luate de creștini pe la casele lor. Unele au fost ascunse de către părintele Serafim Dabija, pentru necesități în parohia în care activa.¹⁶ Câteva mineie se păstrau la dna Pădureț Xenia, cealaltă, probabil, mai sunt păstrate de unii creștini sau la alte biserici.

După 1990, prin străduința preotului-paroh Pavel Borșevschi au fost adunate cărți pentru biblioteca parohială. În decurs de trei ani s-au colectat câteva sute de exemplare, care se păstrau în altarul bisericii. Creștea și numărul doritorilor de lecturi religioase, astfel că părintele nu mai reușea să se ocupe singur de difuzarea cărților. În 1993 încep lucrările pentru înființarea unei biblioteci, care urma să funcționeze regulat pe lângă parohia Sf. Dumitru.

Lucrărilor de înregistrare și sistematizare a cărților la această bibliotecă au fost inițiate de către dna Elizaveta Roșcovan. La început biblioteca se afla într-o cămăruță cu o suprafață de doar 6,5 metri pătrați, situată în partea stângă a pronaosului bisericii.

După ce în anul 2000 a fost dată în exploatare clădirea școlii duminicale, la parterul acesteia pentru biblioteca parohială a fost rezervată o încăpăre cu suprafața de circa 36 de metri pătrați. O dată cu mărirea numărului de abonați, o singură bibliotecară nu mai reușea să deservească cititorii, de aceea a fost angajată o nouă bibliotecară, care avea și studiile necesare și o practică de lucru la Biblioteca Națională a Moldovei. Este vorba de doamna Larisa Palamarciuc.

O dată cu angajarea ei s-a încercat elaborarea unui catalog alfabetic și a unui sistematic, în conformitate cu regulile bibliografice. Regulat erau achiziționate noi cărți, editate atât în Republica Moldova, cât și în România, Rusia. S-a început lucrul asupra inventarierii cărților și alcătuirii fișierului.

Dna Larisa Palamarciuc a fost înlocuită pe parcurs de către dna Ala Ștefârță. De acum cititorii puteau veni regulat să consulte o carte sau alta, în fiecare zi, de dimineață până la amiază. Aici cititorul are la dispoziție și reviste de specialitate, cum sunt *Studii Teologice*, *Biserica Ortodoxă Română*, ediții ale Bisericii Ortodoxe Române sau *Ecclesia*, editată de mănăstirea Noul-Neamț cu binecuvântarea PS Dorimedont, episcop de Briceni și Edineț, *Orthodoxia*, editată cu binecuvântarea aceluiași PS Dorimedont. Biblioteca are poate una dintre puținele culegeri complete ale ziarelor *Curierul Ortodox*, editat până în prezent, și *Православный Вестник*, care apărea între anii 1995-1997 în Republica Moldova. Tot în fondurile bibliotecii Sf. Dumitru este păstrat un număr mare de exemplare ale ziarului, editat de Patriarhia Română, *Vestitorul Ortodoxei*, ziar care mai poate fi găsit în Republica Moldova doar la biblioteca Academiei Teologice din Chișinău. Tot la Sf. Dumitru se păstrează și o colecție completă a buletinelor eparhiei Bricenilor: *Steaua Betleemului* și *Вифлеемская звезда*.

Există și periodice editate în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Printre acestea vom menționa 24 de numere ale oficiosului Eparhiei Chișinăului și Hotinului *Кишиневские Епархиальные Ведомости* pentru anul 1873; numerele 23-36 pentru anul 1906 ale revistei *Церковные Ведомости*; nr. 7-12 ale revistei *Вера и Разум* pentru anul 1902.

La biblioteca parohială pot fi găsite și unele numere ale revistei de autoinstruire religioasă *Мир Божий*: 1895 – nr. 1; 1909 – nr. 1, 2, 3, 4, 6, 7; 1901 – nr. 7, 11, 12; 1902 – nr. 1, 4, 6, 8; 1903 – nr. 1, 2, 3, 6, 8; 1904 – nr. 2. De menționat că aceste exemplare, nu se știe pe ce căi, au ajuns la biblioteca Sf. Dumitru tocmai din Kazahstan, fiind aplicată pe ele ștampila cu inscripția: „Джетысуйская губернская библиотека, 1928 г.”. Probabil, de la biblioteca gubernială din Jetisuisk au ajuns la *Palata cărții* din Kazahstan (pe unele exemplare găsim ștampila acestei instituții), apoi la Muzeul Religiei din Chișinău (este aplicată și ștampila acestei instituții), iar de acolo – în podul clădirii unui depozit de pe teritoriul parohiei Sf. Dumitru, de unde au ajuns în colecția bibliotecii parohiale.

Printre edițiile periodice se numără și *Противосектантские издания Херсонского Епархиального Миссионера Михаила Александровича Каменева*, editate la tipografia eparhială din Odesa la începutul secolului al XX-lea. Menționăm broșurile: *О священном предании*; *О священном Писании*; *О св. Крещении*; *О св. Миропомазании*; *О св. Покаянии или Исповеди*; *О св. Причащении*; *Об истинном священстве в Церкви Христовой*; *О св. Елеосвящении*; *О спасающей благодати Божией*; *О святых постах Православной Церкви*; *О почитании св. мощей и других угодников Божиих*; *О святой Церкви Христовой*; *О молитве за умерших*; *Об иконопочитании*; *О святости и почитании храмов Божиих*; *О молитвенном почитании и призывании Пресвятой Богородицы и Приснодевы Марии*; *Об отмене субботы и почитании воскресного дня*; *О клятве именем Божиим и присяге*; *О молитвенном почитании и призывании святых ангелов и святых угодников Божиих*; *О необходимости внешнего богопоклонения или обрядов и символов христианских*; *О святом Кресте и Крестном знамени etc.*

În fondurile bibliotecii se află și documente originale din secolele XIX-XX, spre exemplu, 134 de file cu așa-numitele *Клировые Ведомости* ale parohiei Sf. Apostol Ioan Teologul din comuna Rujnița, județul Soroca, pe anii 1895-1925. Tot aici se păstrează și un *Ermologhion*, manuscris în limba slavonă, care pare se fie de la sfârșitul sec. al XVIII-lea sau începutul sec. al XIX-lea.

Biblioteca are în fondurile sale aproape toate cărțile scrise de către unul dintre cei mai activi lucrători pe tărâmul scrisului bisericesc din zilele noastre, părintele ieromonah Savatie Baștovoii. Tot aici se păstrează o serie de lucrări cu caracter enciclopedic, diferite dicționare ș. a.

În prezent fondul bibliotecii este alcătuit din peste 3700 de exemplare, de care beneficiază 1310 cititori de diferite vârste, etnii și categorii sociale.

Biblioteca parohiei Sf. Dumitru are în posesie și un impunător număr de cărți rare, editate în secolul al XIX-lea sau chiar al XVIII-lea, care prezintă interes pentru cercetătorii istoriei culturii și științei. Printre acestea sunt cărți scrise în mai multe limbi: română, slavonă, rusă și bulgară.

Fondul de carte veche românească de la biblioteca Sf. Dumitru cuprinde o serie de tipărituri românești, apărute în Moldova, Muntenia, Basarabia pe parcursul a unui secol și jumătate.

Cea mai veche carte românească, care se păstrează aici, este o *Evanghelie*, ce a văzut lumina tiparului la Tipografia Mitropoliei din București în anul 1750. Urmează apoi *Triodion ce să zice*

tricântare (Tipografia Mitropoliei, București, 1798), *Viețile sfinților pe luna noiembrie* (Tipografia mănăstirii Neamț, 1811), *Viețile Sfinților pe luna august* (Tipografia mănăstirii Neamț, 1815), *Liturghie* (Tipografia eparhială, Chișinău, 1815), *Molebnic* (Tipografia eparhială, Chișinău, 1816), *Psaltirea* (Tipografia eparhială, Chișinău, 1818), *Noul Testament*, Sankt-Petersburg, 1819), *Biblia* (editată de Societatea Biblică Rusă la Sankt-Petersburg, 1819), *Liturghier* (Tipografia eparhială, Chișinău, 1827), *Penticostarion* (Tipografia eparhială, Chișinău, 1853) *Ceaslov* (1895), *Orologiu* (Tipografia cărții bisericești, București, 1896), *Cărticică de rugăciuni* (Tipografia eparhială, Chișinău, 1907).

În continuare prezentăm catalogul de carte rară românească, care se păstrează la biblioteca bisericii „Sf. Dumitru” din Chișinău.

Catalogul de carte veche românească din fondul bibliotecii

„Sf. Dumitru” din Chișinău

1. EVANGHELIE din 1750, din a doua domnie a lui Grigore Ghica Vodă. Foaia de titlu: „*Sfânta și dumnezeiasca Evanghelie acum întâiu tipărită, intru a doua domnie a Țării Românești a pre înălțatului Domn Io Grigorie Ghica Voevod, iar cu blagoslovenia și toată cheltuiala a pre sfințitului ir Neofit (...) Mitropolitul a toatei Țări Românești și exarh al plaiurilor. Și s-au tipărit cu scara ei după rânduiala cei grecești în sfânta mitropolie București la anii de la zidirea lumii 7258. De Barku Bu [...] i Grigori Tipografi*”. Inscripție pe copertă: „*Chiriac Strâmbu / Com. Puhoi jud. Lăpușna / Sf. Evanghelie de la Ioan*”. Inscripții cu litere chirilice: f. 18v: „*Să știi ca 19r Acea[s]ta sf[a]ntă Eva[n]ghelie esti a me preotu 20v lu Io[n]*”. Coperta de lemn cu catifea *Noul Testament* de la Sibiu de Șaguna Andrei, 1867. Are însemnări, pe foaia de titlu este scris cu litere latine în partea de sus și în partea de jos „*Comăndantulu*”. Lipsesc filele de la ultima carte *Apocalipsa* de la versetele 11 în sus, pag. 474.

- Coperta: lemn cu catifea.

- Stare bună.

- Donație.

- Mss.: (cu caractere chirilice) „*Să știi că (f. 18 v) această sfântă Evanghelie esti a preotu (f. 19 r) lu Ion*” (f. 20).

2. PSALTIRE [5 octombrie]. Iași, Tipogr. Î. Strălbițchi, 1790.

- P. 16+414 f.

- 19,5 x 16,5 cm.

- Exemplar incomplet: lipsesc foaia de titlu, filele 1-8, 1-12, 15, 16, 27-30, 55-64, 67-70, 406-414; coperta: carton cu piele (străină); tiparul într-o culoare, text cu caractere chirilice; custodele, signatura cu litere chirilice; numerotarea pe ambele părți ale foii, în colțul de sus; ornament: frontispicii, viniete, inițiale ornate, ornamente tipografice, marca tipogr. a lui M. Strelbițchi.

- Necesită restaurare.

- Donație.

- Bianu, vol. 2, nr. 538; *Cartea Moldovei. Catalog General (sec. XVII – înc. sec. XIX)*, Chișinău, 1990, p. 134-138, nr. 27.

Notă: Exemplarul a fost identificat după *Cartea Moldovei. Catalog General (sec. XVII – înc. sec. XIX)*, Chișinău, 1990, p. 134-138, nr. 27.

3. TRIODION. „*Ce se zice tricântare ce are intru slujba sfântului și marelui Post. Acum intru acest chip tipărit, într-o întâia domnie a Pre Luminatului și pre Înălțatului Domn Io Constantin Gheorghe Hangerei voevod cu blagoslovenia și toată cheltuiala pre sfințitului Mitropolit al Ugrovlahiei Kir Dositei*”.

Mss.: (cu caractere chirilice) „*Moldavia, Orgheevscogo raiona sela Clișova, Vechiu Vladimir Gheorghievici, 20.11.1965, c. Boceoi Vechiu*” (verso copertei).

4. VIEȚILE SFINȚILOR DIN LUNA NOIEMBRIE [6 mai]. Înăstirea Neamț, Tipogr. Mănăstirii, 1811.

- P.1,+ 334 f.

- 36 x 25 cm

- Coperta: carton cu piele; tiparul într-o culoare; textul încadrat în chenar liniar dublu; caractere chirilice; custodele, signatura cu litere chirilice; numerotarea pe aversul foii, în colțul de sus din dreapta; ornament: viniere, inițiale, finale, ornamente tipografice.

- Stare bună.

- Donație.

- Bianu, vol. 3, ¹ 774; *Cartea Moldovei. Ediții vechi (sec. XVII – înc. sec. XIX). Catalogul General*, Chișinău, 1990, p. 199-200, ¹ 49.

- Mss.: ștampila Mănăstirii Noul Neamț (f. 1).

5. VIEȚILE SFINȚILOR DIN LUNA AUGUST. Mănăstirea Neamț, 1815.

Coperta: carton cu piele.

Stare satisfăcătoare, cere restaurare.

- Mss.: (cu caractere chirilice) ștampila „*Prinadlejit curcovscomu monastâriu*” (p. 1);

„*Aceasta sfântă* (f. 1) *Carte se numește* (f. 2) *Viețile sfinților* (f. 3) *pi luna lui avgust esti cumpărată di* (f. 4) *Arhimandritul Danil* (f. 5). *Anul 1906. Fevruarie 27 zile* (f. 6) *za țenu 12 rublei*” (f. 7).

- Stare bună.

- Donație.

6. VIAȚA SFÂNTULUI VASILE CEL NOU. Râmnic, Tipogr. Episcopiei, 1816.

- P. 2 + 76 f.

- 16 x 12,5 cm.

- Coperta: carton cu piele; pagina de titlu încadrată; tiparul într-o culoare, textul încadrat în chenar liniar, caractere chirilice. Ornament: gravuri, viniere, finale, inițiale ornate.

- Stare bună.

- Donație.

7. MOLEBNIC [4 octombrie] Nhișinău, Tipogr. Âxărhicească, 7324 [1816].

- P. 4 + 128 f.

- 19, 5 x 16 cm

- Coperta: piele (maro); pagina de titlu încadrată; tiparul într-o culoare, caractere chirilice; ornamente: viniere, finale, inițiale, gravură.

- Mss.: Pe verso copertei ștampila bisericii Sf. Dumitru din Chișinău cu nr. 80, (cu caractere chirilice) „*această* (f. 1) *carte* (f. 2) *ce se numește* (f. 3) *molebnic* (f. 4) de la f. 5-20 inscripții palide indescifrabile), *Feodorov* (f. 21) *Boinjiu* (f. 22), *cu drepti* (f. 23) *banii* (f. 24) (indescifrabil 5 litere) *cinci* (f. 26) *ruble* (f. 27) *adică* (f. 28) *doisprezece* (f. 29) *lei și* (f. 30) *douăzeci copeici* (f. 31) *pi cari* (f. 32) *au dăruit-o* (f. 33) *la sfânta* (f. 34) *biserică* (f. 35) *a sfântei* (f. 36) *înălțări* (f. 37) *din orașul* (f. 38) *Chișinău* (f. 39) *ca să fie* (f. 40) *spre slujire* (f. 41) *când va cere* (f. 42) *trebuința* (f. 43), *iară alutua* (f. 44) *nimine* (f. 45) *să nu îndrăznească* (f. 46) *a o lua* (f. 47) *oriși cu ce* (f. 48) *chip* (f. 49). *Anul* (f. 50) *1834* (f. 51) *fevruari* (f. 52) *18 zile* (f. 53) *și las* (f. 54) *eu sămnat* (f. 55) *deplina* (f. 56) *pace(...)*” (f. 57).

- Donație.

- *Cartea Moldovei. Catalog General*, Chișinău, 1992, p. 63-65, nr. 9.

8. PSALTIRE [mai]. Chișinău, Tipogr. Exarhicească, 1818.

- P. 1 - 25 + 344 f.

- 22 x 17,5 cm.

- Exemplar incomplet: lipsesc filele 337, 343, 343, 344. Greșit numerotate filele: 63 în loc de 61, 61 în loc de 63, 195 în loc de 193, 193 în loc de 195, 243 în loc de 241, 245 în loc de 243, 323 în loc de 322, 325 în loc de 324. Filele 116, 117 sunt copiate de mână (Psalmul 70).

- Mss.: inscripție palidă, indescifrabilă (jos la filele 273r și 274v, marginale la filele 279r și 180v).

- Necesită restaurare.

- Donație.

- Bibliografie: *Cartea Moldovei. Catalog general. Ediții cu caractere chirilice (sec. XIX – înc. sec. XX)*, Chișinău, 1992, p. 71/72, nr. 15; Bianu, vol. 3, nr. 987.

9. PSALTIRE [mai]. Chieinru, Tipogr. Exarhiceascr, 7326 [1818].
 - P. 1 - 25 + 344 f.
 - 22 x 17,5 cm.
 - Exemplar incomplet. Lipsesc filele 1-4.
 - Necesită restaurare.
 - Donație.
 - Bianu, vol. 3, ¹ 987; CMI, 1924, p. 58; *Cartea Moldovei. Catalog general. Ediții cu caractere chirilice (sec. XIX – înc. sec. XX)*, Chișinău, 1992, p. 71-72.
10. PSALTIRE [mai]. Ńhișinău, Őipogr. Exarhiceascr, 7326 [1818].
 - P. 1 - 25 + 344 f.
 - 22 x 17,5 cm.
 - Exemplar incomplet. Coperta: carton. Lipsesc primele pagini din prefața – 1-5 și ultimele file 336-344,
 - Mss.: (caractere chirilice) „*terc. post mercuri, vin[eri]* (f. 6); *vineri post, mercuri post*” (f. 16).
 - Necesită restaurare.
 - Donație.
11. BIBLIA [5 august]. Sankt-Petersburg, Tipogr. lui Nikolae Greci, 7327 [1819].
 - P. 2 + 1249 + 305 f.
 - 24 x 15,5 cm.
 - Coperta: carton (străin); tiparul într-o culoare; text cules pe două coloane; custodele lipsește. Signatura cu caractere chirilice și cifre arabe. Pa-ginarea în colțul de sus cu caractere chirilice.
 - Necesită restaurare.
 - Donație.
 - Bianu, vol. 2, ¹ 1031; CMI, 1924, p. 69; RSIABC, 1933, vol. 23, p. 426; Яцимирский, ¹ 40; *Cartea Moldovei. Catalogul general*, Chișinău, 1992, p. 73-75, nr. 16.
12. NOUL TESTAMENT [15 august]. Sankt-Petersburg, Tipografia lui Nikolae Greci, 15 august 1819.
 - P. 2 + 303 f.
 - 23 x 14,4 cm.
 - Coperta: carton (străină); tiparul într-o culoare, text pe două coloane; caractere chirilice (mărunte); signatura cu cifre arabe și litere chirilice; ornamente tipografice.
 - Necesită restaurare.
 - Donație.
 - Bianu, vol. 3, ¹ 1049; ŃMI, 1924, p. 58; *Cartea Moldovei. Catalog general (sec. XIX – înc. sec. XX)*. Chișinău, 1992, nr. 18.
13. NOUL TESTAMENT [15 august]. Sankt-Petersburg, Tipografia lui Nikolae Greci, 15 august 1819.
 - P. 2 + 303 f.
 - 23 x 14,4 cm.
 - Coperta: piele; tiparul într-o culoare, text pe două coloane; caractere chirilice (mărunte); signatura cu cifre arabe și litere chirilice; ornamente tipografice.
 - Stare bună.
 - Mss.: (cu caractere chirilice) „*proroci mincinoși* (f. 8) *sângele lui Iisus* (f. 38) *ierodiacon Irinarh* (f. 103) *Noul Testament* (f. 132) *acesta este* (f. 133) *a ierodiaconu* (f. 135) *lui Irinarh* (f. 135). *Doamne fii cu mine. Patmos muntele când Dumnezeu cuviosului au poroncit*” (f. 284).
 - Donația d-nei Domnica (2004).
 - Bianu, vol. 3, ¹ 1049; CMI, 1924, p. 58; *Cartea Moldovei. Catalog general (sec. XIX – înc. sec. XX)*. Chișinău, 1992, nr. 18. La biblioteca Sf. Dumitru este atestat un exemplar: copertă de carton, acoperită cu piele.
14. MOLITVELNIC [18 august]. Ńhișinău, Őiđigr. Ăđărhicească, 7328 [1820].
 - P. 2 + 551 f.
 - 22 x 17 cm.

- Exemplar incomplet, lipsesc: pagina de titlu; filele 1-249 și 501-551.
 - Necesită restaurare.
 - Donație.
 - *Notă:* Exemplarul a fost identificat după *Cartea Moldovei. Catalog general (sec. XIX–inc. sec. XX)*. Chișinău, 1992, p. 78-79, nr. 19.
- 15. LITURGHIER** [10 martie]. Chișinău, Tipogr. Duhovnicească, 7345 [1837]
- P. 2 + 408 f.
 - 17 x 10 cm.
 - Coperta: carton cu piele (străină); tiparul în două culori, textul încadrat în chenar linear dublu; custodele cu signatura cu litere chirilice; paginarea cu litere chirilice pe avers, în colțul de sus din dreapta; ornamente: frontispicii, viniere ornamente tipografice.
 - Stare bună.
 - Donație.
 - *Cartea Moldovei. Ediții cu caractere chirilice (se. XIX – inc. sec. XX). Catalog general.* Chișinău, 1992, p. 127, nr. 67.
- 16. PENTICOSTARION** [septembrie]. Chișinău, Tipogr. Duhovnicească, . 7321 [1853].
- P. 11 + 212 f.
 - 35 x 21 cm.
 - Coperta: piele; tiparul în două culori; text pe două coloane; caractere chirilice; custodele cu caractere chirilice. Signatura lipsește. Paginarea sus, în colțul din dreapta cu caractere chirilice; ornamente: gravuri, viniere, finale, inițiale, ornamente tipografice.
 - Stare bună.
 - Donație.
 - *Cartea Moldovei. Catalog general (sec. XIX– inc. sec. XX)*, Chișinău, 1992, nr. 99.
- 17. LITURGHIER**¹⁷ [mai]. Chișinău, Tipogr. Duhovnicească, 1859.
- P. 4 + 434 f.
 - 17 x 10, 5 cm.
 - Volumul al 2-lea. Filele 181–434.
- Exemplar incomplet, lipsesc: foaia de titlu și filele 425-434.
- Coperta: carton (străin); tiparul în două culori; textul încadrat în chenar din linii și ornamente tipografice; caractere chirilice; ornamente: viniere, finale, inițiale, ornamente tipografice, gravuri.
 - Necesită restaurare.
 - Mss.: „*Proprietatea mea, ier. Anatolie Nastas*” (caractere chirilice pe fila de forță).
 - Donație.
 - *Notă:* Exemplarul a fost identificat după David Alexandru, *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918)*, Chișinău, 1998, p. 122-123.
- 18. LITURGHIER**¹⁸ [mai]. Chișinău, Tipogr. Duhovnicească, 1859.
- P. 4 + 434 f.
 - 17 x 10, 5 cm.
 - Volumele 1 și 2 unite. Exemplar incomplet, lipsesc: la primul volum – foaia de titlu și filele 1-74, 173-180; la volumul 2 lipsesc filele 181-269 și 273-354.
 - Coperta: carton (străin); tiparul în două culori; textul încadrat în chenar din linii și ornamente tipografice; caractere chirilice; ornamente: viniere, finale, inițiale, ornamente tipografice, gravuri.
 - Necesită restaurare.
 - Donație.
 - *Notă:* Exemplarul a fost identificat după David Alexandru, *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918)*, Chișinău, 1998, p. 122-123.
- 19. LITURGHIER**¹⁹ [mai]. Chișinău, Tipogr. Duhovnicească, 1859.
- P. 4 + 434 f.
 - 17 x 10, 5 cm.
 - Volumele 1 și 2 unite. Exemplar incomplet, lipsesc: la primul volum – foaia de titlu și filele 1-139; la volumul 2 lipsesc filele 210-430.

- Coperta: carton (străin); tiparul în două culori; textul încadrat în chenar din linii și ornamente tipografice; caractere chirilice; ornamente: viniete, finale, inițiale, ornamente tipografice, gravuri.

- Necesită restaurare.

- Mss.: „*Igumen Ioasif*, 1980” (pe forța, cu l itere chirilice).

- Donație.

- Notă: Exemplarul a fost identificat după David Alexandru, *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918)*, Chișinău, 1998, p. 122-123.

20. TREBNIC [noiembrie]. Chișinău, Tipogr. Duhovnicească, 7367 [1859].

- P. 6 + 512 f.

- 21x 16 cm.

- Exemplar incomplet, lipsesc: pagina de titlu; filele 1-6, 511, 512.

- Coperta: carton cu piele; tiparul într-o culoare; textul și custodele cu caractere chirilice; paginarea cu cifre arabe; ornamente: gravuri, frontispicii, inițiale, finale cu ornament floral.

- Necesită restaurare.

- Donație.

- CMI, 1924, p. 66; *Cartea Moldovei. Catalog general (sec. XIX – înc. sec. XX)*, Chișinău, 1992, p. 180-181, nr. 115.

21. OCTOIH 20 [12 ianuarie]. Chișinău, Tipogr. Duhovnicească, 1862.

- P. 1 + 330 f.

- 37 x 22 cm.

- Coperta: carton cu piele; tiparul într-o culoare; textul pe două coloane; caractere chirilice; ornamente: frontispicii, inițiale, finale cu ornament floral.

- Mss.: (cu caractere latine) „*Aceasta carte se numește Octoih este dăruită bisericii „Sf. Dimitrie” din orașul Chișinău de episcopul Dimitrie Chiper, 1935 decembrie 20.*

Cine va îndrăzni a o străina din biserică or cu ce fel să fie supt neblagoslovenia Maicii Domnului și a Sfântului Marelui Mucenic Dimitrie izvorătorul de mir. Amin!”

„+ *Reîntors bisericii de către Bucșanu Ioann Petru, la anul 1992, luna martie 24”* (pe verso copertei).

- Stare bună.

- Donație.

22. CEASLOV [12 mai]. Chișinău, Tipogr. Duhovnicească, 7370 [1862].

- P. 2 + 222 f.

- 38 x 25 cm.

- Exemplar incomplet, lipsesc f. 1, 3, 4, 5, 222.

- Coperta: carton cu piele (străină); tiparul într-o culoare; textul încadrat în chenar dublu din linii și ornamente tipografice; custodele și signatura cu caractere chirilice. Paginarea sus, în colțul din dreapta; ornamente: gravuri, frontispicii, ornamente tipografice.

- Necesită restaurare.

- Donație.

- *Cartea Moldovei. Catalogul general. Ediții cu caractere chirilice (sec. XIX – înc. sec. XX)*, p.188-189, nr. 122.

23. CEASLOV [12 mai]. Chișinău, Tipogr. Duhovnicească, 7370 [1862].

- P. 2 + 222 f.

- 38 x 25 cm.

- Exemplar incomplet, lipsesc f. 221, 216-222.

- Coperta: carton (străin); tiparul într-o culoare; textul încadrat în chenar dublu din linii și ornamente tipografice; custodele și signatura cu caractere chirilice. Paginarea sus, în colțul din dreapta; ornamente: gravuri, frontispicii, ornamente tipografice.

- Necesită restaurare.

- Donație.

- *Cartea Moldovei. Catalogul general. Ediții cu caractere chirilice (sec. XIX – înc. sec. XX)*, p. 188-189, nr. 122.

- 24. CEASLOV** [12 mai]. Chișinău, Tipogr. Duhovnicească, 7370 [1862].
- P. 2 + 222 f.
 - 38 x 25 cm.
 - Exemplar incomplet, lipsesc f. 221, 222.
 - Coperta: carton (străin); tiparul într-o culoare; textul încadrat în chenar dublu din linii și ornamente tipografice; custodele și signatura cu caractere chirilice. Paginarea sus, în colțul din dreapta; ornamente: gravuri, frontispicii, ornamente tipografice.
 - Necesită restaurare.
 - Donație.
 - *Cartea Moldovei. Catalog general. Ediții cu caractere chirilice (sec. XIX – înc. sec. XX)*, p. 188-189, nr. 122.
- 25. PSALTIRE**²¹ [5 mai]. Chișinău, Tipogr. Eparhială, 5 mai 7415 (1907), 620 p.
- P. 1 - 620.
 - 24 x 19 cm.
 - Coperta: carton cu piele; tiparul în două culori; text cu caractere chirilice, încadrat în chenar dublu liniar; custodele cu caractere chirilice; signatura cu cifre arabe; ornamente: gravură, inițiale, frontispicii.
 - Stare bună.
 - Mss.: cu caractere chirilice: „*Această (f. 1) Sfântă (f. 3) carte (f. 5) ci se (f. 7) numește (f. 9) Psaltire (f. 11) au dăruit-o (f. 13) odnodvorțul (f. 15) din (f. 17) satul (f. 19) [Băcioi] (f. 21) ținutul (f. 23) Orheiulul (f. 25) oblasti (f. 27) Basarabiei (f. 29) [...]22 (f. 31) Chișinău (f. 33) [...]23 (f. 35) spre (f. 37) vecinica (f. 39) lui (f. 41) pomenire (f. 43) bisericii (f. 45) [Sfântului] (f. 47) marelui (f. 49) mucenic (f. 51) Dimitrie (f. 53) izvorătorul (f. 55) de mir (f. 57) care (f. 59) sau (f. 61) construit (f. 63) [...] (f. 65) de noi (f. 67) ce este (f. 69) pi drumul (f. 71) Băcioiului (f. 73) în (f. 75) predmestia (f. 77) [Malina Mică] (f. 79) Chișinău (f. 81) [...]24 Dimitrie (f. 134) în (f. 135) vechiul (f. 137) al (f. 139) anul (f. 141) [...]25 în (f. 161) 20 de (f. 163) zile (f. 165). Bine ești cuvântat Doamne, învață-ne pre noi îndreptările tale (f. 346). Ectenia: că sânge ești Dumnezeu (f. 361) și neamurile toate cântare aduc (f. 362). Și acum tropari voscresnii (f. 367). (cu carcatere latine): Binecuvântat ești Doamne (f. 346) Ectenia morților. Cântă, Mântuiește-mă, Mântuitorul meu (f. 357), pomenirea ta” (f. 495).*
 - Donație.
- 26. PSALTIRE** [5 mai]. Chișinău, Tipogr. Eparhială, 5 mai 7415 (1907), 620 p.
- P. 1 - 620.
 - 24 x 19 cm.
 - Exemplar incomplet, lipsește pagina de titlu și filele 1, 2.
 - Coperta: carton cu piele; tiparul în două culori; text cu caractere chirilice, încadrat în chenar dublu liniar; custodele cu caractere chirilice; signatura cu cifre arabe; ornamente: gravură, inițiale, frontispicii.
 - Necesită restaurare.
 - Donație.
 - BRM, vol. 3, ¹ 49479; Mihailovici (1), p. 4; RSIABC, vol. 23, p. 427; *Cartea Moldovei. Ediții cu caractere chirilice (sec. XIX – înc. sec. XX). Catalog general*, Chișinău, 1992, p. 197-198, nr. 131.
- 27. TREBNIC** [august]. Chișinău, Tipogr. Eparhială, 1908.
- P. 3 + 1334.
 - 24 x 18 cm.
 - Exemplar incomplet.
 - Coperta: carton cu piele (străină); tiparul într-o culoare, textul încadrat în chenar cu ornamente tipografice; caractere chirilice; ornamente vinierte, frontispicii.
 - Necesită restaurare.
 - Donație.
- 28. CĂRTICICĂ DE RUGĂCIUNI PENTRU MIRENI.** Chișinău, Tipogr. Eparhială, 1909.

- P. 1 - 480.

- 17,5 x 14 cm.

- Exemplar incomplet: fără copertă, lipsește foaia de titlu și filele 1-6 și 477-481; tiparul într-o culoare, text cu caractere chirilice, încadrat în chenar liniar; ornamente: viniete, inițiale florale, frontispicii.

- Necesită restaurare.

- Donație.

Notă: Exemplarul a fost identificat după *Cartea Moldovei. Catalog general (sec. XIX – înc. sec. XX)*, Chișinău, 1992, p. 78-79, nr. 19.

29. CĂRTICICĂ DE RUGĂCIUNI PENTRU MIRENI. Chișinău, Tipogr. Eparhială, 1909.

- P. 1 - 480.

- 17,5 x 14 cm.

- Exemplar incomplet, lipsesc: foaia de titlu, p. 1-12, 21, 22, 27, 28, 159-481.

- Necesită restaurare.

- Donație.

Notă: Exemplarul a fost identificat după *Cartea Moldovei. Catalog general (sec. XIX – înc. sec. XX)*, Chișinău, 1992, p. 78-79, nr. 19.

30. CĂRTICICĂ DE RUGĂCIUNI PENTRU MIRENI. Chișinău, Tipogr. Eparhială, 1909.

- P. 1 - 480.

- 17,5 x 14 cm.

- Coperta: carton, tiparul într-o culoare, text cu caractere chirilice, încadrat în chenar liniar; ornamente: viniete, inițiale florale, frontispicii.

- Stare bună.

- Donație.

- Mss. (cu caractere latine) „Donată de Sinicliu Lidia + Constantin + Parascovia, bisericii „Sf. Dumitru” din Chișinău” (pe verso copertei).

31. VIETILE SFINŢILOR DIN LUNA APRILIE. Chișinău, Tipogr. Eparhială, 1915.

- P. 1 – 210.

- 22 x 15 cm.

- Coperta: carton, tiparul într-o culoare, caractere chirilice; ornamente: frontispicii, viniete.

- Stare bună.

- Donație.

- *Cartea Moldovei. Catalogul general*, 1992, p. 210.

În aceleași fond se păstrează și o serie de cărți, în care lipsesc foile de titlu, ceea ce îngreunează identificarea lor.

La biblioteca “Sf. Dumitru” sunt păstrate și unele exemplare rare de carte veche în limba slavonă. Dintre acestea vom aminti următoarele: *Требник* (Москва, январь 1795), *Библия сиречь Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета* (Синодальная типография, Москва, 1814), *Минея дополнительная* (Синодальная типография, СПб, 1819), *Молитвослов* (Киево-Печерская Лавра, 1864), *Часослов учебный для начальных сельских училищ* (Синодальная типография, Москва, 1887), *Изборник службы, жития, словеса похвальные и акафист Кириллу и Мефодию* (Синодальная типография, СПб, 1887), *История Русской Церкви, сочинение Филарета Гумилевского, архиепископа Черниговского, Период третий от разделения митрополии до учреждения патриаршества (1588-1720)* (Издание пятое, Москва, 1888), *История Русской Церкви, сочинение Филарета Гумилевского, архиепископа Черниговского, Период патриаршества (1410-1588)* (Издание пятое, Москва, 1888), *Правило готовящимся к служению Литургии святых и хотящих причаститься пречистых и животворящих таин Тела и Крове Господа нашего Иисуса Христа* (Киево-Печерская Лавра, Киев, 1893) ș.a.

Biblioteca posedă o ediție în limba bulgară a *Noului Testament* din 1893 de la Londra (*Новый Завет на Господа Нашего Иисуса Христа Верноточно пръведен от первообразно то*).

Fondul de carte rară al bibliotecii prezintă un interes deosebit pentru cercetătorii istoriei culturii și spiritualității românești.

Biblioteca "Sf. Dumitru" prin păstrarea și propagarea cărților de o valoare inestimabilă, contribuie la cultivarea dragostei pentru patrimoniul nostru cultural și la valorificarea moștenirii spirituale.

NOTE

- ¹ ANRM, F. 208, r. 2, d. 445, f. 1-2.
- ² Библиотека священника, în "КЕВ", nr. 13, p. 451; Церковно-приходские библиотеки, în "КЕВ", nr. 13, 1906, p. 455; "КЕВ", nr. 7, 1873, p. 369-377; "КЕВ", nr. 7, 1870, p. 234-235; "КЕВ", nr. 12, 1893, p. 131; "КЕВ", nr. 19, 1900, p. 25-34; Romanciuc Gavriil, Прошлое окружных библиотек нашей епархии и настоящая их судьба, în "КЕВ", nr. 11, 1900, p. 296-304.
- ³ P. Mihail, *Acte în limba română, tipărite în Basarabia. 1812-1830*, Editura Academiei Române, București, 1993, p. XLIII; *Notă*: Autorul susține că existența acestor biblioteci a fost recunoscută atunci când Pavel Lebedev a impus tuturor bisericilor, printr-o pastorală specială, distrugerea cărților românești, pe care le considera primejdioase pentru acțiunea de rusificare a alogenilor.
- ⁴ ANRM, F. 205, r. 2, d. 6833, f. 1-24; d. 6913, f. 1-4; d. 445, f. 1-2.
- ⁵ ANRM, F. 208, r. 4, d. 765, f. 2.
- ⁶ ANRM, F. 208, r. 4, d. 765, f. 2.
- ⁷ ANRM, F. 208, r. 4, d. 765, f. 4. *Notă*: acest document are înregistrată pe pagina de titlu sigla Cancelariei ober-procurorului Sf. Sinod, secția IV. Drept categorie de document, este de o valoare de unicat, rar întâlnit în colecțiile arhivelor din Chișinău.
- ⁸ ANRM, F. 208, r. 4, d. 765, f. 14.
- ⁹ КЕВ, 1878, nr. 7 (din 15 aprilie), p. 234.
- ¹⁰ I. Parhomovici, *Episcopul Iakov al Chișinăului*, în "Revista Societății Istorico-Arheologice din Basarabia", vol. XVIII, Chișinău, 1928, p. 67; Negru N., *Bibliotecile Basarabiei și ale Transnistriei și conștiința de comunitate*, Chișinău, 2002, p. 59-60. *Notă*: Datele arătate de N. Negru au fost preluate după I. Parhomovici (*op. cit.*, 1928), deși nu se indică și sursă.
- ¹¹ Отчет Кишиневского Епархиального Училищного Совета о состоянии церковных школ епархии за 1899 год, Приложение к КЕВ, № 19, 1900, p. 33.
- ¹² ANRM, F. 208, r. 3, d. 4551, f. 30.
- ¹³ ANRM, F. 691, r. 1, d. 47, f. 10.
- ¹⁴ ANRM, F. 1135, r. 2, d. 3548, f. 19-20.
- ¹⁵ Din amintirile Xeniei Pădureț, înregistrate de Nicolae Fuștei, duminică, pe data de 6 octombrie, 2002.
- ¹⁶ *Ibidem*.
- ¹⁷ Se păstrează în altarul bisericii.
- ¹⁸ *Idem*.
- ¹⁹ Se păstrează în altarul bisericii.
- ²⁰ Se păstrează la strană.
- ²¹ Se păstrează în altarul bisericii.
- ²² Textul a fost tăiat la o nouă copertare.
- ²³ *Idem*.
- ²⁴ De la fila 89 până la fila 134 textul a fost tăiat la copertare.
- ²⁵ La filele 141-159 textul a fost tăiat la recopertare.

VESTIMENTAȚIA LOCUIITORILOR ORAȘULUI CHIȘINĂU (1900-1918)

Lucia Sava

În prezentul studiu ne-am propus drept obiectiv principal evidențierea tendințelor de modă și a elementelor de vestimentație, precum și a influențelor exercitate de acestea în viața cotidiană a locuitorilor orașului Chișinău la începutul secolului al XX-lea, urmărite, în special, după materialele presei de epocă.

Se spune că moda a intrat dintotdeauna în sfera preocupărilor feminine. Acest joc mereu schimbător, mereu derutant, poartă amprenta vieții cotidiene, lăsându-și amprentele asupra mentalității individului. Uneori elegantele ne par din ce în ce mai rare, pentru ca a doua zi să constatăm contrariul. Ceea ce putem spune însă în permanență despre ființa umană este că actul de a se îmbrăca, de a se împodobi îi este propriu doar ei.

Cercetătorii preocupați de această problemă au insistat asupra semnificației sociale a costumului: conform opiniei acestora a accepta să te îmbraci înseamnă a intra în societatea oamenilor. Astfel, de exemplu, Condorcet spunea că veșmântul e semnul care separă omul de animal, iar Auguste Comte vedea în haine marca civilizației, dovada supremației rațiunii asupra simțurilor.

Este evident că relația omului cu costumul său în viața cotidiană, în fiecare perioadă, în fiecare țară și pentru orice condiție socială este reflectată și în memorii, corespondențe, piese de teatru, romane. Descrierile ori anecdotele întâlnite în literatură pot îmbogăți cunoașterea și înțelegerea evoluției vestimentației. Refacerea tabloului vestimentar din primele decenii ale secolului al XX-lea este posibilă și datorită fotografiilor existente, care ne oferă o imagine clară a tendințelor modei chișinăuene.

De la începutul secolului al XX-lea, fotografia i s-a adăugat cinematografia, care a facilitat posibilitatea de a fi vizionate în mișcare costumele îmbrăcate de către manechine și actori. Filmele de modă există de la Paul Poiret încolo, însă și cele artistice constituie un repertoriu al modei. Astfel, propagarea modelelor a beneficiat de această publicitate indirectă; toate clasele sociale au putut vedea cum se îmbracă personajele-tip, actorii în vogă. Cum spectacolele de modă pariziene atrag din ce în ce mai mult atenția, nu e de mirare că s-a hotărât să se facă un film, a cărui acțiune se petrece în lumea eleganței vestimentare.

Orașul Chișinău și locuitorii săi de la începutul secolului al XX-lea nu au fost niciodată tentați să neglijeze acest capitol al vieții cotidiene și al gusturilor estetice, fiind adepții concepției, potrivit căreia funcția primordială a veșmântului ar fi asigurarea securității și a confortului.

În concepția chișinăuenilor, exprimată temeinic în presa timpului,¹ să ai un costum potrivit înseamnă să te conformezi obișnuințelor societății în care trăiești. Totodată, dorința de a seduce, inerentă atât bărbaților, cât și femeilor, este unul dintre principalele motive ale transformărilor modei din orașul Chișinău. Devenită instrument al seducției și al confortului, moda orașului Chișinău a variat la începutul secolului al XX-lea, aflându-se în permanență sub influența modei franceze, engleze sau ruse.² Îmbrăcămintea orășenilor varia în funcție de situația materială și de mentalitatea individului sau a colectivității din care făcea parte și unde își desfășura activitatea zilnică. Astfel, pentru unii, îmbrăcămintea răspundea unor necesități fizice, în timp ce pentru alții ea reprezenta un însemn al bogăției și al modernității.

Așadar, majoritatea populației chișinăuene se enumera printre cei cărora hainele le oferă o satisfacție intimă; care caută în ele o senzație de confort, asimilându-le casei lor.

Pe plan social, este evident că comportamentul oamenilor epocii respective este strâns legat de costum, de portul și obișnuințele acestora. Pe de altă parte, veșmântul provine și dintr-o voință de diferențiere, de evidențiere a ierarhiei claselor sociale.

La începutul secolului al XX-lea, costumele tradiționale sunt însă abandonate în viața cotidiană, fiind înlocuite de haine europene, ce poartă amprenta spiritului care le-a împrumutat.

În general, costumul de la începutul secolului al XX-lea depindea de resursele naturale ale fiecărei zone. În această perioadă importul și exportul de costume nu mai erau restrânse și nu se limitau doar la articolele de lux. Posibilitățile locale determinau în mod decisiv confecționarea hainelor.

La începutul secolului al XX-lea s-au înființat la Paris numeroase case de modă conduse de femei, însă nici una nu a reușit să-și impună marca. Moda propusă în revistele de specialitate și costumele păstrate dovedesc un caracter de amabilă moderație și de conservatorism burghez, căci elementul poetic care adaugă hainelor o notă de irațional lipsește acestor modele.³

Prin ce se caracterizează vestimentația europeană, care sunt realizările esențiale pe care le-a cunoscut ea într-un nou secol de evoluție a societății?

În perioada menționată, Parisul este centrul principal de inovații și realizări privind tehnicile și tendințele vestimentare europene. Asume aici exista o clientelă din diverse straturi sociale, la care trebuie să adăugăm și vizitatoarele străine. Americancele, dornice de a fi în ton cu moda și dispuse să-și cheltuiască banii, devin cele mai bune cliențe ale marii industrii de *haute couture*.⁴ Spre deosebire de acestea, locuitoarele orașului Chișinău erau mult mai modeste în această privință, acceptând doar posibilitățile pe care le oferea viața cotidiană, cu influențele corespunzătoare.

Dacă femeile destul de bogate pentru a-și putea cumpăra haine cu marca unei case celebre au fost dintotdeauna puține, un public mult mai numeros se inspira din propunerile făcute prin aceste modele. Revistele de modă propagau aceste propuneri, iar industria de confecții copia unele inițiative ale caselor de modă cu un mic decalaj de timp. Magazinele cu haine *pret-à-porter* nu jucau vreun rol în crearea noutăților, ele propuneau în schimb substitute de bună calitate ale veșmintelor marilor case, ale căror forme le imitau.

Între 1855 și 1900, transformările din modă au dus la un stil complicat (*style tapissier*), cu un abuz de franjuri, de pompoane și de garnituri, care continua să facă din femeia elegantă un obiect împodobit fastuos și prin definiție imobil.⁵

În perioada cercetată de noi, se evidențiază activitatea și inovațiile aduse de Paul Poiret (1879-1944), modistul care a avut meritul de a crea la începutul secolului nostru silueta femeii moderne, a simțit că toaletele fastuoase pe care Casa Worth continua să le propună bogatelor sale cliențe din întreaga lume nu mai corespundeau gusturilor femeii moderne. Sensibil la această schimbare de atmosferă, Paul Poiret și-a deschis propria casă de modă la sfârșitul anului 1904. Și-a elaborat rapid propriul stil, propunând clienței sale, formate din femei averse după noutăți, rochii de un tip absolut inedit. Noile rochii, inspirate atât din moda cu accente antice din perioada Directoratului, când liniile erau drepte și rochiile aveau doar o legătură sub sâni, cât și din costumele tradiționale orientale, ale căror motive decorative Poiret le imitase. Acestea nu puteau fi purtate decât fără corset, pentru că doar astfel se putea ghici linia naturală a corpului. După

câteva ezitări, majoritatea femeilor au acceptat schimbarea; totuși, multe din ele au continuat să mai poarte un timp, și centurile înalte.⁶

Între 1912-1913, Poiret face un turneu în Europa pentru a-și prezenta modelele: Berlin - Moscova - Varșovia - Praga - Viena.⁷ Prin urmare, toate aceste tendințe inovatoare, lansate de către modelierul francez în moda europeană, vor pătrunde și în Chișinău, fiind preluate și utilizate de către locuitorii capitalei în confecționarea vestimentației lor.

Poiret rămâne totuși responsabil pentru o etapă majoră a istoriei costumului feminin: întoarcerea la un veșmânt suplu, croit pe corp, și sfârșitul modei ornate și al modei corsetului, ce domnise timp de patru secole. El a fost, de asemenea, primul care și-a dus modelele în străinătate pentru prezentarea creațiilor proprii. Poiret a fost un animator al vieții pariziene, iar hainele create de el au păstrat marca geniului, au supraviețuit modei efemere.⁸

Primul război mondial a măturat, pur și simplu, această modă. Din pudoare, femeile rămase acasă fără soți, chemate să-și asume responsabilități sociale, au adoptat un costum adaptat noului mod de viață, care le permitea să iasă fără scandal din umbra protectoare a gineceului. În 1915 rochia acoperea genunchiul, dar nu ajungea până la gleznă. Trebuie remarcat că această schimbare, care era în concordanță cu toaletele de stil taier fără ornamente complicate, a fost atât de natural impusă de circumstanțe, încât ea n-a avut deloc un caracter revendicativ sau provocator. Această toaletă era creată pentru femei rezonabile, nu pentru păpuși de salon. Aceasta derivă din schimbarea mentalităților femeilor care începeau să poarte aceste toalete.

La începutul secolului se acorda mai puțină atenție mărimilor standard, orice model vestimentar fiind făcut cu anumite rezerve, pe care croitorii le lăsau special pentru a se potrivi mai multor categorii de oameni.⁹ Un costum standard putea fi îmbrăcat de oameni cu statură destul de diferite, datorită anumitor toleranțe de câțiva centimetri pe care le prezenta. Dacă în țările europene unde moda respectivă luase deja un avânt, ca, de exemplu, în Franța doamnelor și domnișoarelor li se cerea să trimită firmei un corsaj care le venea bine pentru a li se găsi o haină potrivită taliei lor,¹⁰ în Basarabia și deci, în Chișinău, lucrurile păreau mult mai simple, deoarece majoritatea reprezentanților elitei orășenești dispuneau de croitori personali, care se ocupau de vestimentația acestora. Abia după 1920, cataloagele de modă au început să indice talia, aleasă în funcție de perimetrul bustului, iar pentru copii în funcție de vârstă. Fiecare țară va avea acum propriul sistem de cotație a măsurilor, acestea fiind indicate prin etichete.

Dar care sunt trăsăturile ce definesc vestimentația locuitorilor orașului Chișinău la începutul secolului al XX-lea?

Ca și în alte orașe, în Chișinău îmbrăcămintea era, bineînțeles, variată, deoarece și stratificarea populației era accentuată. Viața modernă a capitalei, cu ritmul ei furtunos a impus simplificarea tendințelor vestimentare, precum și crearea unei diversități în funcție de activitățile desfășurate de orășeni și de ocaziile pentru care aceștia trebuiau să se îmbrace.

Prin urmare, remarcăm în vestimentația chișinăuenilor tendința de a face ca aceasta să devină mai simplă, mai comodă, mai practică, care ar putea permite o mai bună adaptabilitate la diferite situații (activități casnice, serviciu, plimbare, festivități etc), cărora li se expunea orășeanul.

Așadar, considerăm că ar fi necesar să trecem în revistă elementele principale ale vestimentației locuitorilor orașului Chișinău la începutul secolului al XX-lea.

Bărbații purtau, de obicei, un costum rigid, cu guler și manșete de catifea, cu poale lungi, la vestă monoclu, baston de bambus și ceas la brâu. Ca majoritatea populației, bărbații au tendința de a simplifica vestimentația și de a se adapta la haine mai comode; ca de exemplu, costum, pantofi sau ghete, pălărie sau căciulă, în funcție de anotimp și de ocazie. Căciula tradițională putea fi înlocuită uneori cu pălăria de stofă (în timpul iernii) sau cu pălăria confecționată din paie de grâu (în perioada de vară).

O semnificație aparte o aveau sărbătorile și ceremoniile cu diferite ocazii, în aceste zile bărbații îmbrăcau cunoscutul smoching, cămașă albă, papion sau, mai rar, cravată, iar pe cap își puneau pălăria dreaptă și înaltă.

Analizând perioada de început a secolului al XX-lea, remarcăm faptul că unii bărbați, ca și reprezentantele sexului frumos, erau pătrunși de spiritul sensibil al modei, de încercarea de a se adapta tendințelor capricioase ale acesteia. De regulă, aceștia erau preocupați de model, de calitatea stofei, de modul în care aceasta era prelucrată și asortată. Într-o altă categorie se situau cei care refuzau să se supună întru totul exigențelor mereu novatoare ale modei. Aceștia din urmă dădeau preferință veșmintelor simple, dar practice, comode, fără a ține cont de armonia culorilor și de aspectul estetic al hainelor. Purtând o barbă neîngrijită și costume rar călcate sau scrobite, pentru ei era un adevărat chin pregătirea către o ceremonie sau o sărbătoare.

Acasă bărbații dispuneau de un alt gen de vestimentație, mai comodă, mai lejeră. Ei puteau să poarte halate lungi, din mătase sau stofă, în funcție de anotimp, iar în picioare papuci comozi. Pentru noapte era nelipsită pijamaua, alcătuită din două piese: pantaloni și bluză.

Interesantă este și coafura masculină în primele decenii ale secolului al XX-lea. De regulă, bărbații trebuiau să se tundă și să-și radă barba o dată sau de două ori pe săptămână. Dar puțini dintre ei mergeau la coafor, majoritatea se îngrijeau de coafură în condiții casnice. Pentru aceasta ei aveau la îndemână șampoane, soluții și parfumuri speciale.

Vestimentația feminină era mult mai complicată și mai capricioasă.

Într-o societate în care destinația femeii este să nască copii, nu este deloc surprinzător faptul că vestimentația reflectă foarte exact locul pe care ea îl are în viața cotidiană. Această imagine a femeii a fost caracterizată aproape tot secolului trecut. Gravurile de modă de epocă arată femeile acasă, în vizită, la bal, în grădină și fiecare aspect al modei e legat de imaginea femeii ideale.

Costumul feminin pare a fi suferit o transformare mai puțin radicală decât cel masculin, căci el și-a păstrat trăsătura dominantă: rochia lungă, purtată de secole. Noutatea era că rochia începea să fie croită mult mai aproape de corp și cu un decolteu adânc, mergând, încet-încet, până la umeri, descoperind gâtul și începutul bustului. O centură plasată sub sâni alungea fusta. Pe palmă cădeau volane care o acopereau până la mijloc. Și bărbații purtau acest ornament deosebit de incomod. Mânele erau de multe feluri: largi, atârând, cu colțuri sau cu franjuri. Mai exista un tip de rochie, numit corset; această rochie era decoltată rotund și închisă în față cu șireturi.¹¹

De regulă, reprezentantele genului frumos se îmbrăcau în funcție de vârstă, mai lejer în tinerețe și mai sobru după 40 de ani. Astfel, vestimentația doamnelor în vârstă era reprezentată de tradiționalele rochii lungi până la glezne, înzorzonate cu diferite accesorii: dantele, funde etc, nelipsită era pălăria cu boruri mari și ea, de asemenea, încărcată cu diferite pene viu colorate, agrafe, care aveau menirea să-i confere bogăție și măreție.

Femeile tinere încercau să fie în permanență în pas cu moda occidentală, îndeosebi, cu cea de la Paris. Rochiile acestora erau mai scurte, uneori chiar până la genunchi.

Talia cădea peste șolduri, având scopul de a scoate în evidență corpul. Uneori, la confecționarea hainelor era folosit materialul transparent, îndeosebi, pentru bluze, sub care se puteau întrezări discret sânii. Pălăriile purtate de domnițe erau mai mici și neasortate din abundență cu accesorii.

Încălțăminte feminină era reprezentată de tradiționali pantofi cu toc înalt de 4-5 cm, ornați cu diferite decorații: cataramă, bucăți de piele etc. În timpul verii, doamnele purtau un fel de încălțăminte mai ușoară și mai comodă – sandalele.

Modelele vestimentare descrise anterior țin, îndeosebi, de înalta societate, de categoria superioară a orașenilor. În privința celorlalte categorii sociale existau tendințe vestimentare diferite, adaptate la condițiile social-economice și la poziția socială a acestora. Astfel, servitoarele, care îndeplineau diverse activități în casele marilor aristocrați se îmbrăcau, de asemenea, îngrijit, purtând, de obicei, rochii de culoare închisă și bonetă albă pe cap. În zilele de sărbătoare sau de duminică, ele își schimbau rochiile, dând preferință celor viu colorate, se pieptăneau cu grijă și se parfumau discret. Ele încercau să imite înaltele doamne atunci când ieșeau în societate și respectau bunele maniere.

La periferia orașului gustul pentru vestimentație și respectarea tendințelor de modă erau mai reduse. Poate și din considerentul că aici locuiau categoriile sociale mai modeste ale populației, care, chiar dacă cunoșteau capriciile modei, nu-și puteau permite satisfacerea acestora.

În plus, femeile de la periferii erau antrenate mai mult în activități casnice, fiind obligate, mai întâi să-și îngrijească gospodăria și familia, apoi să se ocupe de propria persoană și de ținuta vestimentară. De obicei, ele purtau rochii din stofă de calitate mai joasă, iar pe cap batiste viu colorate. În zilele de sărbătoare sau de duminică ori cu ocazia diferitelor ceremonii femeile aveau grijă să îmbrace atât ele, cât și copiii, haine curate.

Relația omului cu costumul său în viața cotidiană, în fiecare perioadă, în fiecare țară și pentru orice condiție socială este reflectată și în memorii, corespondențe, piese de teatru, romane. Descrierile ori anecdotele întâlnite în literatură pot înlesni cunoașterea și înțelegerea evoluției veșmântului. Refacerea tabloului vestimentar din această perioadă este posibilă grație publicității magazinului "K. M. Iacovenco," "A. A. Lapuhin"; precum și a saloanelor de modă: "A. E. Sestopolov," "Klara Skolinik Nikolaeva", și "Excelence" din strada Puskin, nr. 47 sau a magazinelor de blănuri: "B. M. Spetner," "F. A. Bloterkovskii" etc.¹² Existența acestor saloane denotă faptul că la Chișinău în perioada cercetată de noi erau prezente un număr destul de mare de magazine de modă, care puneau la dispoziția orașenilor sursele informative necesare pentru exprimarea tendințelor modei europene. Pe de alta parte, se remarcă tendința locuitorilor de la oraș de a aduce în viața chișinăueană moda europeană, de a o adapta la condițiile de viață existente în societatea chisinăueană. Drept dovadă este existența, în paralel cu casele de modă străine, a atelierelor de croitorie, cum era, de exemplu, cel de pe strada Gogol sau atelierul "A. Boieri și H. Olinesi", care lucrau la comandă după stilul englezesc și cel rus.¹³ Despre aceste case de modă și ateliere de croitorie se menționează în anunțurile publicitare din presa periodică a timpului. Tot în baza informațiilor din presă putem deduce că locuitorii orașului Chișinău nu rămâneau indiferenți față de necesitățile și schimbările modei, ci, dimpotrivă, se implicau activ în transformările acesteia. Mai mult, lor li se oferea posibilitatea să meargă la cursuri de croitorie, pentru a obține o specializare în acest sens. De exemplu, ziarul *Друз* publica anunțul referitor la cursurile

de croitorie organizate în strada Gogol, unde la un preț de doar 8 ruble, cei interesați puteau învăța elementele principale de croitorie timp de o lună. Pentru a atrage mai mulți clienți și pentru a trezi interesul amatorilor, doritorilor li se ofereau gratis programe de studiu.¹⁴

În Chișinău ca și în întreaga Europă, era imposibil ca femeile să poarte pantaloni; abia în 1909, în Europa, femeia a fost autorizată în mod oficial să poarte pantaloni când ieșea la plimbare cu bicicleta sau pentru călărie. Până atunci, femeile care doreau să îmbrace costum bărbătesc pentru a nu fi conduse la postul de poliție, erau nevoite să ceară autorizații pentru aceasta. La începutul secolului al XX-lea, mentalitatea față de conduita femeii a început să se schimbe, ceea ce se poate constata și din gravurile de modă din epocă.

Multe alte obiecte trebuie adăugate costumelor propriu-zise, dacă vrem să cunoaștem cu adevărat îmbrăcămintea caracteristică unei epoci: lenjeria, pălăriile, mănușile, ciorapii, încălțăminte.

Prezintă interes și accesoriile care se țineau în mână: evantaie, umbreluțe, poșete, bastoane. Ele erau importante nu atât prin utilitate, cât prin statutul pe care îl acordau persoanelor care le purtau. Bastoanele, de exemplu, abstractie făcând de scurta perioadă în care ele ajutau doamnele elegante să-și mențină echilibrul pe pantofii cu tocuri foarte înalte și cu vârfuri ascuțite, au devenit apanajul tinerilor bărbați cu maniere elegante. Ele puteau fi prevăzute cu un ceasornic, încrustat în mâner, ori cu mici sertărașe pentru licori, medicamente, parfum sau tutun. Deținând un loc special în lumea colecționarilor, bastoanele pot reprezenta și o afacere, ele putând fi vândute sau donate unui muzeu¹⁵.

La sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul al secolului al XX-lea în mare vogă era domeniul lenjeriei, cu reclame, mai mult sau mai puțin, erotice, fapt demonstrat de existența la Chișinău a magazinelor specializate și chiar a depozitelor, cum ar fi "Manufactura Tippe și Ditrîh", situat în strada Puskin, nr. 46, unde chișinăuenii puteau procura la prețuri acceptabile lenjerie de bărbați și de dame: ciorapi, șosete, cravate etc¹⁶. Conform informațiilor oferite de presa periodică a timpului, chișinăuencele purtau renumitul chilot cu picior, confecționat din dantelă de diferite culori: roz, albastru sau verde.

Cât despre șosete și ciorapi, aceste obiecte vestimentare au fost prezente încă din cele mai vechi timpuri și au făcut parte din moda de la începutul secolului al XX-lea. Dacă ciorapii bărbătești aveau modele bogate, femeile purtau, pe sub rochiile lor lungi, șosete foarte simple.

Folosirea frecventă a acestor accesorii de către populația orașului Chișinău este demonstrată de existența magazinelor specializate și chiar a depozitelor de acest gen în oraș. Astfel, pe strada Pușkin nr. 46 se afla un depozit de lenjerie atât pentru bărbați, cât și pentru dame, care oferea chișinăuenilor mărfuri la prețuri acceptabile.¹⁷

Mănușile au fost purtate încă în antichitate. În secolul al XIX-lea și chiar la începutul secolului al XX-lea mănușile erau considerate accesorii cu conotații erotice. O femeie nu apărea niciodată în public fără mănuși lungi, care nu lăsau să se vadă mâinile.

Pălăriile, purtate înainte doar de către bărbați, au fost preluate ulterior și de femei însă ele erau uneori incomode, creând chiar și situații neplăcute (de exemplu, la spectacole acestea puteau trezi nemulțumirea spectatorilor, deoarece acopereau o parte din scenă).

Femeile de peste 50 de ani aveau voie să-și păstreze pălăriile doar dacă erau foarte ajustate. Așadar, pălăriile nu contează doar pe scenă, ci și în viața cotidiană. Poți ghici atitudinea oamenilor, gusturile și veniturile lor după pălăriile pe care le poartă.

Coafura a cunoscut, de asemenea, o dezvoltare originală: părul era prins pe tâmpile în două cocuri mici, adesea învelite într-o plasă de mătase, căreia i se suprapunea o construcție complicată sau un fel de coif din material de lenjerie, răspândit, mai ales, în Tarile de Jos, dar se întâlnesc și modele de coafură cu păr scurt, tăiat până la umeri. În general, coafura, ca și vestimentația era adaptată vârstei femeii. De regulă, doamnele în vârstă purtau părul lung, strâns într-un coc la spate, în timp ce unele domnișoare dădeau preferință părului scurt, tuns băiețește, care le oferea o alură tinerească, modernă.

Faptul că locuitorii orașului Chișinău acordau atenție îngrijirii părului este demonstrat de anunțurile din presă, care reclamau diferite șampoane de păr, utile pentru îngrijirea părului, dar și pentru frumusețea acestuia. Un astfel de exemplu, sunt șampoanele de tipul „Părul negru”, care se realizau la un preț destul de accesibil de numai 20 de copeici. Fiind recomandate împotriva mătreței, șampoanele menționate anterior, erau expuse în vânzare la farmacii.

Considerăm că este necesar să abordăm și problema materialelor care au stat la baza fabricării veșmintelor chișinăuenilor din perioada menționată. Până spre sfârșitul secolului al XIX-lea oamenii s-au mulțumit cu materialele naturale, considerându-le suficiente pentru fabricarea hainelor. După această perioadă însă datorită creșterii numărului de locuitori, dar și a cerințelor modei, a fost nevoie de căutarea și inventarea unor noi materiale în domeniul vestimentar.

Ca și pentru alte orașe ale Europei de la începutul secolului al XX-lea, pentru Chișinău și celelalte localități ale Basarabiei, lâna era unul dintre materialele cel mai frecvent folosite pentru confecționarea hainelor pentru anotimpurile reci. Pentru confecționarea vestimentației exista o diversitate cromatică de tonuri naturale: negru, roșcat, maroniu, gri, alb, astfel că nici nu erau necesari coloranții.¹⁹

Pentru tipărirea diferitelor tipuri vestimentare erau folosite, de asemenea, țesăturile de bumbac, iar succesul acestora a fost rapid și s-a extins o dată cu utilizarea lenjeriei de corp și de clasele mai sărace, care nu-și putuseră permite acest lucru pe vremea când exista doar inul, care era mai scump.²⁰

Spre deosebire de lâna și bumbac, mătasea a constituit dintotdeauna un material de lux, care era folosit mai puțin decât alte textile. Calitatea excepțională a fibrei a făcut însă ca ea să fie nelipsită din saloanele oficiale și de gală ale societății de elită chișinăuene. În toate timpurile, considerată un material prețios, deoarece era și scumpă, și frumoasă, mătasea avea, în același timp, un aspect seducător și era folosită de către doamnele de elită ale societății chișinăuene.²¹ Mătasea naturală concura cu mătasea artificială. Din mătase se confecționau manșoane și eșarfe, bluze și chiar rochii de gală.

În urma proceselor de tăbăcire și argăsire, pielea animală era, de asemenea, folosită în vestimentație. Cea mai potrivită pentru această transformare era cea a mamiferelor, a bovinelor (pielea de șarpe, de șopârlă și de crocodil avea o întrebuințare foarte redusă).

Fiind un material rezistent, pielea a fost folosită, mai ales, pentru îmbrăcăminte și încălțăminte, care erau necesare pentru a asigura protecția: platoșe, mănuși, pantofi, iar mai târziu pentru fabricarea bluzelor, a mantiiilor, rochiilor, a hainelor de sport. Veșmintele de piele erau însă foarte scumpe și puțin accesibile majorității populației orașului Chișinău.

La începutul secolului al XX-lea englezii au descoperit un material impermeabil, asemănător celui din zilele noastre și au realizat așa-numitele *rench-coat-uri* sau baloane, care erau la moda în 1920. Ele vor fi reactualizate mai târziu de către Yves Saint Laurent, care în anii '60 a creat varianta unisex. Cert este faptul că la hainele practice nu se renunță niciodată.²²

Datorită fragilității lor, penele au fost utilizate, mai ales, pentru înfrumusețarea acoperămintelor de cap. Vestimentația era adesea împodobită cu pene colorate de cocoș, de păun sau de bătlan. Fiind asortate elementelor de bază ale vestimentației: rochiilor, costumelor, paltoanelor etc., ele au fost utilizate, mai ales, în tonuri naturale: alb, gri pestriț și negru. O inovație a secolului al XX-lea sunt evantaiile din pene de struț, colorate în toate nuanțele,²³ care constituie un element important al toaletei feminine din perioada menționată.

Trebuie reținut faptul că garniturile de pene au devenit mai variate atunci când femeile au început să poarte pălării. Astfel, către 1900 unele doamne purtat chiar pasări întregi, fazani sau lăstuni, reconstituite pe capul lor.

Se pare că în Italia a apărut ideea de a se trage fire din pânza albă, folosită pentru confecționarea batistelor, și de a le relua cu acul pentru a crea motive geometrice semi-transparente, dând naștere dantelei. Făcută cu acul în Italia și cu croșeta în Flandra, dantela de in alb de bună calitate va fi întotdeauna un produs scump, datorită timpului lung de execuție și calităților pe care trebuia să le aibă muncitoarele. Până în zilele noastre, dantela a cunoscut o vogă constantă și a avut multiple întrebuințări în costum, fiind folosită, bineînțeles, și de către chișinăuence²⁴.

Un capitol deosebit de interesant și deopotrivă important în istoria vestimentației este constituit de predilecțiile cromatice. Toate sondajele de opinie, făcute publice în presa periodică a timpului, arată că albastrul era culoarea preferată a europenilor, situată în topul preferințelor, cu mult în fața verdelui și roșului. Tocmai datorită acestor preferințe, nuanțele sale de la albastru-deschis până la bleumarin erau foarte utilizate în confecționarea vestimentației.

La începutul secolului al XX-lea în Chișinău, ca și întreaga Europă, se insistă asupra înlocuirii culorii negre, dominante în secolul trecut, cu bleumarinul. culoare la fel de sobră, dar mai puțin dură și austeră.²⁵

Dacă copiii mici își împărțeau preferințele între albastru și roșu, în preferințele adulților albastrul era situat cu mult înaintea oricărei alte culori. Nici capriciile modei nu-l ating, căci între veșmintele propuse de modă și cele purtate cu adevărat pe stradă, în viața de zi cu zi, rămâne o distanță considerabilă. Se pare că albastrul e culoarea preferată a majorității occidentalilor tocmai pentru că e mai puțin marcat simbolic, dar, chiar dacă ar avea o mare încărcătură simbolică, faptul că e purtat de atâția oameni ar duce la slăbirea acesteia. În concepția locuitorilor orașului Chișinău, albastrul era o culoare care „nu face valuri”, calmă, pacifică, aproape neutră, care evident că te face să visezi, dar e vorba de o visare melancolică, având ceva anesteziant. Tocmai faptul că albastrul nu agrează, ci liniștește, face ca el să fie atât de des folosit la confecționarea vestimentației din perioada menționată anterior.

Nu neglijăm și celelalte culori, care, deși nu pot concura cu albastrul, totuși se întâlnesc în gusturile și preferințele vestimentare ale populației chișinăuene.

Deși nu ține direct de domeniul vestimentației, nu poate fi ignorat și un alt element al modei, complementar într-un fel portului – universul cosmetic și al parfumurilor. Am putea spune că parfumul este o altă „îmbrăcăminte” a omului, deși volatilă, dar la fel senzorială ca și vestimentația. Dacă am vorbi despre formula primei emulsii de „apă de ulei”, ea a fost descoperită în anul 1911 de către un farmacist din Hamburg. Astfel, a apărut „Nivea” - „crema pentru frumusețe”, cum i se spunea pe atunci.²⁶ Încă din antichitate, îndeosebi, la egipteni, în cultul morților, pentru conservarea cadavrelor se foloseau diferite rășini, balsamuri și substanțe odorizante, care aveau și unele proprietăți

antiseptice. Aceste substanțe odorizante se utilizează în toate ceremoniile religioase, ele constituind un mijloc de comunicare cu zeii²⁷. Totuși, utilizarea parfumurilor și în alte scopuri decât cele religioase s-a răspândit rapid. Capacitatea parfumului de a putea fi sesizat fără a te văzut vorbește despre transcendență și amintește de ființa iubită. Parfurmurile pot semnifica, de asemenea, inconștientul și impulsurile necenzurate de rațiune.

Încă în Evul Mediu Franța deținea întâietatea în domeniul fabricării parfumurilor. Tot în Franța, în orașelul Grasse din Provence, fabrica Fragonard a creat un muzeu al parfumurilor, în care sunt expuse documente, ustensile, instalații și diverse produse, înfățișând mai bine de două secole de istorie. Tehnica de preparare a acestora era foarte complicată.²⁸

Locuitorii orașului Chișinău nu preparau în mod individual aceste substanțe, dar le foloseau, zilnic în viața lor cotidiană. De la începutul secolului datează sticle de parfum, ce au formele și culorile cele mai variate, precum și arome rare, de la cele florale până la mirosuri greoaie, obținute artificial. Anunțurile publicitare din presa timpului sunt o dovadă a utilizării diverselor parfurmuri de către populația orășenească. Din perioada anilor 1900-1918 datează la Chișinău magazinele de parfumerie „Mila fleuris”, care își aducea produsele de la Moscova și magazinele de cosmetice și parfumerie engleză “/V. Rubenstein” și “B. Ferdman”, situate pe strada Alexandrovskaja, nr. 100.²⁹ Acestea vindeau parfurmuri engleze și franceze, diferite creme pentru față și mâini, precum și diverse săpunuri, șampoane și balsamuri pentru păr și pentru corp.³⁰

Se știe că există o strânsă legătură între stările sufletești și arome, ceea ce demonstrează și preferințele chișinăuenilor de la început de secol. Astfel, calitatea este asociată culorii roz și parfumurilor care conțin esențe de iasomie, trandafir, liliac și extract de aloe; relaxarea – nuanțelor de albastru, urmelor de lemn de cedru, vanilie și liliac; revigorarea – culorii și esențelor de rozmarin și de flori de munte; senzația de euforie – culorii portocalii și parfumurilor ce conțin esențe de ienupăr, lămâie și grapefruit.³¹

Deși parfurmurile sunt asociate principiului vieții, unele arome puternice narcotizante se asociază somnului și prin aceasta morții. Ca și băuturile, parfurmurile pot stimula imaginația, dar pot alina și durerea sufletească. Dacă în antichitate se ardeau diverse plante sau rășini pentru a se parfuma o încăpere în scopuri terapeutice, efectul acestora este să alunge grijile și să calmeze persoana. Mai mult, parfurmurile creează stări euforice și pot înlătura pesimismul. Tocmai de aceea, parfurmurile, majoritatea cărora erau aduse din Franța sau din altă parte, erau deseori folosite, sub diferite pretexte, chiar și din considerentul că erau la modă, fiind de obicei asociate cu vestimentația purtată. Prin urmare, existența mai multor magazine, care propuneau o varietate de produse cosmetice și de parfurmuri, permite să conchidem că la începutul secolului al XX-lea chișinăuenii foloseau pe larg produse ale frumuseții.

În perioada menționată locuitorii orașului Chișinău cunoșteau tendințele modei europene, ale celei franceze, în special, ei încearcă să introducă și elemente noi, originale.

NOTE

¹ Această concepție se întâlnește frecvent în ziarele: *Бессарабская жизнь, Друг etc.*

² C. Caragea, *Istoria vestimentației europene*, București, 1999, p. 142.

³ *Ibidem*.

⁴ A. Nanu, *Artă, stil, costum*, București, 1976, p. 81.

⁵ J. Besson, *La mode a travers les siecles*, Paris, 1994, p. 32

⁶ C. Beaton, *Cinquante ans d'elegance et d'art de vivre*, Paris, 1988, p. 115.

⁷ *Ibidem*, p. 116-117.

8. J. Besson, *Op. cit.*, p. 35
9. C. Caragea, *Op. cit.* p. 142.
10. *Ibidem*, *loc. cit.*
11. *Ibidem*, *loc. cit.*
12. *Бессарабская жизнь*, noiembrie-decembrie, 1914.
13. *Бессарабская жизнь*, martie, 1910.
14. *Друг*, iulie, 1910.
15. A. Nanu, *Op. cit.*, p. 115; Алина Дзвконьска-Козловска, *Женская мода XX века*, Москва, 1977, p. 35.
16. *Бессарабская жизнь*, martie, 1910.
17. *Бессарабская жизнь*, noiembrie-decembrie, 1914.
18. *Бессарабская жизнь*, martie, 1913.
19. A. Nanu, *Op. cit.*, p. 115.
20. *Ibidem*, p. 1142; Алина Дзвконьска-Козловска, *Op. cit.*, p. 35.
21. *Бессарабская жизнь*, noiembrie-decembrie, 1914.
22. *Бессарабская жизнь*, martie, 1913. C. Caragea, *Istoria vestimentației europene*, București, 1999, p. 142.
23. C. Caragea, *Op. cit.*, p. 142.
24. *Бессарабская жизнь*, noiembrie-decembrie, 1914.
25. *Бессарабская жизнь*, ianuarie, 1910; *Бессарабская жизнь*, noiembrie-decembrie, 1914.
26. C. Beaton, *Op. cit.*, p. 115.
27. J. Besson, *Op. cit.*, Paris, 1994, p.62
28. Алина Дзвконьска-Козловска, *Op. cit.*, p. 35. J. Besson, *Op. cit.*, 1994, p. 63.
29. *Бессарабская жизнь*, noiembrie-decembrie, 1914.
30. *Друг*, iulie, 1910.
31. J. Besson, *Op. cit.*, Paris, 1994., p. 67.

Résumé

Au commencement du XXe siècle, le domaine vestimentaire a connu des certes mutations, rependu dans un court temps sur tout le continent européen et en bon partis au dehors de lui. Dans la présente étude, a été analysé la réception des nouvelles tendances dans la mode européenne à Chișinău, pendant les deux premières décennies du XXe siècle. Les périodiques quotidiens et hebdomadaires d'époque offrent des informations précieuses à ce sujet, surtout les informations publicitaires.

La reconstruction entreprise, touche les domaines des habiles et de ses accessoires, à l'époque mentionnée, dans le contexte de la mode européenne, dominé par la celle parisienne. Sont aussi mis en évidence les particularités locales, et les différentiations, en fonctions des couches de la société. Ne manque pas, également, les observations sur les préférences chromatiques et les informations sur les cosmétiques et la parfumerie.

PROBLEME DE ISTORIE REGIONALĂ

ÎNVĂȚĂMÂNTUL PARTICULAR ROMÂNESC DIN BUCOVINA LA SFÂRȘITUL STĂPÂNIRII AUSTRIECE

Constantin Ungureanu

În 1869 a fost adoptată o nouă lege a învățământului primar imperial, care prevedea instituirea unui învățământ gratuit pentru toți copiii de vârstă școlară, școlile fiind scoase din subordinea bisericii, iar învățământul primar reorganizat. S-a introdus obligativitatea frecventării școlilor primare de la 7 la 13 ani. Învățământul pri-mar era divizat în două etape: școala primară unică de 4 clase inferioare și un curs supraprimar cu două clase superioare. La 2 martie 1873 Dieta Bucovinei a adoptat unele comp-letări la Legea învățământului provincial, ce prevedeau, printre altele, ca cheltuielile pentru înființarea și întreținerea școlilor primare să nu fie suportate de comune, multe dintre care erau prea sărace, ci de Fondul școlar al provinciei, care era întreținut parțial din veniturile Fondului Bisericesc. Excepție constituiau școlile primare din Cernăuți, administrate de municipiu¹. Tot în 1869 s-a introdus alfabetul latin în locul celui chirilic pentru limba română în Bucovina.

Pentru controlul învățământului au fost înființate Consiliul școlar al Bucovinei, consilii districtuale și locale. Întreaga Bucovină a fost împărțită în 9 districte școlare, conform împărțirii administrative. Inspectorii generali rezolvau problemele școlare în colaborare cu consiliul școlar, iar ca referenți funcționau inspectorii școlari districtuali. În Consiliul școlar districtual intrau *căpitanul* districtului (*Bezirkshauptmann*) sau primarul, în cazul Cernăuțiului, câte un reprezentant al clerului ortodox, catolic, protestant și al comunității mozaice, câte doi reprezentanți ai învățătorilor și un inspector școlar districtual.

În deceniile următoare în Bucovina s-a dezvoltat rapid sistemul de învățământ primar, mărindu-se atât numărul de școli oficiale și particulare, cât și procentul copiilor școlarizați. Statisticile oficiale austriece oferă informații foarte detaliate și diverse despre tipul de școli și contingentul de elevi după confesiuni, limba maternă și cunoașterea altor limbi. Potrivit șematismului școlilor primare din 30 aprilie 1890, în Bucovina activau 285 de școli primare oficiale și 20 de școli particulare, frecventate de 23059 băieți și 17407 fete. Din acești elevi 24359 erau ortodocși, 6714 romano-catolici, 1109 greco-catolici, 6022 mozaici, 1721 luterani, 73 calvini, 87 lipoveni, 24 armeni ortodocși².

Din cele 20 de școli private, câte existau în 1890 în Bucovina, 10 aparțineau comunităților evanghelice (nouă școli ale luteranilor din Cernăuți, Arbore, Frătăuții Vechi german, Badeuți german, Hliboca, Stăneștii de Jos, Ițcanii Noi, Alexanderdorf și Katharinendorf și o școală maghiară a comunității reformate din Andreasfalva). Comunitățile mozaice dispuneau de trei școli private – una de băieți și una de fete în același local la Cernăuți și o școală de băieți la Suceava. La Fântâna Albă și Climăuți existau două școli private ale lipovenilor, iar la Suceava – o școală a comunității armene ortodoxe. În afară de acestea mai funcționau o școală de băieți a Fondului Bisericesc din Cernăuți, o școală de băieți a parohiei ortodoxe din Slobozia Banilei, o școală a egumenului Ilarion Filipovici de la Sucevița și o școală a societății pe acțiuni pentru tăierea și prelucrarea lemnului din satul Mejăbrodî, comuna Berhomet³. Astfel, aproape toate școlile particulare, cu excepția celei din Mejăbrodî, erau constituite pe criterii profesionale și, totodată, nici o școală privată nu era cu limba română de instruire.

În anul de învățământ 1893/1894 funcționau în Bucovina 319 școli primare oficiale și 19 particulare, dintre care, după limba de predare, 108 erau ucrainene, 89 românești, 40 germane, 4 maghiare, una polonă, una lipoveană, iar restul erau mixte (inclusiv 39 germano-române, 11 germano-româno-ucrainene, 10 româno-ucrainene...)⁴. Conform datelor statistice oficiale din 15 mai 1900,

în toată Bucovina erau 102527 de copii de vârstă școlară, dintre care 69622 de copii frecventau cele 348 de școli primare oficiale⁵. Din acești elevi 3914 frecventau școlile germane, 23047 – rutene, 19821 – românești, 8114 – germano-române, 3789 – germano-rutene etc.⁶ În același timp, 25632 de elevi cunoșteau numai limba ucraineană, 22202 – română, 10058 – germană, 767 – polonă, 753 – maghiară, iar restul elevilor cunoșteau două sau mai multe limbi⁷.

Comunitățile protestante din Bucovina au continuat și după anul 1870 să întrețină și chiar să înființeze noi școli particulare. După ce la 7 iulie 1859 a fost deschisă festiv școala particulară evanghelică din Cernăuți, școli particulare au fost inaugurate la Hliboca (1863), Alexanderdorf (1869), Katharinendorf (1876), Stăneștii de Jos (1884) și la Jadova Nouă în 1892. Din aceste școli numai cele de la Hliboca și Jadova Nouă au devenit ulterior oficiale, celelalte păstrându-și statutul de școli particulare până la sfârșitul stăpânirii austriece⁸.

Pentru învățământul primar din Bucovina problema cea mai dificilă era alegerea limbii de predare în școală. După aproape 100 de ani de dominație austriacă, Bucovina devenise o provincie multinațională și multiconfesională, în care nici o etnie nu era majoritară. În Bucovina existau multe localități cu populație mixtă, ceea ce îngreuna considerabil alegerea limbii de predare în școală. Cel mai greu se rezolva această problemă în localitățile cu populație mixtă, românească și ucraineană. După revoluția din 1848, ucrainenii din Bucovina au cunoscut o puternică mișcare de deșteptare națională, ei fiind sprijiniți activ de conașionalii din Galiția. Pentru a soluționa cât mai judicios aceste probleme, au fost deschise inițial multe școli primare mixte cu două, trei și chiar patru limbi oficiale de instruire. Ulterior, o dată cu dezvoltarea rețelei de școli primare, au fost create mai multe școli cu o singură limbă de predare.

La alegerea limbii de predare în școli, cerințele românilor de a deschide clase paralele cu limba română de predare erau, de multe ori, neglijate, îndeosebi în satele cu populație mixtă româno-ucraineană. Din această cauză mulți copii români din aceste localități erau nevoiți să frecventeze școlile ucrainene. În nord-vestul Bucovinei, locuit compact de ruteni, învățământul primar fusese în întregime ucrainizat. În această zonă nu numai minoritatea românească, dar și celelalte minorități (germanii, evreii, polonii), practic, nu aveau posibilitate să-și învețe copiii în limba maternă. În sud-estul Bucovinei, unde românii erau majoritari, celelalte minorități (germanii, polonii, rutenii, maghiarii), dimpotrivă, au beneficiat de școli primare oficiale cu limba maternă de predare. Astfel, către anul 1900, din cei 1627 de copii vorbitori de limbă germană din districtul Gura Humorului 1530 (94,1%) erau instruiți în limba germană; în districtul Suceava din 1077 de copii germani 947 (86,2%) învățau în limba maternă. În același an, în districtul Coțmani din 1047 de elevi care vorbeau limba germană (majoritatea evrei) numai 46 (4,3%) studiau în limba germană, ceilalți 1001 de copii frecventau școlile rutene; în districtul Vijnița din 1796 de copii vorbitori de limbă germană 938 (52,2%) studiau în limba germană, iar ceilalți 858 de copii frecventau școlile ucrainene⁹. De subliniat că comunitățile germane protestante din districtul Vijnița, de la Alexanderdorf, Katharinendorf și Stăneștii de Jos dispuneau numai de școli evanghelice particulare germane. Lipsa unei posibilități reale de instruire a copiilor în limba maternă a contribuit la asimilarea definitivă a minorității românești din această parte a Bucovinei.

Românii din Bucovina, prin intermediul deputaților din Dietă, al diferitelor societăți culturale, au susținut învățământul primar românesc, în special, în partea nordică a provinciei, unde constituiau o minoritate. O amplă activitate culturală a desfășurat *Societatea pentru Cultura și Literatură Română în Bucovina*, înființată în 1862. S-a remarcat și societatea *Școala Română*, care își propunea să susțină pe copiii români talentați. Din 1907, sub redacția lui George Tofan, a început să apară o dată în lună revista *Școala*, organ al *Reuniunii școlare române din Bucovina*, prin intermediul căreia se încerca de a sensibiliza și rezolva problemele învățământului românesc din Bucovina.

În anul 1900 a fost înființată *Societatea mazărilor și răzeșilor bucovineni*, care a dus o luptă activă pentru redeșteptarea națională a românilor din satele răzeșești ucrainizate din partea nordică a Bucovinei. Societatea a organizat mai multe manifestări culturale în satele Costești, Carapciu pe Ceremuș, Banila pe Siret, Broscăuții Vechi, Mihalcea, Voloca pe Ceremuș, Panca, Comarești etc.¹⁰, a contribuit decisiv la deschiderea unor școli private românești la Costești, Carapciu pe Ceremuș, Comarești, Panca, Mihalcea.

Potrivit șematismului școlar din 1900, în Bucovina funcționau mai multe școli mixte cu limbile de instruire română și ucraineană, și anume în satele Broscăuții Noi (2 clase), Ceahor (3 clase), Corcești (2 clase), Cuciurul Mare (două școli cu câte trei clase fiecare), Mihalcea (3 clase), Gogolina (o clasă), Milișeuți de Sus (2 clase)¹¹. Treptat, o dată cu dezvoltarea sistemului de învățământ, aproape în toate satele menționate au fost deschise școli separate cu limbile de instruire română și ucraineană.

În unele sate cu populație mixtă, doar după mai mulți ani autoritățile școlare au satisfăcut cerințele românilor de a avea învățământ în limba maternă. Locuitorii satului Ipotești de lângă Suceava, au cerut în repetate rânduri să aibă școală românească, dar fără succes. Ei au boicotat școala ucraineană oficială, iar la începutul lunii iunie 1906 aproape toți copiii s-au înscris la școala românească privată deschisă de curând, dar la 1 septembrie 1906 ea a fost închisă. La 24 septembrie 1906 o comisie, condusă de inspectorul școlar din Suceava, Nicu Tarasievici, a constatat la Ipotești nivelul cunoașterii limbii române de către copii. Din cei 75 copii, aflați pe listă, 18 vorbeau limba română foarte bine, 17 – bine, 10 – satisfăcător, 10 – slab, iar 20 de copii au lipsit pe motiv de boală¹². După această inspecție, Consiliul Școlar al Bucovinei, în ședința sa din 19 octombrie 1906, a decis înființarea la Ipotești a unei școli primare românești cu o clasă.

La 9 februarie 1907 inspectorul Nicu Tarasievici a vizitat din nou școala din Ipotești, pentru a stabili nivelul de cunoaștere a limbii române de către copii. S-a constatat că 108 copii posedau limba română, dar nu toți au fost prezenți. La 16 februarie 1907, 140 de copii cunoșteau suficient româna. Atunci a fost făcută promisiunea de a mai trimite la Ipotești un învățător român, pentru a fi deschisă a doua clasă românească¹³. Astfel, a luat sfârșit starea tensionată care a durat aproape un deceniu în acest sat, provocată de refuzul autorităților școlare de a înființa o școală oficială românească.

Și românii din Broscăuții Noi au luptat mai mulți ani pentru a avea o școală românească. Deoarece eforturile lor erau zadarnice, peste 40 de copii din acest sat frecventau școala românească din Broscăuții Vechi, fiind nevoiți să parcurgă zilnic distanța de peste 5 km. În anul 1906 societatea „Țăranul” din localitate a decis să organizeze un curs privat de studiere a limbii române. Cursul a fost deschis la 1 iulie 1906, la el fiind înscriși 87 de copii. El era ținut de părintele Dumitru Popovici, de învățătorul Mihai Ilica și de cantorul Alexandru Drăgănuș¹⁴.

La 8 august 1907 a avut loc adunarea comitetului comunal al satului, la care au fost prezenți, de asemenea, primarul și preotul din sat. S-a discutat foarte mult despre necesitatea învățării copiilor în limba română. În aceeași zi comitetul comunal din Broscăuții Noi a adoptat o rezoluție, prin care se hotăra ca „din septembrie anul școlar 1907/1908 vor avea învățătorii să învețe copiii de școală chiar de la clasa I-a numai limba română în școala din Broscăuții Noi și nici într-un caz și ruteana și deci să se cumpere copiilor de școală numai cărți românești”¹⁵.

În 1906, după statisticile oficiale austriece, școala din Broscăuții Noi era frecventată de 121 elevi, dintre care 110 erau ruteni și doar 6 români. După ce, la 27 decembrie 1907, în cătunul Liscăuți a fost deschisă în mod oficial școala publică românească, separat de cea ucraineană, numărul de elevi români a crescut rapid, cel al elevilor ucraineni reducându-se. Aceleași statistici austriece înregistrau în 1910 la cele două școli din Broscăuții Noi 238 de elevi, inclusiv 182 români la școala română de 4 clase din Liscăuți și 45 ruteni la școala ucraineană cu o clasă din centrul satului¹⁶.

În Cuciurul Mare, cel mai mare sat din Bucovina, funcționau două școli primare cu limbile de instruire ucraineană și română. Din 1901 limba română în aceste școli a început să fie marginalizată, fiind predată mai mult la facultativ. La școala din Sf. Dumitru, abia în septembrie 1903 a venit un învățător român, iar școala din Sf. Maria – la începutul anului de învățământ 1904/1905.

O situație tensionată a existat și la școala mixtă din Ceahor. Astfel, la începutul anului școlar 1906/1907 la școala primară cu 6 clase din acest sat în clasa întâi urmau să fie înscriși 60 de copii. La cererea părinților, 55 de copii au fost înscriși în clasa românească și numai 5 în cea ruteană. Învățătorii ucraineni din această școală au adresat însă un protestat Consiliului școlar districtual, declarând că învățătorii români au romanizat școala, înscriind copiii ucraineni la secția română. În urma acestui denunț a venit la Ceahor o comisie, compusă din inspectorii districtuali George Jancovschi (responsabil pentru școlile românești) și Nicolai Spenul (pentru cele ucrainene). Când Spenul a vorbit în limba ucraineană, copiii au răspuns în aceeași limbă, când Jancovschi a vorbit în limba română, copiii au

răspuns în română. Totuși inspectorul Spenul a insistat ca 18 părinți să dea copiii la secția ruteană, aceștia răspunzând „vor da copiii la acea școală, la care vor voi ei și nu unde le-a porunci dl Spenul, fiindcă ei sunt români și voiesc ca copiii lor să învețe românește”¹⁷. Nereușind nici în acest caz, inspectorul Spenul le-a trimis o înștiințare în scris la opt țărani, cerându-le “ca în decurs de 8 zile să înscrie copiii la secția ruteană, în caz contrar vor fi pedepsiți”. Din această cauză cei 8 țărani l-au vizitat la Cernăuți pe președintele Bucovinei, Dr. Octavian, cavaler de Bleyleben, cerând să se facă o cercetare minuțioasă în acest caz¹⁸.

Școli cu limbile de predare română și ucraineană existau și în alte două sate cu populație mixtă, la Camenca și Volcineț. La începutul sec. al XX-lea în aceste sate au fost înființate mai întâi clase paralele românești, care ulterior au fost transformate în școli românești separate. Astfel, în anul de învățământ 1901/1902 a fost înființată o școală românească separată cu două clase la Camenca (în Cotul de Sus al satului), iar la Volcineț – o școală românească cu o clasă din anul de învățământ 1903/1904. Școlile românești din aceste două sate s-au dezvoltat foarte repede, fiind înființate noi clase paralele. În ajunul primului război mondial numărul elevilor de la școlile românești din Camenca și Volcineț era aproximativ același ca în școlile ucrainene din aceste sate.

Până în anul 1912 autoritățile școlare din Bucovina au înființat școli sau clase paralele românești și ucrainene în mai multe sate cu populație mixtă: Cuciu Mare, Broscăuții Noi, Banila Moldovenească, Davideni, Camenca, Corcești, Ceahor, Molodia, Volcineț, Milișeuți și în suburbiile or. Cernăuți. În aceste sate și recensămintele austriece din 1900 și 1910 au înregistrat un număr mare de locuitori, vorbitori de limbă română și de cea ucraineană, de aceea autoritățile austriece au permis înființarea de școli primare publice cu limbile de instruire română și ucraineană.

În Bucovina însă existau și alte sate cu populație mixtă, unde mulți români, care cunoșteau și limba ucraineană, au fost înregistrați drept vorbitori de limba ucraineană. Astfel, după recensământul din decembrie 1910, la Comarești erau 1705 locuitori (inclusiv 1444 de vorbitori ai limbii ucrainene și numai 87 de români); la Carapciu pe Ceremuș – 5296 persoane, dintre care 4636 ucraineni și numai 42 români; la Costești – 2540 de locuitori, inclusiv 2171 ucraineni și 11 români; la Panca – 2339 (1680 ucraineni și 105 români); la Călinești Ienachi – 722 (585 ucraineni și 109 români); la Călinești Cuparencu – 1375 (1040 ucraineni și 244 români) la Șerbăuți – 1932 (1824 ucraineni și numai 27 români); la Cotul Bainschi – 437 (334 ucraineni și 91 români); la Breaza – 2027 (1703 ucraineni și 154 români); la Gemene – 897 (475 ucraineni și 225 români); la Mihalcea – 3015 (1977 911 română)¹⁹. Conform listelor electorale, întocmite în toamna anului 1910, la Mihalcea erau 752 de alegători, dintre care 617 români și 118 ucraineni; la Costești – 549 alegători (218 români și 253 ucraineni); la Cotul Bainschi – 86 (60 români și 21 ucraineni); la Carapciu pe Ceremuș – 1208 alegători (88 români și 980 ucraineni). În alte două sate la Călinești Ienachi și Călinești Cuparencu, nu a fost înregistrat nici un alegător ucrainean²⁰.

Însă către anul 1910 în toate satele menționate ființau numai școli primare publice cu limba ucraineană de instruire. O situație deosebită exista în două sate din districtul Suceava – Călinești Ienachi și Călinești Cuparencu. Consiliul Școlar al Bucovinei hotărâse încă înainte de anul 1900 ca în aceste sate să fie deschise școli primare cu limba ucraineană de instruire. Totuși până în 1912 acestea nu au fost înființate, fiindcă autoritățile școlare cereau ca limba de instruire să fie ucraineană, iar locuitorii revendicau școli românești.

La 28 iunie 1911 mai mulți deputați români, în frunte cu Dori Popovici, au prezentat în Dieta Bucovinei o interpelare referitoare la problema introducerii limbii române ca limbă de predare la școlile primare din Călinești Cuparencu și Călinești Ienachi. În interpelare se arăta că reprezentanții comunei Călinești Cuparencu s-au adresat de mai multe ori la dregătorii școlare pentru introducerea limbii române în școala din sat, și anume de două ori la Ministerul Instrucțiunii din Viena, de două ori reprezentanții satului au prezentat memorandumuri în această chestie președintelui Bucovinei, de cca 5 ori la Consiliul Școlar al Bucovinei. Se mai preciza că la 28 februarie 1910 a fost în sat o comisie de la Consiliul școlar districtual, care a constatat 85 de copii români. Deși Consiliul Școlar al Țării promise-se să creeze o clasă românească la școala din acest sat, până la momentul prezentării interpelării respective în Dietă nu se luase nici o decizie în acest sens. În aceeași interpelare se mai arăta că locuitorii din Călinești Ienachi au trimis trei petiții (în februarie 1908, august 1910 și octombrie

1910) la Consiliul Școlar al Țării, prin care cereau introducerea limbii române ca limbă de instruire la școala din sat, dar nu au primit nici un răspuns²¹.

Lipsa unor școli primare în aceste două sate către anul 1912 era un caz unic pentru întreaga Bucovină, fiindcă la acel moment doar unele cătune și sate foarte mici nu dispuneau de școli. Deoarece autoritățile școlare au refuzat să aprobe învățământul oficial în limba română, în toamna anului 1912 la Călinești Ienachi și Călinești Cuparencu au fost deschise școli particulare românești. Dacă în alte sate, unde au fost deschise școli private românești, activau și școli oficiale ucrainene, în aceste sate erau doar școli particulare.

Prima școală particulară românească a fost deschisă la 16 noiembrie 1910 în satul Măreței de lângă Suceava. Încă în ședința Consiliului Școlar al Bucovinei din 31 decembrie 1890 s-a hotărât înființarea de școli primare în mai multe sate din Bucovina, de asemenea și la Măreței. Inițial acest sat a aparținut ca filială școlară de satul Hatna, unde exista o școală ruteană. La Măreței a fost deschisă o școală primară abia la 7 octombrie 1905. Deși majoritatea locuitorilor din sat erau români (recensământul din 1910 a înregistrat 1757 de locuitori, dintre care 1217 vorbitori de limba română și 447 de cea ruteană²², iar în listele electorale din anul 1910 au fost înscrși 362 alegători, inclusiv 282 români și 63 ucraineni²³), școala deschisă era doar cu limba de instruire ucraineană. Locuitorii satului au revendicat învățământ în limba română, dar doleanța lor nu a fost acceptată de către autoritățile școlare. Din această cauză la sfârșitul anului 1910 majoritatea copiilor români din Măreței au părăsit școala publică ucraineană și au început să frecventeze școala privată românească. Potrivit statisticii școlare din 31 decembrie 1910, în satul Măreței erau 268 de copii de vârstă școlară, dintre care 261 ucraineni și numai un român. Școala oficială ucraineană a fost însă frecventată doar de 28 de elevi, inclusiv 27 ucraineni, în timp ce școala privată românească de trei clase era frecventată de 229 de elevi, toți declarând că sunt români după limba maternă²⁴.

Această modificare bruscă a structurii etnice a elevilor se explică prin aceea că în multe sate cu populație mixtă din Bucovina copiii cunoșteau și româna, și ucraineana. Atât timp cât la Măreței era numai școală ruteană, statisticile austriece îi înregistrau pe elevi drept ucraineni după limba maternă. După ce majoritatea copiilor au trecut la școala privată românească, aceștia au fost considerați români. Statisticile școlare austriece au consemnat astfel de modificări bruște și în alte școli din Bucovina. În satul Ipotești din vecinătatea comunei Măreței, de exemplu, după statistica oficială, încă în anul școlar 1904/1905 era o școală ruteană cu trei clase, care era frecventată de 196 de elevi, toți ruteni după limba maternă²⁵. Însă la sfârșitul anului 1906, după ce școala publică devenise românească, la Ipotești erau 221 de elevi, dintre care, după limba maternă, 212 se considerau români și numai 6 – ruteni²⁶.

În unele sate, precum Mihalcea, Costești și Șerbăuți, în care după 1910 au fost înființate școli particulare românești, până la începutul sec. al XX-lea au existat școli primare mixte cu limbile de instruire română și ucraineană. Ulterior însă româna a fost exclusă din procesul de învățământ, instruirea în aceste școli realizându-se exclusiv în limba ucraineană. Astfel, la 28 martie 1894 Consiliul Școlar al Bucovinei a emis hotărârea de lărgire a școlii din Costești, după construcția clădirii pentru școală, de la o clasă la patru clase. În aceeași decizie se menționa că limbile de instruire în școală erau româna și ruteana, iar germana era studiată ca obiect²⁷. În anii următori la școala din Costești limba română a fost mai întâi declarată obiect de studiu, apoi exclusă din procesul de învățământ. Până în anul 1900 statisticile școlare au înregistrat anual în satul Costești peste 30 de copii de origine română. După anul 1901 au fost consemnați doar copii de vârstă școlară ruteni și nici un copil de origine română.

În anul 1900 Consiliul Școlar al Bucovinei a redus funcțiile limbii române și la școlile din Mihalcea și Șerbăuți. În ședința din 9 mai a Consiliului s-a decis ca la școala din Mihalcea limba română să devină obiect de studiu, după ce mulți ani fusese limbă de instruire, alături de ucraineană. Iar două zile mai târziu, în ședința din 11 mai 1900, Consiliul Școlar al Țării întărea pentru școala din Șerbăuți ruteana ca limbă de instruire, iar germana ca obiect de studiu, româna fiind exclusă din învățământ²⁸.

Din cauza problemelor școlare a existat mai mulți ani o stare tensionată și în comuna Mihalcea de lângă Cernăuți. Inițial în acest sat a fost deschisă o școală primară mixtă româno-ucraineană, dar ulterior româna a fost exclusă din învățământ, iar toate revendicările locuitorilor de a avea școală sau cel puțin clase românești separate rămânând nesoluționate.

La 16 octombrie 1912 mai mulți deputați români, în frunte cu Ioan Cuparencu, au depus în Dieta Bucovinei o interpelare privind problema școlii primare din Mihalcea. În interpelare se arăta că la 24 iunie 1882 Consiliul Școlar al Bucovinei a emis o hotărâre de înființare a unei școli primare cu două clase la Mihalcea, urmând ca o clasă să fie românească și alta ucraineană. În realitate, la 1 septembrie 1882, a fost creată la Mihalcea doar clasa românească. La 28 august 1885 a fost emisă o nouă hotărâre de către Consiliul Școlar al Țării privind lărgirea școlii din Mihalcea la una cu două clase și introducerea limbilor română și ucraineană ca limbi de instruire. Printr-o nouă decizie din 18 august 1889 școala respectivă devene cu trei clase, menținându-se în continuare româna și ucraineana ca limbi de instruire. Însă la 17 mai 1900, Consiliul Școlar al Țării decide eliminarea limbii române din această școală. Autorii interpelării respective arătau că consiliul comunal, locuitorii din Mihalcea au protestat această decizie, dar fără succes. La 10 decembrie 1904 Consiliul Școlar al Bucovinei decide transformarea școlii din Mihalcea în una cu șase clase, ruteana continuând să fie unica limbă de instruire. Deși reprezentanții satului s-au adresat la diferite instanțe, problema rămânea nerezolvată. Abia în anul 1911 Consiliul Școlar districtual a propus înființarea provizorie cel puțin a unei clase românești la Mihalcea, dar până la momentul depunerii interpelării respective în sat continua oficial să ființeze doar o școală ucraineană²⁹.

La 27 decembrie 1912 Modest Scalat, împreună cu alți deputați, au prezentat în Dietă alte două interpelări privind școala din Mihalcea. În prima se arăta că, deși Consiliul Școlar districtual a realizat o anchetă în sat, părinții tuturor copiilor de vârstă școlară declarând că sunt de naționalitate română și cerând școală publică română, cu toate acestea problema deschiderii școlii „a adormit în Consiliul Școlar al Țării”³⁰. În a doua interpelare se preciza că „de doi ani nici un copil din sat nu frecventează școala publică ruteană, iar părinții în timpul realizării unei anchete au declarat că atâta timp cât nu este școală oficială română, vor trimite copiii lor la cea particulară română din loc, care e de patru clase și a fost deschisă la începutul acestui an școlar”³¹. Așadar, la începutul anului 1913 în Mihalcea exista oficial o școală ucraineană cu șase clase, dar care de doi ani era închisă din cauza refuzului părinților de a trimite copiii la această școală, iar la începutul anului școlar 1912/1913 a fost înființată în sat o școală particulară românească cu patru clase, care era frecventată de aproape toți copiii din sat.

Școlile particulare românești se confruntau cu diferite probleme, mai ales, cele două școli din districtul Vașcăuți, unde nu funcționa nici o școală publică românească și nu era nici un funcționar școlar de origine română. Astfel, la începutul anului 1912 răzeșii și mazilii din comuna Costești au trimis o scrisoare împăratului austriac, prin care cereau ajutor și sprijin „împotriva terorizărilor și neuzitelor pedepse școlare de 120 până la 200 coroane pro elev școlar, cu toate că s-a anunțat în mod legal învățământul primar românesc de către Consiliul Școlar al Țării din Cernăuți”. În scrisoare se mai arăta că jandarmii îi iau pe copiii de școală la protocol, că merg din casă în casă și opresc învățământul privat, amenințând părinții cu pedepse și amenzi. Autorii scrisorii, cca 200 de locuitori ai satului, cereau ajutor grabnic pentru a putea continua învățământul particular românesc la Costești³².

La 12 mai 1912 a avut loc o adunare extraordinară a mazililor și răzeșilor din satul Carapciu pe Ceremuș, la care a participat Ioan, cavalier de Cuparencu, și doi reprezentanți ai societății academice *Junimea*, studenții Cracalia și Crițan. La această adunare s-a relatat că numărul elevilor și elevelor, care frecventau cursurile particulare în limba română, ajunsese la cifra de 80. Totodată, învățătorul de la școala particulară Constantinovici și alți vorbitori au declarat că prefectul din Vașcăuți, Romașcan, pune diferite piedici acestei școli particulare românești³³.

La începutul anului școlar 1912/1913 presa românească din Cernăuți relata despre starea tensionată din mai multe sate cu populație mixtă din Bucovina. Astfel, la începutul lunii septembrie 1912 cca 200 de copii din Carapciu pe Ceremuș s-au înscris la școala particulară românească din localitate, dar 100 au trebuit să părăsească școala din lipsă de spațiu. În satul Costești din districtul Vașcăuți 150 de copii s-au înscris la școala românească privată, în timp ce școala publică ucraineană rămase aproape fără copii. Răzeșii și țărani români din Gogolina cereau, de asemenea, școală românească. Deoarece această revendicare nu s-a realizat, cca 50 de copii s-au înscris la școala românească din satul vecin Novoselița, iar alți 50 au fost nevoiți să frecventeze în continuare școala oficială ucraineană din sat³⁴.

La 25 ianuarie 1913 cca 200 de români din Panca s-au prezentat la administrația districtuală din Storojineț și au cerut în mod categoric deschiderea cât mai grabnică a unei școli primare românești în sat. Căpitanul districtului a promis că va da curs acestei doleanțe și va solicita organelor școlare competente să examineze posibilitatea sistematizării unei școli românești în acest sat cu populație mixtă³⁵. Până la izbucnirea războiului la Panca nu a fost deschisă o școală publică românească, iar copiii țăranilor români au continuat să frecventeze școala particulară din sat. La începutul anului 1912 înființau două școli private românești și în satul vecin Comarești, conduse de învățătorul Iancu Stratulat.

Despre succesele elevilor de la școala privată din Panca, precum și al celor din Carapciu pe Ceremuș, într-un articol din ziarul „Viața Nouă” se relatează următoarele: „în zilele de 26 și 27 iunie 1912 au sosit în Cernăuți mai bine de 100 elevi și eleve române, care urmează cursul particular în satele Panca și Carapciu pe Ceremuș, pentru a da examen la școala publică din oraș. Din comisia de examinare au făcut parte domnia Drafta, dr. Iancu Cuparencu și Dionisie cavaler de Bejan. Copiii au dat dovadă că pot scrie și citi în limba română, au executat și mai multe cântece naționale”³⁶.

În ședința Dietei din 3 ianuarie 1913, un grup de deputați români în frunte cu Vasilovschi au înaintat prezidiului parlamentului din Bucovina o interpelare, în care au arătat situația grea a școlilor particulare românești și au cerut insistent să fie rezolvate aceste probleme³⁷. Interpelarea a fost întocmită în baza unui studiu statistic, realizat de George Tofan secretarul Societății pentru Cultura Româna în Bucovina și redactorul revistei “Școala”. Datele statistice despre învățământ se bazează pe informațiile oficiale austriece din 31 decembrie 1911. În interpelare se constata că, „De mai bine de două decenii se luptă poporul român din Bucovina pentru câștigarea de școli românești în satele în care, deși trăiesc și români sau numai români, sunt școli rutene sau nu sunt școli de loc, deoarece școli rutene nu vreau să primească poporul, iar școli românești nu dau autoritățile. În urmă, văzând românii că toată lupta lor de decenii, cu toate memorandele și deputațiile trimise forurilor competente, nu isprăvesc nimic, au căutat să se ajute singuri și, doritori de carte românească, au cerut să-și deschidă școli particulare”³⁸.

În interpelarea deputaților români era descrisă în continuare situația învățământului în limba română de la școlile particulare și din unele sate cu populație mixtă din Bucovina către începutul anului 1913. Se remarcă următoarele: „De 15 ani luptă poporul din Mihalcea pentru o școală românească. Nenumărate sunt concluziile unanime ale consiliului comunal, reprezentantul legal al poporului, nenumărate deputații, care au bătut scările palatului guvernial din Cernăuți, nenumărate comisii, care au fost la fața locului să studieze situația, și până astăzi mihălcenii nu s-au învrednicit să primească măcar un răspuns la recursul lor înaintat autorităților școlare. În Mihalcea există o școală sistemizată de șase clase în limba ruteană cu un local mare și corespunzător. De doi ani de zile nu frecventează această școală nici un copil. Țara plătește, iar românii trebuie să susțină o școală particulară, care e frecventată de peste 300 copii. În Danila (districtul Sucevei) există o clădire școlară nouă gata de trei ani de zile. Acest edificiu stă gol și copiii cresc fără învățatură din pricina că autoritățile vreau să deschidă o școală ruteană, iar comuna a cerut de repetate ori școală română. Tot aceeași situație e la Călinești lui Ienachi și Călinești lui Cuparencu, unde clădirile școlare stau goale, iar românii trebuie să susțină din calicia lor școli particulare. În Măreței există o școală ruteană cu 2 clase sistemizate și o paralelă pentru 20 copii, și aceasta numai pe «hârtie», căci de fapt sunt zile când învățătorul este singurul, care frecventează școala. Românii din Măreței trebuie să-și susțină singuri o școală pentru cei 300 de elevi români. În Breaza (districtul Câmpulung) românii, deși au numărul cerut de lege de 40 copii obligați a frecventa școala românească, trebuie să susțină al treilea an o școală particulară. Mai interesant și instructiv e cazul din Gemene. Aici s-a înființat o școală primară ca școală românească și peste noapte s-a prefăcut prin o concluzie a comitetului comunal în școală ruteană...”³⁹.

Despre alte școli se mai precizau următoarele situații: „Școlile particulare deschise în Carapciu pe Ceremuș, Costești, Comarești (din Dealul lui Mintici și Tisovăț), Panca au îndurat neconținute șicane. Pentru cele mai mici neajunsuri, aceste școli sunt închise și părinții copiilor amendați. În cele mai multe din aceste sate școlile publice rutene sunt deșerte... În Comarești – Centru există pentru 47 de elevi o școală cu două clase cu puteri didactice, iar în Comarești – Zrub, este o școală de două clase cu două puteri didactice pentru 39 elevi. Caracteristic e, că între motivele pentru care a fost

închisă școala particulară din Carapciu pe Ceremuș e și lipsa de perdele. În Șerbăuți (districtul Sucevei) sunt 4 clase rutene cu 4 învățători, iar 130 copii frecventează școala particulară română. Dacă scădem cei 130 din numărul total de 230 copii obligați a frecventa școala, rămân la școala ruteană pe hârtie 100 copii, în realitate nici 50, pentru care se plătesc patru învățători și le stă la dispoziție o școală spațioasă, care stă deșartă”⁴⁰.

Deputații români remarcă în această interpelare și situația învățământului românesc din unele sate cu populație mixtă, în care existau clase paralele românești sau nu existau de loc școli. Astfel, se menționa că, „în Petriceanca nu-i școală publică. Autoritățile școlare le-a declarat locuitorilor, că dacă vreau școală ruteană, o capătă îndată, dar școală românească nu capătă. În Ceahor au rutenii o școală de 3 clase. În această școală au fost înscriși 76 copii, au fost clasificați însă numai 44. Deci pentru 44 copii 3 învățători, pe când de altfel un învățător instruieste 80 copii. În Panca sunt pentru 98 copii trei puteri didactice, iar în Costești pentru 108 elevi 5 puteri didactice. În Cuciurul Mare (școala din Sf. Dumitru) rutenii au pentru 162 copii clasificați 6 puteri didactice, deci câte 30 elevi pentru un învățător, iar la școala din Sf. Maria au pentru 163 elevi clasificați chiar 7 puteri didactice. Românii, care au chiar după statistica oficială la școala din Sf. Dumitru 65, iar la școala din Sf. Maria 128 elevi, n-au nici o școală independentă, ci stau sub conducerea școlilor rutene, fapt ce dă loc la o sumă de inconveniente, mai ales cu ocazia înscrierii copiilor în școală. În Camenca (Cotul de Sus) românii cu 182 elevi au două clase cu o paralelă cu 3 puteri didactice, rutenii cu 276 elevi – 5 clase și o paralelă cu 7 puteri didactice. În Milișeuți (districtul Rădăuți) de ani de zile e vorba ca românii să capete o școală separată, dar până azi n-au căpătat nimic...”⁴¹. Autorii interpelării (deputații Dr. Vasilovschi, Sârbu, Aurel Țurcan, Constantin Hurmuzachi, Nicu Flondor, Tarnavschi, V. cav. de Pruncul, Dr. Blându, Iancu Cuparencu, Dr. Reuț, Bejan și Scalat) au cerut președintelui Bucovinei să răspundă în public, dacă îi sunt cunoscute dificultățile, întâmpinate de românii bucovineni pe terenul școlar și să declare ce se va întreprinde pe viitor pentru a fi rezolvate aceste probleme.

După ce în anii 1911-1912 au fost deschise mai multe școli particulare românești, societățile culturale românești din Bucovina au fost preocupate de susținerea materială a acestor școli. Potrivit legislației austriece, o școală particulară putea fi transformată în școală publică și finanțată de stat, dacă pe parcursul a cinci ani aceasta era frecventată de cel puțin 40 de elevi. La începutul lunii mai 1912 câțiva intelectuali români au lansat inițiativa înființării unui fond școlar, care să colecteze bani pentru susținerea școlilor particulare românești pe parcursul a cinci ani. La 4 mai 1912 George Crițan, un membru activ al societății „Junimea”, a publicat un articol în ziarul „Viața Nouă, în care îndemna la constituirea unui fond școlar cu numele Hurmuzachi, care să susțină școlile private. La acel moment Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina întreținea 8 școli particulare și, totodată, acorda ajutor material mai multor școli publice românești din satele cu populație mixtă. Școlile particulare erau susținute și de alte societăți, precum Societatea Mazililor și Răzeșilor bucovineni, Societatea „Școala” din Suceava, Societatea „Țăranul” din Broscăuți.

La 18 mai 1912 Aurel Stefanelli, președintele societății „Junimea”, a convocat o ședință generală a societății, la care s-a declarat despre înființarea „Fondului școlar Hurmuzachi”. S-a hotărât ca administrația acestui fond să se încredințeze unui curatoriu, compus din președinții tuturor societăților culturale românești din Cernăuți, reprezentanți ai boierimii, ai Partidului Național și Partidului Democrat, și dintr-un comitet din trei persoane al „Junimei”. S-a propus ca din acest curatoriu să facă parte Dionisie de Bejan, președintele Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, Iancu, cavalier de Cuparencu, în calitate de președinte al societății „Școala Română” și al Societății Mazililor și Răzeșilor bucovineni, cavalier de Flondor, reprezentant al boierimii și vicepreședinte al Partidului Național, T. Stefanelli, președinte al Clubului membrilor emeriți ai „Junimei”, Ioan, cavalier de Cuparencu, deputat în Dietă și reprezentant al Partidului Democrat. Din partea societății academice „Junimea” au intrat în acest comitet Aurel Stefanelli, Ștefan Vacarean și George Crițan⁴².

La 18 iunie 1912 a avut loc ședința curatorului fondului școlar „Eudoxiu Hurmuzachi”, la care au participat președintele fondului T.V.Stefanelli, vicepreședintele Iancu Cuparencu, casierul Nicu Flondor, secretarul Aurel Stefanelli, precum și membrii curatorului Dionisie, cavalier de Bejan, Ioan Cuparencu. Ioan Nuțu și Z. Zub au fost cooptați în curatoriu ca reprezentanți ai învățătorilor și țărănimii. La rugămintea lui Dionisie Bejan, el a fost eliberat din funcția de casier al fondului și

înlocuit de Nicu, cavaler de Flondor. Tot atunci s-a decis să fie publicate în ziare lista donatorilor, pentru a se asigura controlul evidenței banilor primiți⁴³.

La 7 septembrie 1912 Dionisie Bejan a publicat în ziarul „Viața Nouă” un articol mare, intitulat „Școalele particulare române în comunele mixte”. În acest articol se preciza că „după multe chinuri și petreceri neplăcute în anii ultimi s-au deschis până acum cu încuviințarea consiliului școlar al țării școli particulare românești în Breaza (cu 2 clase), Măreței (4 clase), Șerbăuți (2 clase), Mihalcea (4 clase), Panca (1 clasă), Comarești (1 clasă), Comarești – Tisovăț (1 clasă), Costești (3 clase) și Carapciu pe Ceremuș (2 clase). Autorizate, dar încă neactivate sunt școlile particulare românești din Gemene și Cotul Bainschi. În stadiul cercetării se află în prezent deschiderea de școli particulare românești în Călinești lui Cuparencu, Călinești lui Ienachi și Hliboca”⁴⁴. După calculele membrilor curatorului fondului școlar „Eudoxiu Hurmuzachi”, pentru susținerea școlilor particulare românești pe o perioadă de cinci ani, timp în care acestea puteau deveni publice, era necesară o sumă de cca 320 mii coroane. Dionisie Bejan era încrezut că românii din Bucovina puteau să adune această sumă și menționa că atunci erau în această provincie 57 de proprietari mari români, 298 de preoți, 221 de cantori bisericești, 486 de funcționari, 822 de învățători, 150 de bănci românești și 105 de comune cu populație românească⁴⁵.

Dionisie Bejan a publicat la 28 septembrie 1912 în ziarul „Viața Nouă” un nou articol despre școlile particulare românești, în care susținea, referindu-se la legile austriece despre învățământ, că școlile private românești vor putea fi transformate în școli oficiale și finanțate de stat, dacă pe parcursul a cinci ani acestea vor fi frecventate de cel puțin 40 de elevi fiecare. Autorul articolului mai relatează că la acel moment (sfârșitul lunii septembrie 1912) societățile culturale românești susțineau 12 școli private în satele Breaza, Gemene, Măreței, Șerbăuți, Hliboca, Cotul Bainschi, Mihalcea, Panca, Comarești (centru), Comarești – Tisovăț, Costești și Carapciu pe Ceremuș. Frecvența acestor școli era de cel puțin 53 și de cel mult 256 de copii⁴⁶, adică după cinci ani de activitate toate puteau fi transformate în școli publice.

Românii bucovineni, reprezentanți ai diferitelor pături sociale și profesii, au reacționat prompt la această inițiativă de interes național de sprijinire a învățământului în limba română și au început să doneze bani pentru fondul școlar „Eudoxiu Hurmuzachi”. La 7 septembrie Dionisie Bejan a publicat prima listă cu românii, care au susținut această inițiativă. Cele mai mari donații au oferit marii proprietari, preoții și unii intelectuali de origine română. Astfel, câte 750 coroane au donat Alexandru, cavaler de Grigorcea, mare proprietar în Șerăuți de Jos, și Anton Craigher, mare proprietar în Slobozia Comarești; câte 600 coroane – Radu, cavaler de Grigorcea, mare proprietar în Prisăcăreni, Alma de Volcinschi, proprietar mare la Budeniț, Teodor Scraba, paroh la Jadova, Ioan Stefaniuc, paroh la Călinești Cuparencu, banca românească din Cernăuți; câte 500 coroane – Constantin de Niculiță, mare proprietar la Mihalcea, Dionisie, cavaler de Bejan, consilier consistorial, Artemie Berariu, protopresviter la Ceahor, Dr. Eud. Procopovici, medic primar la Cernăuți, Ambrosi Gribovici, paroh la Gura Humorului, Teofil Bocancea, paroh la Rușii Moldoviței, Vasile și Ștefania Jemna, directori de școli la Cernăuți; câte 300 coroane – parohii Eusebie Procopovici din Bobești, Mihai Bendeveschi din Crasna Ilschi, Policarp Popescu din Gemene, Onufri Malcinschi din Comarești, protopresviterul Ioachim Patraș din Banila Moldovenească, medicul din Cernăuți Dr. Isidor Bodea, profesorul de religie din Cernăuți Ioan de Săvescul, Elena de Popovici, mare proprietară la Stupca, Marco Candrea, gospodar din Poiana Negrii ș.a⁴⁷.

Donațiile de bani pentru fondul școlar „Eudoxiu Hurmuzachi” au continuat și în anul 1913. Același Dionisie Bejan publica la 1 februarie 1913 în ziarul „Viața Nouă” o altă listă cu români bucovineni, care au oferit bani pentru sprijinirea școlilor particulare românești. Cele mai mari sume au donat învățătorul Ioan Bolocan din Vicovul de Jos (750 coroane); egumenul și arhimandritul Ghideon Balmoș (600 coroane); profesorul de la gimnaziul din Suceava Victor Morariu (324 coroane); deputatul Dr. Nicolae Vasilovschi, directorul din Cernăuți Gherasim Buliga, parohul din Căbești Isidor de Barbier, parohul din Hliboca Ilie Verbovschi, consilierul de tribunal din Suceava Ioachim Ciuntuleac, baronul Constantin Hurmuzachi (toți câte 300 de coroane)⁴⁸. Astfel, în ajunul primului război mondial, românii bucovineni au susținut activ învățământul în limba română din satele cu populație mixtă, au colectat sume importante de bani pentru deschiderea și funcționarea unor școli

particulare românești acolo unde autoritățile școlare au refuzat să deschidă școli sau clase oficiale cu limba română de instruire.

În ajunul războiului, școli particulare românești existau în satele: Carapciu pe Ceremuș (2 clase cu 100 elevi); Comarești Centru (1 cl., 60 el.); Comarești-Tisovăț (1 cl., 47 el.); Costești (3 cl., 140 el.); Mihalcea (4 cl., 235 el.); Cotul Bainschi (1 cl., 50 el.); Hliboca (1 cl., 50 el.); Panca (2 cl., 70 el.); Gemene (1 cl., 30 el.); Breaza (2 cl., 60 el.); Călinești Cuparencu (2 cl., cca 100 el.); Călinești Ienachi (2 cl., cca 100 el.); Mărăței (4 cl., cca 300 el.); Șerbăuți (2 cl., 120 el.)⁴⁹. În aceste 14 școli particulare românești erau instruiți cca 1400 de elevi.

În urma deschiderii acestor școli s-a ameliorat parțial starea învățământului românesc din Bucovina. Începând cu anul 1907, școlile primare din Bucovina au fost frecventate de mai mulți elevi români decât ucrainenii. Astfel, în 1910 în toată Bucovina erau școlarizați 37255 (36,8%) români față de 36695 (36,2%) ruteni, adică cu 560 de elevi români mai mulți (vezi *tab nr. 4*). În următorii trei ani această diferență a devenit și mai mare, fiindcă, după cum am arătat, anume după anul 1910 au fost deschise o serie de școli particulare românești în mai multe sate cu populație mixtă.

În anul 1910 era mai mare și numărul elevilor, care cunoșteau limba română – din totalul de 106413 elevi 45767 (43%) cunoșteau româna, iar 41535 (39%) limba ucraineană. Însă în patru districte din nordul Bucovinei, după statistica austriacă, doar 8 elevi puteau vorbi în română, în timp ce nu numai rutenii, dar și majoritatea elevilor evrei, polonezi sau germani din aceste districte înțelegeau ucraineană. Totodată, deși în toate școlile din Bucovina limba germană era predată ca obiect obligatoriu, în 1910 doar 24,8% din numărul total de elevi cunoșteau germana⁵⁰. De remarcat însă faptul că în 1913/1914 doar la două școli particulare românești din districtul Vașcăuți (la Costești și Carapciu pe Ceremuș) erau instruiți 240 de elevi, care, bineînțeles, cunoșteau româna. Cu siguranță și în alte sate din zonă, unde nu existau școli românești, erau copii care cunoșteau limba română.

Conform datelor statistice oficiale, începând cu anul 1911, numărul elevilor din școlile românești a devenit mai mare decât în școlile ucrainene. Numărul elevilor din școlile ucrainene a crescut din 1906 până în 1913 cu aproape 2000 (de la 38689 în 1906 la 40608 în 1913), în timp ce numărul elevilor din școlile românești a sporit cu aproape 10 mii (de la 34482 în 1906 la 44288 în 1913)⁵¹. Aceasta se explică prin faptul că în acest timp mulți copii români, care până atunci învățau în școlile ucrainene, au trecut sau au început să învețe în școlile primare oficiale sau particulare românești. Totodată, trebuie menționat faptul că și în școlile mixte numărul elevilor români era mai mare decât cel al elevilor ucrainenii. Astfel, în 1907 din cei 11169 de elevi, care învățau în școlile mixte, 6225 frecventau școlile germano-române; 2100 – școlile germano-ucrainene; 2206 – școlile germano-româno-ucrainene; 366 – școlile româno-ucrainene și 272 – școlile germano-polono-ucrainene⁵². În anul de învățământ 1912/1913 în Bucovina funcționau 39 de școli primare mixte oficiale, dintre care 17 erau germano-române, 10 germano-ucrainene, 5 germano-româno-ucrainene și două româno-ucrainene⁵³, adică în 24 de școli mixte se preda și în limba română, în timp ce limba ucraineană era utilizată numai în 17 școli mixte.

Așadar, școli particulare românești au ființat în Bucovina doar în ultimii ani de stăpânire austriacă. În ajunul primului război mondial existau 14 școli private, înființate în sate cu populație mixtă româno-ucraineană. În majoritatea cazurilor autoritățile școlare din Bucovina nu au înființat școli sau clase oficiale românești, fiindcă, după recensămintele oficiale, numărul românilor din satele respective era foarte mic. În cazul satelor Mihalcea, Mărăței, Călinești Cuparencu, Călinești Ienachi ș.a. autoritățile școlare au neglijat însă nenumăratele revendicări ale locuitorilor de a avea învățământ public în limba română. Aceste școli particulare erau susținute financiar de către societățile culturale românești din Bucovina, de diferite persoane particulare. A fost înființat și un fond special „Hurmuzachi” pentru ajutorarea materială a acestor școli. După cinci ani de activitate, școlile respective puteau fi transformate în școli publice. Înființarea școlilor particulare a contribuit la redșteptarea națională a românilor din mai multe sate cu populație mixtă, unde anterior limba română pierduse terenul în fața limbii ucrainene.

NOTE

- ¹ H. Burger, *Mehrsprachigkeit und Unterrichtswesen in der Bukowina 1869-1918*, în *Die Bukowina: Vergangenheit und Gegenwart*, p. 97.
- ² *Schematismus der Allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen in dem in Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern auf Grund der statistischen Aufnahme vom 30 April 1890*, Wien 1891, p. 784.
- ³ *Ibidem*, p. 738, 745, 747-748, 751-753.
- ⁴ *Schematismus der Bukowiner Volksschulen und Lehrer (Zusammengestellt auf Grundlage amtlicher Daten)*, Czernowitz 1894, p. 183.
- ⁵ *Oesterreichische Statistik*, Bd.62, 2 Heft, 1902, p. 18, 146-147.
- ⁶ *Ibidem*, p. 328-331.
- ⁷ *Ibidem*, p. 226-229.
- ⁸ E. Prokopowitsch, *Die Entwicklung des Schulwesens...*, p. 296.
- ⁹ *Der Niedergang des deutschen Unterrichtes im rutenischen Theile der Bukowina*, (Sonderabdruck aus der "Bukowinaer Post" nr.943, 944, 945 und 946, VII. Jahrgang 1900), Czernowitz 1900, p. 9.
- ¹⁰ *Gazeta mazililor și răzeșilor bucovineni*, an.II, nr.7, 29 iulie 1912, p. 106-108; nr.8-9, 10 septembrie 1912, p. 123-130.
- ¹¹ *Schematismus der Allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen in dem in Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern. Auf Grund der statistischen Aufnahme vom 15 Mai 1900*, Wien 1902, p. 751-752, 760, 763-764.
- ¹² *Voința Poporului*, nr. 39 (30 septembrie 1906), p. 3-4, 9.
- ¹³ *Voința Poporului*, nr. 9 (24 februarie 1907), p. 8.
- ¹⁴ *Voința Poporului*, nr. 24 (17 iunie 1906), p. 4.
- ¹⁵ *Voința Poporului*, nr. 44 (22 septembrie 1907), p. 7.
- ¹⁶ *Statistische Nachweisung über den Stand der Volksschulen und Lehrerbildungsanstalten nebst einem Schematismus der Volksschulen und Lehrer in der Bukowina nach dem Stande vom 31. Dezember 1910*, Czernowitz 1911, p. 126-128.
- ¹⁷ *Voința Poporului*, nr. 42 (21 octombrie 1906), p. 11.
- ¹⁸ *Voința Poporului*, nr. 42 (21 octombrie 1906), p. 12.
- ¹⁹ *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina*, în *Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina*, XVII Heft, Czernowitz 1913, p. 59, 67, 69, 79, 81, 83, 87.
- ²⁰ Constantin Ungureanu, *Listele electorale din Bucovina din anul 1910*, în *Țara Fagilor*, Nr. XII, Cernăuți - Târgu-Mureș 2003, p. 46-47.
- ²¹ *Beilage 73 zum stenographischen Protokolle des Bukowiner Landtages*, XI. Wp., 1 Session 1911.
- ²² *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina...*, p. 83.
- ²³ Constantin Ungureanu, *Listele electorale din Bucovina din anul 1910...*, p. 41.
- ²⁴ *Schematismus der Volksschulen und Lehrer in der Bukowina nach dem Stande vom 31. Dezember 1910*, Czernowitz 1911, p. 150, 160.
- ²⁵ *Jahres-Hauptbericht über den Zustand des Volksschulwesens in der Bukowina im Schuljahre 1904/1905*, Czernowitz, 1906, p. 92.
- ²⁶ *Schematismus der Volksschulen und Lehrer in der Bukowina nach dem Stande vom 31. Dezember 1906*, Czernowitz 1907, p. 122.
- ²⁷ *Bukowiner Pädagogische Blätter*, XXII Jg., 1894, p. 105.
- ²⁸ *Bukowiner Pädagogische Blätter*, XXVIII Jg., 1900, p. 144, 181.
- ²⁹ *Beilage 177 zum stenographischen Protokolle des Bukowiner Landtages*, XI. Wp., 2 Session 1912.
- ³⁰ *Beilage 7 zum stenographischen Protokolle des Bukowiner Landtages*, XI. Wp., 3 Session 1912.
- ³¹ *Beilage 8 zum stenographischen Protokolle des Bukowiner Landtages*, XI. Wp., 3 Session 1912.
- ³² *Viața Nouă*, nr. 9 (2 martie 1912), p. 2.
- ³³ *Viața Nouă*, nr. 20 (19 mai 1912), p. 2-3.
- ³⁴ *Viața Nouă*, nr. 36 (7 septembrie 1912), p. 8.
- ³⁵ *Der Volksfreund*, nr. 12 (9 februarie 1913), p. 5.
- ³⁶ *Viața Nouă*, nr. 26 (29 iunie 1912), p. 3.
- ³⁷ *Gazeta mazililor și răzeșilor bucovineni*, an.II, nr. 14 (28 ianuarie 1913), p. 211-216.
- ³⁸ *Ibidem*, an. II, nr. 14 (28 ianuarie 1913), p. 212.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 214.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 215.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 215-216.
- ⁴² *Viața Nouă*, nr. 22 (1 iunie 1912), p. 2.
- ⁴³ *Viața Nouă*, nr. 25 (23 iunie 1912), p. 4.

⁴⁴ *Viața Nouă*, nr. 36 (7 septembrie 1912), p. 2.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Viața Nouă*, nr. 39 (28 septembrie 1912), p. 2.

⁴⁷ *Viața Nouă*, nr. 36 (7 septembrie 1912), p. 2-3.

⁴⁸ *Viața Nouă*, nr. 57 (1 februarie 1913), p. 4-5.

⁴⁹ *Șaptezeci de ani de la înființarea „Societății pentru Cultură și Literatură Română în Bucovina” (1862-1932)*, Cernăuți 1932, p. 60-61; „Școala”, an. IV, nr. 4-5, aprilie - mai 1913, p. 81-94; M. Grigoroviță, *Învățământul în nordul Bucovinei...*, p. 46.

⁵⁰ *Aus der Statistik des Volksschulwesens*, in *Bukowiner Schule*, VIII Jg., 1911, p. 124-125.

⁵¹ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774-1918*, Chișinău 2003, p. 264.

⁵² *Statistisches Jahrbuch des Herzogtums Bukowina für das Jahr 1908*, în *MSLHB*, vol. XV, p. 38.

⁵³ *Oesterreichische Statistik*, vol. XIV, Viena 1918, p. 329, 336-337.

Anexă

Tabelul nr. 1.

Școlile primare oficiale și private din Bucovina după limba de instruire

Anul școlar	Școli oficiale							Școli particulare				
	total	germ.	române	rutene	polone	ung.	mixte	total	germane	ungare	armene	mixte
1899/00	362	42	121	147	1	3	48	23	17	1	1	4
1900/01	365	43	124	146	1	3	48	23	18	1	1	3
1901/02	370	43	125	149	1	3	49	23	18	1	1	3
1902/03	386	47	126	150	1	3	59	21	14	1	1	5
1903/04	392	47	128	153	1	3	60	20	13	1	1	5
1904/05	399	51	131	153	1	4	59	18	12	1	1	4
1905/06	456	72	150	186	8	4	36	21	15	1	1	4
1906/07	476	79	162	192	8	5	30	23	17	1	1	4
1907/08	492	82	169	199	9	5	28	23	18	1	1	3
1908/09	502	76	171	206	9	5	35	23	17	1	1	4
1909/10	515	79	173	212	9	5	37	19	13	1	1	4
1910/11	531	82	179	216	12	5	37	18	11	1	1	5
1911/12	537	81	185	214	13	5	39	28	18	1	1	8
1912/13	564	97	190	219	15	4	39	34	13	2	1	18

Surse: 1899/1900 – 1912/13 – date selectate din diferite volume ale revistei *Oesterreichische Statistik*: vol. 68.3, p. 245; v. 70.3, p. 252-253; v. 73.1, p. 266-267; v. 76.1, p. 274-275; v. 77.2, p. 283; v. 79.3, p. 304-305; v. 86.2, p. 296, 303; v. 88.2, p. 301, 307; v. 91.2, p. 215, 221; v. 93.1, p. 221, 227; ediție nouă, vol. 7.3, p. 297, 303; v. 8.2, p. 291, 297; v. 11.3, p. 283, 289; v. 14.3, p. 329, 335.

Tabelul nr. 2.

Școlarizarea copiilor din Bucovina în perioada 1900-1913

Anul școlar	Total copii	Numărul copiilor instruiți în				Fără instruire			
		școli oficiale	școli repetate	școli private	școli* superioare	total elevi			
						absolut	%		
1899/00	96973	70081		2847	2908	75836	78,2	2282	18855
1900/01	99869	74243		2751	3711	80705	80,8	2700	15451
1901/02	99757	76417		2825	4218	83460	83,7	2726	13113
1902/03	100045	79687		2835	3706	86228	86,2	2755	11575
1903/04	102283	82644		2958	3505	89107	87,1	2885	10786
1904/05	104377	85536		2536	4020	92092	88,2	2817	9714
1905/06	119375	91661	11470	2641	3455	109227	91,5	2324	7841
1906/07	119601	92668	11671	2294	3631	110264	92,2	1881	7456
1907/08	119360	93158	11074	2203	3729	110164	92,3	1806	7390
1908/09	122922	95420	12889	2789	4019	115117	93,6	1617	6188
1909/10	119030	95622	11201	2578	3763	113164	95,1	1256	4610
1910/11	122014	99391	11290	2208	3642	116531	95,5	1423	4060
1911/12	124342	102375	9766	2557	4557	119255	95,9	1359	3728
1912/13	127472	103901	10965	3128	4536	122530	96,1	1116	3826

* Copiii care au frecventat școli superioare sau profesionale ori au fost instruiți acasă.

Surse: 1899/1900 – 1912/13 – date selectate din diferite volume ale revistei „*Oesterreichische Statistik*”: vol. 68.3, v. 70.3, v. 73.1, v. 76.1, v. 77.2, v. 79.3, v. 86.2, v. 88.2, v. 91.2, v. 93.1, ediție nouă, vol. 7.3, v. 8.2, v. 11.3, v. 14.3.

Tabelul nr. 3.

Elevii de la școlile oficiale și private din Bucovina după limba maternă

Anul	Total elevi	germani		români		ruteni		polonezi		maghiari	
		absolut	%	absolut	%	absolut	%	absolut	%	absolut	%
1899	70393	17006	24,1	23391	33,2	26350	37,4	2689	3,8	803	1,1
1900	72953	17298	23,7	24524	33,6	27477	37,7	2727	3,7	798	1,1
1901	76648	17745	23,1	26317	34,3	28829	37,6	2728	3,5	965	1,2
1902	78778	17957	22,8	27401	34,8	29436	37,4	2862	3,6	1058	1,3
1903	81818	18680	22,8	28854	35,2	30053	36,7	2989	3,6	1159	1,4
1904	86506	19719	22,8	30306	35,0	31607	36,5	3420	3,9	1340	1,5
1905	87395	19850	22,7	30869	35,3	31893	36,5	3277	3,7	1445	1,6
1906	94834	21054	22,2	33973	35,8	34390	36,3	3520	3,7	1693	1,8
1907	97003	20875	21,5	35395	36,5	35107	36,2	3711	3,8	1695	1,7
1908	97657	20983	21,5	35528	36,4	35453	36,3	3782	3,9	1592	1,6
1909	99663	21475	21,5	36066	36,2	36223	36,3	3839	3,8	1696	1,7
1910	101283	21647	21,4	37255	36,8	36695	36,2	3757	3,7	1643	1,6

Surse: 1899-1905 – calculat și corectat după „Jahres-Hauptbericht über den Zustand des Volksschulwesens in der Bukowina im Schuljahre“ ...; 1906-1910 – calculat, și corectat după „Schematismus der Volksschulen und Lehrer in der Bukowina nach dem Stande vom...”

Tabelul nr. 4.

Numărul copiilor de vârstă școlară (respectiv al elevilor de la școlile primare) români și ruteni în anii 1899-1910

Anul	Copii de vârstă școlară					Elevi de la școlile oficiale și private				
	români		ruteni		diferența	români		ruteni		diferența
1899	31250	32,8	39326	41,3	-8076	23391	33,2	26350	37,4	-2959
1900	32426	32,9	40515	41,1	-8089	24524	33,6	27477	37,7	-2953
1901	32929	32,9	41333	41,3	-8404	26317	34,3	28829	37,6	-2512
1902	32737	32,5	41409	41,1	-8672	27401	34,8	29436	37,4	-2035
1903	33234	33,2	40083	40,1	-6849	28854	35,2	30053	36,7	-1199
1904						30306	35,0	31607	36,5	-1301
1905	34714	33,2	41388	39,6	-6674	30869	35,3	31893	36,5	-1024
1906	36624	34,0	41911	38,9	-5287	33973	35,8	34390	36,3	-417
1907	37363	34,3	41586	38,2	-4223	35395	36,5	35107	36,2	+288
1908	37531	34,6	41490	38,2	-3959	35528	36,4	35453	36,3	+75
1909	39819	35,1	42636	37,6	-2817	36066	36,2	36223	36,3	-157
1910	38860	35,3	41378	37,6	-2518	37255	36,8	36695	36,2	+560

Surse: 1899-1905 – calculat și corectat după „Jahres-Hauptbericht über den Zustand des Volksschulwesens in der Bukowina im Schuljahre ...”; 1906-1910 – calculat și corectat după „Schematismus der Volksschulen und Lehrer in der Bukowina nach dem Stande vom...”

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND MIGRAREA ȚĂRANILOR DIN JUDEȚUL TIRASPOL ÎN SIBERIA LA FINELE SECOLULUI AL XIX-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Ion Jarcuțchi

În secolul al XIX-lea spațiul din stânga Nistrului reprezenta o zonă a migrațiunii agrare țărănești de înaltă intensitate, acest proces constituind un fenomen substanțial în viața social-economică și demografică a ținutului. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea alături de mișcarea de emigrare, căreia în perioada precedentă îi revenea un rol important în evoluția proceselor demografice, tot mai evident se contura curentul de emigrație.

Evident, asupra direcțiilor și dimensiunilor migrațiunii agrare țărănești interne, în cadrul Imperiului țarist, au influențat densitatea populației în raioanele de ieșire și de intrare a migratorilor, prezența resurselor funciare libere și disponibilitatea acestora, politica guvernamentală și alți factori de același gen. Fără a diminua influența factorilor de natură demografică și politică subliniem că cauzele, care impuneau un număr impunător de țărani să părăsească meleagurile de baștină în căutarea unei vieți mai bune pe ținuturi noi și necunoscute, în esența lor aveau un conținut social-economic. În perioada postreformă se sesiza legătura internă dintre strămutarea țăranilor și transformările social-economice în mediul rural. În prima jumătate a secolului al XIX-lea acest fenomen era condiționat preponderent de intensificarea exploatații feudale, substituită în a doua jumătate a secolului de suprapopulația agrară, determinată, la rândul său, de dezvoltarea capitalismului și menținerea rămășițelor feudale în agricultură, pe de o parte, și de privarea țăranimii de garanții feudale de existență, pe de altă parte. Concomitent, a avut loc schimbarea treptată a orientărilor geografice ale strămutării țăranilor, direcția caucaziană fiind înlocuită cu cea siberiană, care la începutul secolului al XX-lea ocupa un loc de frunte în ierarhia acestora.

În istoriografia națională problema emigrării țăranilor din spațiul din stânga Nistrului în regiunile Siberiei n-a fost obiectul unor investigații speciale. Urmărindu-se scopul de a completa acest „loc gol”, în prezentul studiu va fi supusă examinării chestiunea emigrării țăranilor din jud. Tiraspol în Siberia la finele secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea.

Principala sursă informațională utilizată este dosarul intitulat „Raportul și informația Adunării de zemstvă despre activitatea privind strămutarea țăranilor din guberniile de sud peste Ural”, depozitat în fondul 5 (Consiliul de zemstvă al guberniei Herson) al Arhivei de Stat a Regiunii Herson (ASRHrs). Informația care se conține în dosar oferă posibilitatea de a investiga și reflecta problema abordată. Totodată, trebuie de menționat că prezentarea materialelor la scara de județ nu permite evidențierea gradului de participare a țăranilor din plasele zonei nistrene în mișcarea migratorie, de aceea problema se examinează în cadrul întregului spațiu al jud. Tiraspol.

În epoca capitalistă caracterul și dimensiunile migrațiunii țăranilor sunt legate și determinate, în mare măsură, de suprapopulația agrară, generată, la rândul său, de factori social-economici, demografici și tehnico-tehnologici concreți ai timpului. Afinitatea menționată impune necesitatea abordării, fie într-o formă succintă, și a subiectului din urmă.

În Rusia postreformă, inclusiv în jud. Tiraspol, suprapopulația agrară reprezenta o consecință a caracterului restrâns al reformelor agrare din anii '60 ai secolului al XIX-lea, care a statornicit o evidentă inegalitate în repartizarea pământului: menținerea proprietății funciare de tip feudal și a țăranimii înzestrate insuficient cu pământ¹, care și în continuare era tratată ca o pătură socială separată, deosebită, specifică din punctul de vedere al dreptului civil. Reforma țărănească din anul 1861, lipsindu-i pe moșieri de putere juridică asupra țăranilor, a păstrat în mâinile lor o puternică pârghie economică de presiune asupra agricultorilor cu puțin pământ – marei latifundii. Nefiind deja interesați în asigurarea țăranilor cu mijloace de existență necesare, fenomen caracteristic reproducerii vechiului sistem al relațiilor de producție feudale, latifundiarii, prin intermediul guvernului țarist, i-au înzestrat pe țăranii cu o așa suprafață de pământ, care inevitabil îi impunea să intre în relații dearendă nefavorabile cu proprietarii funciari.

În condițiile realizării reformei țărănești au fost puse temeliile constituirii unei pătri considerabile de țărani fără pământ și înzestrați cu puțin pământ. Astfel, din numărul de 14 mii de țărani șerbi înregistrați în jud. Tiraspol de recensământul X pentru stabilirea impozitelor din anul 1858 doar 59,4% au fost înzestrați cu pământ, 26% de țărani, având statutul de servitor iobag de curte, au fost privați de pământ conform prevederilor reformei țărănești din anul 1861, iar restul (14,6%) au renunțat la lotul de pământ². Totodată, trebuie de remarcat că din 8315 de foști țărani șerbi înzestrați cu pământ doar 71,8% au primit pământ în limitele dimensiunilor lotului regulamentar stabilit pentru județ – 4-5 desetine pentru cap de locuitor de sex masculin (contribuabil), înregistrat de recensământul din anul 1858, 15% au acceptat loturi reduse și 13,2% - loturi donate, a căror suprafață constituia un sfert din mărimea lotului regulamentar. Fondul funciar lotual atribuit foștilor țărani iobagi constituia 31,1 mii desetine, fiind de două ori mai mic decât cel de care se foloseau până la reformă. În ansamblu pe județ, mărimea medie a lotului acordat contribuabilului, înregistrat de recensământul din anul 1858 pentru stabilirea impozitului, constituia 3,7 desetine, inclusiv la țărani care au primit lot donat – 1,2 des., lot redus – 2,9 des. și la cei înzestrați cu lot regulamentar – 4,4 des.³ Evident, pământul repartizat foștilor iobagi era insuficient pentru asigurarea funcționării și dezvoltării normale a gospodăriilor, fapt recunoscut și de către autorități. „Numai în condițiile unei recolte bune loturile țărănești abia sunt suficiente pentru satisfacerea celor mai modeste necesități; dar în cazuri de recoltă proastă, care, în virtutea secetei, uneori se repetă câțiva ani la rând, țărani sârăcesc complet, intră în mari datorii, pentru achitarea cărora se utilizează cea mai mare parte a produselor din gospodăria lor sărăcăcioasă și a veniturilor obținute în urma muncii prestate la alții”⁴, se menționa în raportul guvernatorului Hersonului pentru anul 1870.

Comparativ mai bine au fost înzestrați cu pământ țărani de pe domeniul statului (foștii țărani de stat), deși și la ei diapazonul mărimii lotului varia între 3,5 și 8 des. pe cap de locuitor de sex masculin contribuabil. Din 17,1 mii țărani de stat contribuabili 49% au primit lotul maximal stabilit pentru județ (7-8 desetine pe cap de locuitor contribuabil), 44,6% - între 5 și 7 des. și 6,4% - până la 5 des. inclusiv. Fondul funciar lotual (127,7 mii des.) al foștilor țărani de stat s-a redus în comparație cu cel din anul 1858 cu 11%⁵.

În conformitate cu „Regulamentul organizării funciare a coloniștilor” această categorie de țărani a menținut pământul aflat în folosința lor (52,4 mii des.)⁶.

Datele statistice din anii '60 ai secolului al XIX-lea referitoare la gradul de antrenare a țăranilor în procesul de organizare funciară și la nivelul de înzestrare a lor cu pământ denotă caracterul „artificial”, la etapa inițială, al suprapopulației agrare.

Pentru a stabili dimensiunile suprapopulației agrare se cere determinarea indicatorilor orientativi privind minimul funciar sau, utilizând terminologia timpului de atunci, „norma” folosirii pământului de către țaran necesară pentru asigurarea minimului de existență și funcționare a gospodăriei țărănești. Sprijinindu-se pe diverși indici (dimensiunile lotului și ale suprafeței cultivate, volumul și durata lucrărilor agricole, numărul populației apte de muncă, coraportul între lotul real și suprafața de pământ care ar putea fi prelucrată de gospodăria țărănească cu forțele proprii, nivelul de asigurare a familiei țăranului cu producția obținută pe pământul lotual, amplitudinea implicării țăranilor în lucrări neagricole etc.), în istoriografia rusă și în cea sovietică au fost întreprinse o serie de tentative privind determinarea scării suprapopulației agrare, care însă au dus la diferențieri esențiale ale datelor finale⁷. În acest context o semnificație deosebită capătă evaluarea unui indicator, care ar marca hotarele dintre grupurile sociale ale țăranimii, îndeosebi cea social vulnerabilă.

Statistica de zemstvă conține la acest capitol diferite informații privind minimul funciar, „norma” folosirii pământului de către țaran. Conform datelor anchetării gospodăriilor țărănești, efectuate în anii '80 ai secolului al XIX-lea într-un șir de localități din jud. Tiraspol, pentru asigurarea minimului necesar pentru funcționarea gospodăriei foștii țărani de stat din s. Târnuca, plasa Parcani aveau nevoie de 6,8 des. de arătură (aceasta în condițiile când pomicultura și viticultura ocupau un rol vizibil în activitatea economică a gospodăriilor din localitate), iar la țărani amplasați în zona de est a județului aceasta normă a fost estimată în mărime de 10,3 des.⁸

În anul 1897 secția de statistică a Consiliului de zemstvă al guberniei Herson a investigat 1216 de gospodării țărănești din jud. Tiraspol, majoritatea reprezentând-o foștii țărani de stat și iobagi. În

baza datelor obținute în categoria gospodăriilor neîndestulătoare și sărace au fost incluse curțile țărănești care dispuneau până la 5 desetine de arătură⁹. În anii '90 ai secolului al XIX-lea semănăturile ocupau în medie circa 63% din suprafața lotului de pământ¹⁰. Prin urmare, în condițiile predominării asolamentului trienal de cultivare a solului arabil pentru a semăna 5 des. se cerea ca gospodăria țărănească să dispună nu mai puțin de 8 des. de pământ. Asupra faptului că această suprafață de pământ la o gospodărie este insuficientă pentru întreținerea familiei indică și calculele statisticienilor de zemstă. Potrivit datelor acestora, la finele secolului al XIX-lea venitul net al unei desetine de semănătura constituia 4 rub.77 cop., venitul brut – 12 rub., iar la începutul secolului al XX-lea, respectiv, 9 rub.94 cop. și 17 rub.55 cop.¹¹

Pornind de la raționamentul că munca socială utilă efectuată la cultivarea pământului cu forțele proprii ale țăranului și membrilor familiei sale nu este legată de cheltuieli valorice suplimentare, în continuare, pe parcursul examinării problemei privind determinarea ponderii gospodăriilor țărănești vulnerabile, vom apela la indicile veniturii brut.

Așadar, la intersecția secolelor XIX – XX venitul brut global al gospodăriei țărănești cu 5 des. de semănătură varia între 60-88 ruble. Însă sumele indicate, într-o anumită măsură, sunt exagerate, deoarece nu s-a luat în considerare cheltuielile alimentare. „Norma” anuală minimală de alimentare a unei persoane a fost stabilită și acceptată de majoritatea specialiștilor de atunci în volum de 18 puduri. În perioada anilor 1885-1909 recolta medie a culturilor cerealiere cultivate pe pământul lotual constituia 30 de puduri la o desetină¹². Prin urmare, producția totală a cerealelor de pe 5 des. atingea 150 pud. În medie o familie țărănească era compusă din 5,1 membri¹³. Astfel, pentru alimentarea familiei erau necesare nu mai puțin de 90 pud. de cereale, la care se mai adăuga acoperirea cheltuielilor legate de întreținerea animalelor și de însămânțare. Rezultatele investigațiilor gospodăriilor țărănești din anul 1897 denotă că în ansamblu capacitatea de producție-marfă a producției cerealiere a gospodăriilor cu 5 des. de semănătură constituia circa 10%¹⁴. Evident, venitul obținut în urma realizării producției-marfă era insuficient pentru acoperirea cheltuielilor curente (răscumpărarea pământului lotual, achitarea impozitelor, procurarea diferitelor articole de producție și uz casnic pentru satisfacerea necesităților gospodărești și de viață) necesare pentru întreținerea familiei și a gospodăriei. În consecință, erau impuși să recurgă la câștiguri suplimentare, prestand diverse munci temporare (sezoniere)¹⁵.

În opinia noastră, raționamentele expuse mai sus prezintă un suport temeinic pentru a considera numărul gospodăriilor țărănești care exploatau până la 5 des. de semănătură sau până la 8 des. de pământ drept indice pentru determinarea numărului și a ponderii curților țărănești sărace și puțin îndestulate. Acest indice, reprezentând hotarul între posesiunile care, după dimensiunile lor, sunt caracteristice țăranimii mijlocii și loturile de pământ care se aflau în folosirea țăranimii ruinate, granița între gospodăriile țărănești înzestrate cu minimul necesar de pământ și familiile țărănești înzestrate insuficient cu pământ, într-o anumită măsură, poate fi acceptat și ca indicator al nivelului suprapopulației agrare, valabil fiind pentru perioada supusă evaluării. Hotarul inferior „de asigurare a funcționării independente” a gospodăriei țărănești, acceptat în calculele noastre în mărime de 8 des. de pământ, reprezintă un fel de indice maximum al micilor posesiuni, ale căror format, fiind inferior acestei dimensiuni, nu asigură proprietarului un trai independent, garantat îndelungat. Totodată, nu putem să nu remarcăm că la determinarea acestui indice nu s-a luat în considerare valoarea producției obținute în urma practicării viticulturii, pomiculturii și legumiculturii. Însă semnificația acestei lacune se atenuază esențial prin faptul că în gospodăriile sărace și nevoiașe astfel de genuri de producție agricolă jucau un rol modest, aproape imperceptibil, și, prin urmare, nu modificau substanțial parametrii social-economici caracteristici unor asemenea gospodării¹⁶.

Luând ca bază criteriile propuse, constatăm că la începutul secolului al XX-lea în jud. Tiraspol efectivul gospodăriilor țărănești înzestrate cu un lot de pământ de pînă la 8 des. a fost estimat în număr de 14,3 mii, constituind circa 53,4% din totalul gospodăriilor țărănești posesoare ale pământului lotual. La foștii iobagi ponderea acestor gospodării a fost estimată în valoare de 93,5% și la foștii țărani de stat – 44,7%¹⁷. Este necesar să precizăm că statistica funciară din anul 1905 a luat în considerare doar gospodăriile țărănești care aveau în posesiune pământ lotual. La începutul secolului

al XX-lea ponderea acestora în numărul total al gospodăriilor țărănești din jud. Tiraspol constituia 66 la sută¹⁸.

În activitatea lor economico-agricolă țaranii nu se limitau numai cu exploatarea pământului lotual. Un rol semnificativ în structura fondului funciar țărănesc revenea proprietății private, ponderea căreia în raport cu stăpânirea lotuală a pământului alcătuia 71%¹⁹. Nu poate fi ignorată și arenda pământului, care alcătuia un factor considerabil în activitatea agricolă a țăranilor. În categoria gospodăriilor țărănești care exploatau un teren de pământ în mărime de până 7 des. la o curte ponderea sectorului funciar arendat varia, în funcție de dimensiunile gospodăriei, între 19 și 34%²⁰.

În acest context este important a clarifica influența sectorului funciar privat și a celui arendat asupra dimensiunilor stratificării sociale și economice a țăranilor, îndeosebi la treptele inferioare.

În anul 1914 a fost efectuată anchetarea micilor gospodării agricole din jud. Tiraspol, care a înregistrat 39,4 mii de gospodării de tip țărănesc. Din totalul acestora 1,4% erau fără pământ, iar 54% de curți țărănești se încadrau în categoria gospodăriilor care exploatau până la 7 des. de pământ, compus din cel lotual, privat și arendat²⁰. Datele menționate sunt în concordanță cu rezultatele Recensământului agricol din Imperiul Rus, realizat în anul 1916. Din 43,6 mii de gospodării de tip țărănesc, înregistrate în jud. Tiraspol, 6 mii (13,7%) nu dispuneau de suprafață însămânțată, iar 18,2 mii de gospodării (41,9%) aveau până la 5 des. de semănătură la o curte țărănească²².

Astfel, la începutul secolului al XX-lea puțin mai mult de jumătate din țăranii jud. Tiraspol reprezentau o grupare socială de tip proletar și semiproletar. Venitul țăranimii acestei grupări era insuficient pentru asigurarea existenței și funcționării normale a familiei țărănești. Teza expusă se confirmă de coraportul dintre volumul producției agricole obținute pe pământul țărănesc și mărimea salariului muncitorilor industriali locali în expresie naturală (în puduri de grâu). Câștigul mediu al lucrătorului angajat caracterizează minimul de existență. Deja s-a menționat că gospodăria țărănească, având 5 des. de semănătura, colecta în medie circa 150 de puduri. Remunerarea anuală medie a muncitorului industrial din jud. Tiraspol varia, în funcție de ramura industrială și tipul întreprinderii, între 139-183 ruble²³. Fiind transferată în „valută de pâine”, aceasta sumă se echivala cu 193-254 puduri de grâu²⁴. Prin urmare, la finele secolului al XIX-lea în jud. Tiraspol o asemenea familie țărănească, nemaivorbind despre aceea care cultiva o suprafață de semănături mai mică, obținea de la activitatea agricolă 59-77% din producția, pe care putea s-o cumpere muncitorul industrial în seama salariului anual. Așadar, țăranii grupării sociale menționate nu erau în stare să asigure viabilitatea gospodăriei lor și minimul de existență a familiei numai din contul venitului obținut de la pământul cultivat. Ei constituiau rezerva camuflată a contingentului de muncă (șomajul invizibil) în localitatea rurală. Ponderabilitatea păturilor sociale de tip proletar și semiproletar din mediul rural poate fi acceptată și în calitate de indice al suprapopulației agrare latente.

„Canalele de derivație” a suprapopulației agrare erau variate atât după formele de manifestare, cât și după semnificația lor. Posibilitățile orașelor din jud. Tiraspol de a absorbi țăranii degradați în calitate de muncitori erau limitate din cauza dezvoltării slabe a industriei. O parte din țăranii ruinați au început să practice diferite genuri de activitate meșteșugărească, ale căror caracter și perspectivă istorică în condițiile concrete ale timpului de atunci erau instabile. Unii din ei deveneau muncitori angajați la micii întreprinzători sau la intermediari. Deseori în condiții de conjunctură nefavorabile reveneau la activități agricole fie pe lotul lor de pământ, fie în calitate de muncitori agricoli, din care majoritatea o constituiau zilerii²⁵.

Fenomen cotidian deveniseră, de asemenea, prestarea de către țăranii ruinați a muncii sezoniere în afara județului. În anii '80 ai secolului al XIX-lea conducerea a 17 plase din județ anual elibera țăranilor care plecau pentru muncă sezonieră în afara județului cca 1500 de pașapoarte cu un termen de valabilitate până la 1 an. În realitate efectivul acestora era cu mult mai mare, deoarece țăranii care plecau pe un termen de scurtă durată în localitățile apropiate nici nu erau înregistrați de către cârmuirea plaselor²⁶. Un număr considerabil de țărani se deplasau la lucrări agricole în Basarabia, județele vecine ale guberniei Herson și în alte regiuni. În anul 1894 numai la piața de angajare a lucrătorilor din or. Birzula, jud. Ananiev au fost înregistrați peste 470 de muncitori din jud. Tiraspol²⁷.

Un alt „canal de derivație” a suprapopulației agrare latente reprezenta strămutarea țăranilor, care încă nutreau speranțe de a întemeia o nouă gospodărie pe pământurile noi. În cadrul politicii de

colonizare a guvernului țarist strămutarea țăranilor se aplica în strânsă concordanță cu interesele dvorenimii. Fiind admise eliberări izolate, sporadice ale membrilor societăților țărănești, reforma țărănească din anul 1861 a condiționat înlăptuirea unei astfel de posibilități cu clauze practic irealizabile. Până în anii '80 ai secolului al XIX-lea cadrul legislativ existent nu reglementa strămutarea țăranilor pe întregul teritoriu al Imperiului țarist²⁸. În același timp, guvernul țarist nu putea ignora migrarea spontană, samavolnică a țăranilor, fiind impus să emită diverse legalizări, ordonanțe și circulare particulare referitoare la strămutarea reprezentanților diferitelor categorii de țărani, preponderent cei de pe domeniile statului, și a coloniștilor străini, în care statornic se menționa fidelitatea principiului neîngăduirii migrațiunii țăranilor din domeniile latifundiilor. Dar, confruntându-se cu intensificarea migrării țărănești, autoritățile țariste au fost nevoite să facă unele cedări în privința organizării migratorilor din interiorul Imperiului Rus.²⁹

Începând cu anii 80 ai secolului al XIX-lea, s-a inițiat elaborarea proiectului de lege cu privire la migrare, care a fost adoptat în anul 1899. Stimulând migrațiunea țăranilor avuți, legea prevedea mărginirea considerabilă a strămutării țăranimii sărace la periferiile imperiului: administrației locale i se acordase dreptul de a suspenda sau de a interzice migrarea. Permisivitatea pentru emigrare se elibera doar în condițiile consimțământului a trei miniștri, existenței pământurilor libere pentru instalarea noilor locuitori veniți în localitate și a recunoașterii de către guvern a necesității și a oportunității strămutării. Țăranii migranți erau impuși să restituie societății țărănești loturile de pământ fără recompensare. De asemenea, ei trebuiau să dispună de 125-300 de ruble pentru înjgheburile unei gospodării la locul nou de trai³⁰. În ciuda interdicțiilor și a lipsurilor țărani mergeau la strămutare. Prin circulara Ministerului Afacerilor Interne din 1897 organele locale au fost obligate să aplice măsuri împotriva țăranilor care intenționau să migreze „samavolnic”³¹.

Acordarea asistenței în privința deplasării și aranjării persoanelor strămutate la noul loc de trai s-a inițiat concomitent cu crearea Comitetului căilor ferate din Siberia, condiționată de necesitatea colonizării și valorificării rapide a raioanelor aferente.

La 15 aprilie 1896 a fost emisă o nouă lege despre migrare, prin care s-a simplificat întrucâtva procedura permisiunii privind strămutarea țăranilor în raioanele aferente căii ferate din Siberia. Persoanelor autorizate să se strămute li se acorda credit pentru întemeierea gospodăriei, precum și unele înlesniri în vederea executării prestațiilor de stat. Emigranții samavolnici erau privați de orice înlesniri, fiind înzestrați cu pământ în ultimul rând și de calitate inferioară. Ajutorul acordat coloniștilor era insuficient. În anii 1893-1900 mărimea ajutorului material varia între 77-134 ruble, dar pentru întemeierea gospodăriei erau necesare, în funcție de raionul de instalare, circa 250-500 ruble. Fiind interesată în strămutarea țăranimii înstărite, guvernul cerea de la administrația locală să interzică migrarea țăranilor care aveau mai puțin de 300 ruble la o familie³². Prin decretul din 2 decembrie 1896 a fost creată Direcția de migrațiune căreia i s-a atribuit funcțiile executive centrale de coordonare privind elaborarea propunerilor legislative pe problemele migrațiunii, administrarea mișcării de colonizare, eliberarea permisiunilor pentru strămutare, instalarea migratorilor la noul loc de trai etc.³³.

Mișcarea de migrație agrară a cuprins și jud. Tiraspol. Mobilitatea geografică a țăranilor se efectua în cadrul a trei niveluri: în interiorul județului, interjudețeană în limitele guberniei Herson și în exteriorul spațiului geografic menționat. În baza circularii ministrului de Interne „Cu privire la strămutarea țăranilor pe pământurile libere din domeniile statului” din 13 aprilie 1868 o parte din foștii iobagi neînzestrați cu pământ au fost strămutați pe domeniile statului din zona nistreană a jud. Tiraspol, unde au fost fondate 5 localități rurale noi³⁴. Pe cale similară un număr considerabil de originari locali s-au strămutat în alte județe ale guberniei Herson. Astfel, către anul 1897 din numărul total al migratorilor instalați în jud. Alexandria 11% erau originari din jud. Tiraspol³⁵.

În primii ani ai perioadei postreforme s-a conturat tendința strămutării țăranilor din jud. Tiraspol în regiuni îndepărtate. Astfel, în anul 1868 în Kuban au migrat 39 de familii ale foștilor țărani de stat și 27 de familii ale foștilor iobagi³⁶. Pe parcursul evoluției sale emigrarea țăranilor, înregistrată în anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea ca fenomen sporadic și particular, către anii '80 s-a transformat într-un proces amplificat și constant. Un fenomen obișnuit a devenit depunerea cererilor de migrare în diferite spații geografice ale Imperiului țarist, inclusiv Caucaz și regiunea Amur. În anul 1886 în

ultima au migrat 5 familii compuse din 32 de persoane. Ponderabilă a fost emigrarea țăranilor în afara Imperiului Rus. Către mijlocul anilor '80 numai în America s-au mutat cu traiul 441 de familii, preponderent din rândurile foștilor coloniști de origine germană³⁷.

Către finele secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea direcția principală a migrării țăranilor din jud. Tiraspol a devenit cea siberiană. În anii 1895-1903 oficial peste munții Uralului s-au strămutat 471 de familii, iar în următorii doi ani 36 de familii au plecat samavolnic³⁸.

În condițiile creșterii tensiunii social-economice și politice în mediul rural, aprofundării procesului de deposedare de pământ a țăranilor s-a conturat tendința reevaluării atitudinii generale a cercurilor guvernamentale în privința fenomenului „colonizării” în ansamblu și a mișcării de migrațiune a țăranilor în particular. Evoluția anevoioasă a viziunii guvernului a avut loc pe fundalul confruntărilor teoretice și ideologice în societatea rusă și controversatelor discuții privind elaborarea și fundamentarea politicii agrare generale. Ea și-a găsit expresia sa în modificarea și dezvoltarea cadrului legislativ și normativ privind reglementarea mișcării de migrațiune. Fiind considerată unul din elementele principale ale soluționării problemei agrare, mișcarea de migrațiune a țăranimii treptat a fost subordonată politicii agrare, generale și pusă sub controlul guvernamental, obiectivele ei modificându-se în funcție de evoluția sarcinilor, scopurilor și a modalităților de realizare a politicii agrare în diferite perioade de timp.

Drept punct de pornire a evoluției esențiale a politicii de migrațiune poate fi acceptat elaborarea noului proiect de lege cu privire la migrațiunea țăranimii, inițiată în anul 2003.

Recunoscând dăunătoare consecințele interzicerii strămutării libere a țăranilor și reîntoarcerii forțate a „samavolnicilor” în raioanele de ieșire – stipulații specificate în Legea cu privire la migrațiune din 1889 –, în varianta definitivă a legii „Principiile temporare privind migrațiunea benevolă a locuitorilor rurali și a mici-burghezilor (meșcianilor) agricultori” din 6 iulie 1904 s-a stipulat două tipuri de migrațiune: a) strămutarea țăranilor, întreprinsă cu permisiunea guvernului; efectuarea acesteia se admitea în cazurile în care migratorii plecau strict la locul de instalare stabilit sau în scopul realizării unuia din obiectivele politicii agrare – reducerea populației țărănești în raioanele cu densitate înaltă a populației și cu puțin pământ; b) strămutarea „samavolnică” sau „liberă”, considerată ca „drept al fiecăruia de a pleca la noile locuri de trai fără permisiunea specială a guvernului”³⁹. Proclamarea principiului „migrațiunii libere” avea un caracter declarativ, tot sistemul de înlesniri și stimulare (acordarea creditelor obștilor țărănești cu eşalonarea plății pe un termen de 5-6 ani, stabilirea înlesnirilor în vederea achitării plății de răscumpărare a pământului și a impozitului funciar, reducerea tarifului de cale ferată pentru migratorii care se deplasau la noul loc de trai în mod organizat, eliberarea temporară de la achitarea impozitelor de stat și de zemstvă etc.) era predestinat doar migratorilor autorizați⁴⁰.

Inovație principial nouă a legislației privind migrațiunea țăranimii reprezenta anularea cerinței referitor la transmiterea gratuită a lotului de pământ obștii țărănești sau membrului obștii și stabilirea recompensei pentru lotul de pământ lăsat de către migratori (prevederea în cauză nu se aplica în privința migratorilor „samavolnici”)⁴¹.

Cursul fundamental al legii din 6 iulie 1904, canalizat spre forțarea migrării țăranimii sărace, a fost confirmat de legea din 10 martie 1906 „Regulamentul privind aplicarea legii din 6 iulie 1904” și de un șir de acte legislative și normative privind realizarea reformei agrare a lui P.Stolâpin, prin care a fost promovat și pus în aplicare principiul „migrațiunii libere” a țăranilor. Prin decretul din 10 martie 1906 migrațiunea a fost declarată „nu numai liberă, în anumite cazuri, ea merită chiar încurajare și concursul guvernului”⁴².

Prin anularea restricțiilor privind migrarea țăranilor dincolo de Ural (cu excepția delegării preliminare a împuterniciților pentru înregistrarea loturilor de pământ), acordarea tuturor doritorilor a adevărurilor de împuternicit pentru călătorie preferențială în Siberia în scopul luării de cunoștință și rezervarea loturilor, iar familiilor migratoare și a creditelor pentru drum și organizarea gospodăriei la locul de instalare⁴³, guvernul a stimulat strămutarea țăranimii sărace, considerată ca „o măsură care favorizează diminuarea populației în localitățile asigurate cu foarte puțin pământ, și care atenuază în așa mod intensitatea problemei agrare în guberniile cu densitate înaltă a populației”⁴⁴. Această viziune asupra misiunii și rolului social al migrațiunii țărănești în Siberia și în alte regiuni periferice

ale Imperiului țarist (Extremul Orient, Asia Mijlocie, Caucaz etc.) a predominat în cercurile guvernamentale până în anul 1908⁴⁵. Ea avea drept scop nu numai reducerea insuficienței de pământ în raioanele de ieșire, ci și consolidarea aici a procesului de concentrare a pământului lotual și formarea clasei mijlocii a țărănimii.

În perioada realizării politicii agrare a lui P.Stolâpin migratorilor „samavolnici”⁴⁶, de asemenea, li s-a acordat dreptul de a realiza lotul de pământ întărit în proprietate personală. Anume acest fapt, se subliniază în unele lucrări de specialitate drept criteriu de bază în fundamentarea „deosebirii principiale a situației migratorilor samavolnici, conform legii din 1904, în epoca prerevoluționară și în perioada realizării reformei agrare a lui P.Stolâpin, când dreptul de a vinde lotul întărit în proprietate personală oferea țărănimii sărace posibilitatea de se strămuta, indiferent de permisiunea guvernului, deoarece pentru țărănimea săracă sursa principală de obținere a mijloacelor pentru migrare constituia realizarea lotului și a averii și nu subvenția guvernamentală⁴⁷. În fond, în multe privințe această „deosebire” era formală pentru migratorii din rândurile țărănimii sărace, care, de altfel, nici nu dispuneau de o asemenea avere și pământ, ale căror realizare ar fi permis obținerea unui venit substanțial, suficient pentru acoperirea cheltuielilor de drum și de organizare a gospodăriei la noul loc de trai⁴⁸.

În scopul administrării și coordonării mișcării de migrațiune au fost instituite prin decretul din 4 martie 1906 Direcția generală organizare a regimului proprietății funciare și agricultură cu funcții de minister, precum și comisii guberniale și județene de organizare a regimului proprietății funciare⁴⁹. În județul Tiraspol comisia respectivă a fost creată în același an, iar în gubernia Herson – în 1907. Din componența comisiei județene făceau parte mareșalul județean al dvorenimii (președinte), președintele consiliului județean de zemstvă, 3 membri aleși de adunarea de zemstvă a județului, 3 reprezentanți ai țărănimii desemnați prin sorț din numărul candidaților aleși de către adunările de plasă, precum și 4-5 funcționari angajați în sfera de activitate ce ținea de problemele țărănești și reglementarea regimului proprietății funciare. Printre atribuțiile comisiilor figura și cea de determinare a necesităților locale în privința măsurilor sprijinului guvernamental referitor la migrațiunea țăranilor pe domeniile statului atât în limitele guberniei, cât și dintr-o gubernie în alta, precum și participarea la realizarea acestor măsuri⁵⁰.

În urma anunțării principiului migrării libere un șuvoi imens de țărani s-a pornit neîntrerupt spre Sibeira, depășind cu mult posibilitățile reale ale autorităților țariste centrale și locale privind amenajarea acestora⁵¹. Rezerva de pământ pregătită pentru așezarea coloniștilor s-a epuizat deja către luna iunie 1906. Mii și zeci de mii de țărani au rămas neamenajați cu traiul sau au renunțat de loturile de pământ propuse, fiind considerate drept loturi de mică utilitate. Insuficiența sau lipsa mijloacelor materiale și financiare necesare pentru înjghebarea gospodăriei, dificultățile privind valorificarea loturilor ocupate, îndepărtarea de localitățile umane existente, lipsa drumurilor, asigurarea nesatisfăcătoare cu apă potabilă impuneau pe mulți locuitori nou-veniți să abandoneze loturile ocupate. O parte considerabilă de migratori au început să revină la locurile natale⁵². Toate acestea au impus guvernul țarist să revadă poziția sa inițială, schimbând întrucâtva accentele.

La 19 februarie 1907 guvernul țarist a suspendat acțiunea principiului migrațiunii libere, iar la 13 iulie - eliberarea certificatelor de împuternicire a delegaților în Siberia, Extremul Orient și în Regiunea de stepă. Se admitea numai trimiterea grupurilor organizate de împuterniciți, formate de comisiile de organizare a regimului proprietății funciare și zemstve⁵³. Din anul 1908 loturile de pământ erau repartizate în prealabil între guberniile de ieșire a migratorilor. Prin aplicarea măsurii menționate se urmărea scopul de a reduce torentul delegaților împuterniciți și al migratorilor, în special al celor neautorizați, de a amplifica mișcarea de migrație din raioanele în care contradicțiile agrare erau extrem de înverșunate și de a îndrepta migratorii spre regiunile, a căror populare corespundea intereselor politicii de colonizare a țarismului.

În anii 1907-1908 se observă evident viziunea oficială asupra rolului și obiectivelor fundamentale ale migrațiunii. Până acum în cercurile guvernamentale predomina viziunea, conform căreia migrațiunea era văzută, apreciată și acceptată ca o expulzare a țărănimii agitate și slăbite din punct de vedere economic din guberniile europene ale Rusiei țariste în „rezervele teritoriale” în spațiul asiatic al imperiului determinate de către birocrăție. Începând cu această perioadă, politica

migrațională era promovată în baza principiului raționamentului și rentabilității economice, scopul principal devenind valorificarea economică a teritoriului de peste Ural și îmbunătățirea situației general culturale în zonele de colonizare. În *Memoriul privind călătoria în Siberia în anul 1910* P. Stolâpin și A. Krivoșein și-au exprimat ferma convingere că „migrațiunea trebuie să se bazeze pe ideea populării Siberiei, dar nu pe cea de diminuare a populației în Rusia Europeană”⁵⁴. În scopul atingerii obiectivelor formulate guvernul țarist se orienta spre limitarea migrării țăranimii sărace și atragerea în procesul în cauză a țăranilor înstăriți și instalarea durabilă a acestora la noul loc de trai, fiind elaborat și promovat în acest sens sistem de măsuri.

Consfătuirea specială, convocată la 10 ianuarie 1909 pentru examinarea problemei privind modul de delegare a împuterniciților și a migratorilor, remarcând că delegarea împuterniciților trebuie să fie reglementată în conformitate cu situația concretă în cadrul fondului funciar destinat migrațiunii, a menționat că în procesul distribuției loturilor (cotelor) între județe, formării grupurilor și determinării numărului potențialilor împuterniciți și migratori din partea fiecărui județ autoritățile locale trebuie să ia în considerare nivelul de asigurare a populației cu proprietate, pământ lotual, pământ arendat și cu muncă sezonieră, precum și de prezența în județe a fondului funciar liber la dispoziția guvernului. Se prevedea, de asemenea, reducerea trimeriei organizate în grup a împuterniciților în Siberia, cu excepția raioanelor din Extremul Orient. Împuterniciții și migratorii urmau a fi aleși numai din rândul persoanelor care într-adevăr doresc să se strămute în Siberia și pentru care agricultura reprezenta sursa principală de existență. Ei trebuiau să dispună de surse materiale necesare pentru călătorie și amenajarea gospodăriei la locul nou de trai. Țăranilor săraci li se acorda sprijin doar în cazul în care societatea țărănească nu avea posibilitate „să extindă proprietatea sa funciară în alt mod decât prin expulzarea unei părți a proprietarilor în legătură cu organizarea regimului proprietății funciare a membrilor societății rămași la locul natal și în genere în corespundere cu măsurile de reglementare a regimului proprietății funciare întreprinse de guvern în raioanele de ieșire a țăranilor”⁵⁵. În măsura dezvoltării migrațiunii organizate se prevedea reducerea instalării țăranilor sosiți cu încălcarea prevederilor regulamentare privind migrarea preferențială; doar în cazul existenței a loturilor libere la dispoziția Direcției migrațiune țăranii care s-au strămutat samavolnic urmau a fi amenajați în ultimul rând și pe pământuri de calitate inferioară⁵⁶.

Sporirea considerabilă a numărului migratorilor care s-au reîntors la baștină a îngrijorat guvernul țarist. Pentru a reduce aflulul țăranilor insuficient asigurați în Siberia Occidentală și a micșora numărul celor care reveneau la baștină prin circulara Direcției generale organizarea proprietății funciare și agriculturii din 30 decembrie 1909 s-a interzis eliberarea subvențiilor irevocabile și a biletelor de călătorie gratuite împuterniciților și migratorilor săraci (ele puteau fi acordate în formă de credit) care intenționau să plece după Ural. Călătorie gratuită se oferea doar la solicitarea guvernatorului și numai familiilor care plecau în Extremul Orient și participanților la războiul cu Japonia, care se mutau în Siberia Occidentală, a căror strămutare era condiționată de așezarea de cătun a consătenilor. Migratorilor și împuterniciților care reveneau definitiv la locul de baștină bilete de călătorie se acordau numai cu condiția asumării în scris de către destinatar a angajamentului restituirii costului biletului pe parcursul unui an⁵⁷.

În scopul creării unei imagini atractive a migrațiunii în Siberia, împiedicării reîntoarcerii la baștină a migratorilor și antrenării masive a țăranilor înstăriți în procesul de colonizare a Siberiei au fost modificate termenele de menținere a loturilor de pământ la baștină și la noul loc de instalare a migratorilor, fiind reglementate și principiile fundamentale ale organizării funciare a gospodăriei țărănești. Pentru a consolida în conștiința țăranilor inviolabilitatea dreptului de proprietate migratorilor li s-a permis să dispună de lotul de la baștină înregistrat în proprietate personală pe parcursul a doi ani din momentul înscrierii acestora la noul loc de trai⁵⁸.

Prevederea în cauză a fost dezvoltată și legiferată în „Legea cu privire la modificarea și completarea unor hotărâri referitor la proprietatea funciară țărănească” din 14 iulie 1910. Conform art. 42, țăranii migratori „după expirarea termenului de doi ani din momentul înscrierii lor definitive la noul loc de trai pierdeau dreptul de a legaliza în proprietate personală loturile din cadrul pământului lotual al obștii țărănești în locurile de ieșire”. În același timp, în scopul atragerii în acțiunile de colonizare a țăranilor înstăriți prin art. 43 țăranilor strămutați, care pe parcursul a doi ani și-au

legalizat în proprietate loturile sale de pământ de la baștină, li se permitea „să le transmită în folosință membrilor obștei țărănești cu cedarea ultimilor și a dreptului de a legaliza în proprietatea sa aceste loturi”. Pentru înlesnirea înstrăinării lotului actele de vânzare-cumpărare se perfectau la consiliile de plasă⁵⁹.

În contextul stimulării migrațiunii în Siberia se înscrie și modificarea termenelor de menținere a loturilor rezervate la noul loc de trai. Prin legea din 13 mai 1910 loturile selectate de către împuterniciți se înscriau și se mențineau în favoare migratorilor până la 1 august a anului următor după înregistrare, iar loturile de pământ ale migratorilor care samavolnic au părăsit locurile noi de instalare se consideră libere pentru așezarea altor migratori după expirarea termenului de un an din momentul abandonării acestora⁶⁰. Pe parcursul colonizării Siberiei deseori țărani practicați principiile obștii țărănești în administrarea fondului funciar, aplicând reîmpărțirea generală a pământului, fenomen ce a alarmat guvernul. În cadrul realizării politicii de individualizare a proprietății funciare guvernul țarist a cerut organelor locale să contribuie la trecerea societăților țărănești de la folosirea în comun a pământului la proprietatea individuală, preferențial la folosirea de fermă sau de otrub a pământului⁶¹. Consecință a orientării spre individualizarea proprietății funciare a fost reducerea esențială a pregătirii terenurilor de tip de colonie și extinderea demarcării loturilor de folosire individuală. Prin hotărârea guvernului din 10 martie 1911 în fiecare raion a treia parte din loturi trebuia să revină așezărilor de fermă sau otrub, care se acordau proprietarului de gospodărie în folosire individuală permanentă și succesorală⁶².

În urma reducerii considerabile a torentului de migratori în Siberia în anul 1911 a fost restabilit principiul migrațiunii libere, însă efectul acestei acțiuni n-a fost cel scontat, mișcarea de migrațiune fiind într-o decădere constantă.

Examinând în linii generale cadrul juridic referitor la reglementarea mișcării de migrațiune, să revenim la manifestarea acestui proces în jud. Tiraspol

La începutul secolului al XIX-lea pe fundalul evoluției politicii de colonizare s-a intensificat migrarea agrară în exterior a țărănimii din jud. Tiraspol. În anii 1904-1912 din județ au migrat în Siberia 1261 de familii⁶³ sau peste 7500 de persoane, constituind aproximativ 3,4% din efectivul populației rurale a județului în anul 1905⁶⁴. Majoritatea migratorilor (45,2%) au plecat în regiunea Akmolinsk (centrul regiunii or. Omsk), 28,1% - în regiunea Turgaisk, 14% - în regiunea Tiumeni, iar restul în regiunea Semipalatinsk, Extremul Orient, gubernia Samara și în alte teritorii⁶⁵.

Neavând la dispoziție date concrete referitor la dimensiunile migrării anuale a țăranilor din jud. Tiraspol nemijlocit în Siberia, apelăm la cifrele anuale generale despre numărul țăranilor migratori. Deoarece contingentul de bază al acestora migra în Siberia, utilizarea acestor date globale ne oferă posibilitatea de a contura tendințele evoluției procesului de migrare agrară a populației rurale, inclusiv în spațiul geografic dincolo de munții Ural.

Conform datelor statisticii de zemstvă, în anul 1908 din jud. Tiraspol s-au strămutat 1788 de persoane, în 1909 - 1126, în 1910 - 746, 1911 - 433 și în anul 1912 - 267 de persoane⁶⁶. Se observă, începând cu anul 1909, o reducere considerabilă (cu 37% în raport cu anul precedent) a efectivului țăranilor migratori, fenomenul în cauză fiind condiționat nu numai dezamăgirea acestora, ci și de complicarea condițiilor și a procedurilor de plecare, fapt relevat mai sus. Acest fenomen se încadra în evoluția mișcării de migrare de ansamblu în Imperiul țarist și în teritoriile aferente jud. Tiraspol, inclusiv Basarabia⁶⁷. Realmente numărul doritorilor de a migra depășea cu mult pe cel al migratorilor. În anii 1909-1910 în jud. Tiraspol au depus cereri de migrare în Siberia 7651 de familii - regiunile Akmolinsk - 3072, Turgaisk-Ural - 1941, Tomsk - 1639, Semipalatinsk - 822, Turkestan - 142 etc. În același timp, jud. Tiraspol i s-a repartizat un număr insuficient de loturi, în anul 1910 constituind doar 356, dintre care în regiunea Akmolinsk - 170, Kustanai - 86, Tomsk - 50 etc.⁶⁸.

Analiza statutului social-economic al migratorilor din punctul de vedere al nivelului de înzestrare cu pământ denotă că majoritatea acestora era constituită din țărani fără pământ și din agricultorii asigurați insuficient cu pământ. Din totalul familiilor țărănești (în număr de 1261), care în anii 1904-1912 s-au strămutat în Siberia, 598 de gospodării (47,4%) erau fără pământ, la 388 de familii (30,8%) mărimea lotului nu depășea limita de 3 des. (la un membru al familiei revenind 0,15 - 0,50 des.), 141 familii (11,2%) aveau în posesiune de la 3 până la 5 des. (0,7des. la un membru al familiei), 83

familiei (6,6%) dispuneau de 5-8 des. (1,0 des. la un membru al familiei), iar restul familiilor (4%) dispuneau la momentul emigrării de peste 8 des. fiecare⁶⁹. Ponderea țăranilor fără pământ în totalul migratorilor din jud. Tiraspol aproape de două ori a depășit indicatorul similar (24,5%) pe întregul Imperiu țarist pentru anii 1907 – 1911⁷⁰. Acest fenomen se explică parțial prin prezența în jud. Tiraspol a unui contingent ponderabil al agricultorilor fără pământ cu statut de arendaș funciar, numiți desetinciști, care achitau plata de arendă în natură. Ei reprezentau o categorie specifică a populației rurale, alcătuită din agricultorii personal liberi, această grupare fiind constituită în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Diverse erau formele de dispunere de către migratori a loturilor de la baștină. În scopul obținerii mijloacelor financiare necesare pentru călătorie și organizarea gospodăriei în raionul de instalare majoritatea țăranilor strămutați (67%) au preferat să le vândă, 12% - să le dea în arendă, 8% au transmis loturile deținute obștilor țărănești, iar peste 11% au decis să le mențină⁷¹.

Factorii principali ai bunăstării economice a migratorilor reprezintă asigurarea cu pământ și îndestularea materială. Nu toți țăranii care s-au strămutat în Siberia au reușit să se aranjeze temeinic⁷². Din cauza lipsei mijloacelor materiale necesare, insuficienței terenurilor agricole și utilității reduse a unei părți considerabile a loturilor propuse pentru ocupațiile agricole (de altfel, rar se respecta norma de înzestrare cu pământ a țăranilor strămutați) o bună parte din migratori s-au ruinat completamente, fiind privați de cele mai elementare condiții de trai. „Pricinile reîntoarcerii migratorilor, se menționa în raportul controlului de stat pentru anul 1908, se reduc, mai cu seamă, la insuficiența mijloacelor pentru înjgheburile unei gospodării”⁷³.

Conform datelor oficiale, cheltuielile minimale pentru construcția casei, procurarea inventarului agricol, animalelor de muncă și a semințelor constituiau, în funcție de raionul de populare, 250-500 rub. la o familie. Majoritatea migratorilor nu dispuneau de o asemenea sumă. Potrivit materialelor anchetării din anul 1911, capitalul migratorilor sosiți în Siberia, exprimat în inventar și bani, a fost estimat în sumă doar de 103 rub. la o familie. Insuficientă era și reclamata asistență guvernamentală. În anii 1906 – 1910 valoarea creditului acordat noilor locuitori pentru înjgheburile gospodăriei constituia, în medie, 125 de rub., sumă care de loc nu acoperea cheltuielile necesare. Numai prețul unui cal varia între 40-70 ruble, iar pentru a ara țelina se cerea, de exemplu în regiunea Akmolinsk, nu mai puțin de 4 cai⁷⁴.

În așteptarea lotului de pământ țăranii strămutați erau nevoiți să argățească la localnici sau să se aciueze în punctele de migrațiune, care, după cum a recunoscut B.A. Vasilicikov, produceau „o impresie nefavorabilă”, iar „persoanele reținute aici – reprezintă o gloată a celor mai slabi migratori, a cerșetorilor și rataților”⁷⁵.

Nearanjarea unora și situația dezastruoasă a altora din cei „aranjați” impuneau o bună parte din migratori să se reîntoarcă la baștină.

În anii 1904-1912 în jud. Tiraspol s-au reîntors 440 de familii, ceea ce constituia 33,4% din totalul migratorilor în Siberia în perioada menționată⁷⁶. Pentru comparare remarcăm că în Basarabia ponderea țăranilor reîntorși constituia 45,4% din totalul migratorilor în perioada anilor 1906-1915⁷⁷. Examinarea evoluției efectivului migratorilor reîntorși și ponderea acestora în raport cu efectivul persoanelor care s-au strămutat oferă următoarea imagine: anul 1909 – 396 persoane (35%), 1910 – 208 persoane (28%), 1911 – 228 persoane (53%), 1912 – 48 persoane (18%)⁷⁸. Acest val considerabil al migratorilor reîntorși indică dezastrul, ruina și decăderea țăranilor, care la baștină au vândut tot ce aveau pentru a pleca în Siberia și de unde au fost nevoiți să se reîntoarcă la locul natal, fiind complet ruinați și pauperizați.

Specificând cauzele revenirii la baștină, circa 50% din cei reîntorși au indicat factorii economici, inclusiv: insuficiența resurselor financiare și a forțelor de muncă (16,1%); recolta proastă (20,9%); lipsa terenurilor agricole libere, calitatea nesatisfăcătoare a solului și apei, clima aspră (circa 10%) etc. Printre cei mai frecvenți factori erau enumerați, de asemenea, lipsa documentelor (adică țăranii care au migrat neautorizați „samavolnici”) (12,3%), boala și decesul membrilor familiei (7,5%), iar 16,4% au revenit temporar la baștină pentru soluționarea diverselor probleme⁷⁹.

Analiza gradului de organizare și înzestrare a gospodăriilor, precum și a situației materiale a migratorilor reîntorși din Siberia demonstrează convingător starea lor deplorabilă în raioanele de

instalare, majoritatea a acestora constituind țărani săraci. 41,4% din familiile reîntoarse în genere n-au reușit să se aranjeze la noul loc de trai, neavând nici o posibilitate să înjghebeze propria gospodărie. Dar și situația familiilor „aranjate” în Siberia nu se deosebea esențial de cea de la baștină în ajunul migrării. Astfel, 7,5% din familiile reîntoarse dispuneau doar de 5 des. de semănătură, 1,6% - numai de 2,1 capete de animale, iar 1,4% aveau în posesiune doar construcții de locuit și/sau gospodărești. De menționat că abia 31,1% din familiile reîntoarse au reușit să se înzestreze cu componentele de bază, caracteristice gospodăriei țărănești: semănături (în medie, câte 6,3 des. la o gospodărie), animale (4,1 capete la o familie) și construcții. Restul familiilor dispuneau fie numai de semănături (câte 5,2 des.) și animale (câte 2,4 capete), ponderea acestora constituind 13,6%; fie doar de semănături (câte 3,9 des.) și construcții sau numai animale (câte 3,4 capete) și construcții⁸⁰. Datele evocate denotă convingător că majoritatea migratorilor reîntorși reprezentau țărani ruinați, care completau la locul natal rândurile sărăcimii rurale.

La începutul secolului al XX-lea migrațiunea agrară în Siberia a constituit un fenomen ponderabil în viața social-economică și demografică a mediului rural din jud. Tiraspol. În acest proces s-au antrenat, în primul rând, reprezentanții păturilor socioeconomice inferioare ale țărănimii, care erau furnizorii principali ai migrațiunii agrare. Aproape toți migratorii din jud. Tiraspol (96 la sută) făceau parte din categoria țăranilor săraci, aflați sub minimul de existență asigurat, posedând mai puțin de 8 desetine de pământ la o familie, care, la finele secolului al XIX-lea, constituiau norma „de muncă”, norma „de consum” privind asigurarea minimală a familiei țărănești. În scopul soluționării problemei fundamentale a țăranilor – problema asigurării familiei cu mijloace de existență și de supraviețuire, a asigurării securității de existență și de funcționare a gospodăriei, o parte de țărani erau disponibili să meargă la risc, strămutându-se în Siberia, teritoriu absolut necunoscut și enigmatic.

Consecințele migrațiunii agrare în Siberia demonstrează convingător că pentru o bună parte de țărani migrarea a fost nu un mijloc de scăpare de situația dificilă de la locul natal, de depășire a acesteia, ci doar o tentativă neizbutită de a se aranja la locul nou, care, după multe greutăți și suferințe, s-a terminat cu ruina definitivă.

NOTE

¹ П.Г. Рындзюнский, *Крестьяне и город в капиталистической России второй половины XIX в.*, М., 1983, p.18-19.

² Т.И. Осадчий, *Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян*, Херсон, 1893, P.73; А. Тройницкий, *Крепостное население в России по X-ой народной переписи, Статистическое исследование*, Спб., 1861, p.39.

³ Arhiva de Stat a Regiunii Herson (ASRH), F.5, inv.1, d.3, f.138; Т.И. Осадчий, *Op. cit.*, p.86; *Материалы для оценки земель Херсонской губернии*, Т.4, Тираспольский уезд, Херсон, 1889, p.128.

⁴ Arhiva Centrală Istorică de Stat a Federației Ruse (ACISFR), F.1284, inv.67, anul 1871, d.180, f.3 v.

⁵ *Материалы для оценки земель Херсонской губернии*, Т.4, Тираспольский уезд, P.127; Т.И. Осадчий, *Op. cit.*, p. 38, 62, 65.

⁶ *Материалы для оценки земель Херсонской губернии*, Т.4, Тираспольский уезд, P. 94.

⁷ Analiză succintă a încercărilor în vederea evaluării dimensiunilor suprapopulării agrare în Rusia. Vezi: П.Г. Рындзюнский, *К определению размеров аграрного перенаселения в России на рубеже XIX-XX вв.* în „Социально-экономическое развитие России”, М., 1986, p.156-160.

⁸ *Материалы для оценки земель Херсонской губернии*, Т.4, Тираспольский уезд, P.131. În contextul dat deseori sub noțiunea „arătură” se subînțelegea „semănătura”, suprafața însămânțată.

⁹ *Материалы для исследования грунтовых дорог Херсонской губернии*, Вып.1, Грузовое движение, Херсон, 1898, p. 95, Anexa 2.

¹⁰ *Материалы для оценки земель Херсонской губернии по закону от 8 июня 1893 г.*, Вып. 3, Херсон, 1902, Anexa 3.

¹¹ *Материалы для оценки земель Херсонской губернии по закону от 8 июня 1893 г.*, Вып. 7, Херсон, 1910, Anexa 1, p. 2-3.

¹² *Херсонская губерния, Свод цифровых данных*, Вып.1, Население и сельское хозяйство, Херсон, 1910, p. 134.

¹³ В.С. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в.*, Кишинэу, 1979, p.109.

- ¹⁴ *Материалы для исследования грунтовых дорог Херсонской губернии*, Вып.1, Грузовое движение, р.107.
- ¹⁵ Analizând resursele de venit și cheltuielile grupurilor de țărani mijlocași și cu puțin pământ din gubernia Herson, P. Rândziunski menționa că "din tot volumul cheltuielilor bănești țăranul doar puțin mai mult de jumătate putea să le acopere din contul realizării producției agricole; restul se asigurau prin diverse ocupații în afara propriei gospodării". Vezi: П.Г. Рындзюнский, *Крестьяне и город капиталистической России второй половины XIX в.*, р.93.
- ¹⁶ И.И. Жаркуцкий, *Развитие виноградарство и виноделия в левобережном Поднестровье в 60-90-годы XIX в.*, în "Вопросы истории Молдавии XIX-начала XX в.", Кишинэу, 1989, р. 87-113.
- ¹⁷ *Статистика землевладения 1905 г.*, Вып.16, Херсонская губерния, Спб., 1906, Р.25.
- ¹⁸ *Ibidem*; *Список населенных пунктов и некоторые справочные данные по Тираспольскому уезду Херсонской губернии*, Одесса, 1907, Апеха 1; *Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1907 г.*, Херсон, 1909, Апеха 3, р.15.
- ¹⁹ *Статистика землевладения 1905 г.*, Вып.16, Херсонская губерния, р.42.
- ²⁰ Слесарев Н.А., *Материалы по исследованию животноводства в Херсонской губернии, Т. 1, Тираспольский уезд, Вып. I, Статистико-экономический обзор животноводства, Мелкое землевладение*, Херсон, 1916, р.17, 128.
- ²¹ *Ibidem*, Р. 13, 124.
- ²² ASRH, F.5, inv.2, d.25, f.1v, 4v.
- ²³ И. И. Жаркуцкий, *Развитие промышленности и торговли в левобережных районах молдавского Поднестровья в пореформенный период (1861-1905)*, Кишинэу, 1985, р.67.
- ²⁴ În anii '90 ai secolului al XIX-lea prețul mediu al unui pud de grâu constituia 72 cop. Vezi: *Материалы для оценки земель Херсонской губернии по закону от 8 июня 1893 г.*, Вып. 4, Херсон, 1902, р. 17-18.
- ²⁵ În anul 1914 în gospodăriile agricole de antreprenor de tip țăranesc din jud. Tiraspol erau antrenați circa 42,9 mii de muncitori agricoli, constituind 39,4% din totalul populației capabile de muncă a județului (în vârstă de 16-60 ani). Vezi: Н.А. Слесарев, *Op.cit.*, р. 15-17, Апеха 1.
- ²⁶ *Материалы для оценки земель Херсонской губернии*, Т.4, Тираспольский уезд, р.77, 78.
- ²⁷ Н.И. Тезяков, *Сельскохозяйственные рабочие и организация за ними санитарного надзора в Херсонской губернии*, Херсон, 1896, р. 39, 40.
- ²⁸ А.М. Анфимов, *Крестьянское хозяйство Европейской России, 1881-1904*, М., 1980, р.18;
- ²⁹ П.Д. Верещагин, *Крестьянские переселения из Белоруссии*, Минск, 1978; С.М. Сидельников, *Аграрная политика самодержавия в период империализма*, М., 1980; В.М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII- первая половина XIX в.)*, Кишинэу, 1974; *Idem*, *Заселение Новороссии в XVIII- первой половине XIX вв.*, М., 1976.
- ³⁰ П.Д. Верещагин, *Op. cit.*, Р.47; С.М. Сидельников, *Op. cit.*, р.23.
- ³¹ С.М. Дубровский, *Столыпинская земельная реформа*, М., 1963, р.385.
- ³² С.М. Сидельников, *Op. cit.*, р.24.
- ³³ К.А. Кривошеин, *Александр Васильевич Кривошеин. Судьба российского реформатора*, М., 1993, р.120.
- ³⁴ И. И. Жаркуцкий, *Списки населённых мест как источник к изучению динамики народонаселения Тираспольского уезда (1859-1905) în "Проблемы источниковедения истории Молдавии периода феодализма и капитализма"*, Кишинэу, 1983, р.179.
- ³⁵ ASRH, F.5, inv.1, d.3, f.153.
- ³⁶ *Материалы для оценки земель Херсонской губернии*, Т.4, Тираспольский уезд, р.70-71.
- ³⁷ *Ibidem*.
- ³⁸ ASRH, F.5, inv.1, d.3, f.164.
- ³⁹ М.С. Симонова, *Кризис аграрной политики царизма накануне первой российской революции*, М., 1987, р. 86, 87.
- ⁴⁰ *Ibidem*, р.87.
- ⁴¹ *Ibidem*.
- ⁴² С.М. Сидельников, *Op. cit.*, р.216.
- ⁴³ В.Г. Тюкавкин, *Предисловие к книге К.А. Кривошеина, Александр Васильевич Кривошеин. Судьба российского реформатора*, р. 23-24.
- ⁴⁴ С.М. Сидельников, *Аграрная реформа Столыпина*, М., 1973, р. 188.
- ⁴⁵ К.А. Кривошеин, *Op.cit.*, р.120.
- ⁴⁶ În viziunea noastră, după proclamarea principiului „migrațiune liberă” (legea din 10 martie 1906 *Regulamentul privind aplicarea legii din 6 iulie 1904*) este discutabilă utilizarea sintagmei „migratori samavolnici”, care, în principiu, nu mai corespunde semnificației ei inițiale. Probabil, ar fi corect de folosit

noțiunea de „migratori neautorizați”. B.Vasilicikov și P. Stolâpin în *Memoriul privind rezultatele călătoriei în Siberia Occidentală* din 3 septembrie 1907 menționau: „Cu toate că cu emiterea legii din 10 martie 1906 termenul „migrațiune samavolnică” și-a pierdut semnificația sa totuși o parte considerabilă din migrații familiari sosiți (în Siberia Occidentală – n.n.) în cea mai mare măsură se potrivesc celor de tipul samavolnici, deoarece ei au sosit, contrar cerințelor legii, fără înregistrarea preliminară, prin împuterniciți, a loturilor”. Vezi: С.М. Сидельников, *Аграрная реформа Столыпина*, p.200.

⁴⁷ М.С. Симонова, *Op.cit.*, p. 236.

⁴⁸ Constatînd că „majoritatea absolută a migratorilor vin la locurile de instalare fără mijloace suficiente pentru înjgheizarea inițială a gospodăriei și chiar pentru alimentarea familiei”, B.Vasilicikov și P. Stolâpin în *Memoriul* menționat mai sus conchid: „Încrederea în aceea că legea din 9 noiembrie 1906, care a stabilit posibilitatea de a trece loturile în proprietate personală și legea din 15 noiembrie (1906), care a ușurat migratorului posibilitatea de a lichida averea sa, vor oferi migratorilor anumite mijloace pentru amenajarea inițială (a gospodăriei – n.n.) deocamdată nu s-a îndreptățit”. Vezi: С.М. Сидельников, *Аграрная реформа Столыпина*, p.202, 203. Conform estimărilor, doar 10% din familii migratoare dispuneau de mijloace pentru organizarea gospodăriei. Vezi: С.М. Сидельников, *Аграрная политика самодержавия в период империализма*, p. 224.

⁴⁹ С.М. Дубровский, *Столыпинская земельная реформа*, p.97.

⁵⁰ Обзор деятельности Главного Управления Землеустройства и Земледелия за 1907-1908 гг., Спб., 1909, p.22-24; С.М. Сидельников, *Аграрная реформа Столыпина*, p.65.

⁵¹ Semnificativă era ponderea migratorilor neautorizați. În anii 1907-1908 ponderea familiilor migratoare „samavolnice” constituia 47-48%, iar a împuterniciților neautorizați- circa 2/3. Vezi: С.М. Сидельников, *Аграрная политика самодержавия в период империализма*, p. 223, 228. O situație similară s-a observat și în gubernia Herson. În anul 1908 din acest teritoriu au migrat 15,2 mii de familii, dintre care 55% fără certificate de trecere, și au plecat 1904 de împuterniciți, dintre care 61% nu dispuneau de adeverințe respective. Vezi: *Обзор деятельности Главного Управления Землеустройства и Земледелия за 1907-1908 гг.*, p.176, 179. Fenomenul în cauză se explica nu numai prin neinformarea țăranilor, ci și prin perfectarea necorespunzătoare a documentelor și abuzurile comise de organele locale. Prezența acestora a fost recunoscută de B.Vasilicikov și P. Stolâpin, care menționau: „În scopul izgonirii elementului agitat în sfera agrară unii șefi locali cu atribuții administrative și judiciare nu numai că nu stăvileau avântul migrațiunii imprudente, ci chiar, în mod vădit, o stimulau și încălcau flagrant legea, eliberând certificate de trecere cu taxă redusă familiilor, care migrau la întâmplare, fără înregistrarea prealabilă a loturilor”. Vezi: С.М. Сидельников, *Аграрная реформа Столыпина*, p.201. De altfel, și comisiile județene de organizare a regimului proprietății funciare nu satisfăceau integral solicitările țăranilor în privința acordării asistenței de ajutorare. În anii 1907-1908 în comisiile respective din gubernia Herson 240 de familii au depus 42 de demersuri privind asigurarea călătoriei gratuite, dintre care au fost satisfăcute doar 28,6% din totalul demersurilor, cuprinzând 20,4% din numărul gospodăriilor solicitante; iar din numărul gospodăriilor care au cerut ajutor material pentru călătorie li s-a acordat doar la 23,3% solicitanți, volumul acestuia constituind 105 ruble. Vezi: *Обзор деятельности уездных землеустроительных комиссий (1907-1908 гг.)*, Спб., 1909, Приложение 16.

⁵² С.М. Сидельников, *Op. cit.*, p.215-246; Idem, *Аграрная реформа Столыпина*, p. 183-184, 194-195.

⁵³ С.М. Сидельников, *Аграрная реформа Столыпина*, p.198.

⁵⁴ К.А. Кривошеин, *Op.cit.*, p.121.

⁵⁵ С.М. Сидельников, *Аграрная реформа Столыпина*, p. 205-207.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, P.208.

⁵⁸ С.М. Сидельников, *Аграрная политика самодержавия в период империализма*, p.116-117.

⁵⁹ С.М.Сидельников, *Аграрная реформа Столыпина*, p.118.

⁶⁰ *Ibidem*, p.209.

⁶¹ *Ibidem*, p.211-212.

⁶² С.М. Сидельников, *Аграрная политика самодержавия в период империализма*, p.235.

⁶³ ASRH, F.5, inv.1, d.3, f.181.

⁶⁴ În anul 1905 în localitățile rurale din jud. Tiraspol au fost înregistrate 40,4 mii de curți, efectivul populației constituind 233 mii de persoane. La o curte reveneau 5,8 persoane. Vezi: *Список населенных пунктов и некоторые справочные данные по Тираспольскому уезду Херсонской губернии*, Апеха 1.

⁶⁵ ASRH, F.5, inv.1, d.3, f.227.

⁶⁶ *Тираспольское уездное земское собрание очередной сессии 1910 г. и чрезвычайной 13 декабря 1910 г.*, Тирасполь, 1910, p.59: Сборник Тираспольского уездного земства, *Отчёты и доклады управы, сметы и журналы собрания очередной сессии 11 июня и чрезвычайной сессии 2 октября 1911 г.*, Тирасполь, 1911, P.67; Сборник Тираспольского уездного земства, *Отчёты и доклады управы, сметы и журналы*

собрания очередной сессии 1912 г., Тирасполь, 1912, P.133; Сборник Тираспольского уездного земства, Отчёты и доклады управы, сметы и журналы собрания очередной сессии 16-21 июня и чрезвычайной сессии 14-15 ноября 1913 г., Тирасполь, 1913, p.1.

⁶⁷ În anul 1910 în Rusia țaristă numărul migratorilor s-a redus în raport cu anul 1909 cu 49%, iar al împuterniciților – cu 58%. Vezi: С.М. Сидельников, *Аграрная политика самодержавия в период империализма*, p.230. În Basarabia reducerea migratorilor s-a înregistrat puțin mai târziu, în anul 1911 când efectivul acestora s-a micșorat în raport cu anul precedent cu 79%. Vezi: Ю.Г. Иванов, *Земельный аспект Столыпинской реформы в Бессарабии* în “Вопросы экономической истории Молдавии эпохи феодализма и капитализма”, Кишинэу, 1972, p. 262.

⁶⁸ ASRH, F.5, inv.1, d.28, f.1,6.

⁶⁹ *Ibidem*, F.5, inv.1, d.3, f. 181, 257.

⁷⁰ С.М. Сидельников, *Аграрная политика самодержавия в период империализма*, p.260.

⁷¹ ASRH, F.5, inv.1, d.3, f.212.

⁷² În anul 1911 a fost cercetată situația economică a migratorilor din regiunea Akmolinsk, guberniile Tobolsk, Enisei și Irkutsk care s-au strămutat aici în anii 1906-1911. Conform rezultatelor investigației, circa 13,6% de gospodării erau fără semănătură, 48% de gospodării semănau până la 5 desetine, 25,3% gospodării – 6 – 10 desetine, iar restul gospodăriilor – peste 10 desetine. Vezi: Сидельников С.М., *Аграрная политика самодержавия в период империализма*, p.266.

⁷³ *Ibidem*, p. 259-260.

⁷⁴ *Ibidem*, p.218, 260, 261, 262.

⁷⁵ С.М. Сидельников, *Аграрная реформа Столыпина*, p.202.

⁷⁶ ASRH, F.5, inv.1, d.3, f. 280.

⁷⁷ Ю.Г. Иванов, *Op.cit.*, p.265.

⁷⁸ Тираспольское уездное земское собрание очередной сессии 1910 г., p.53; Сборник Тираспольского уездного земства, Отчёты и доклады управы, сметы и журналы собрания сессии 1911 г., p.67; Сборник Тираспольского уездного земства, Отчёты и доклады управы, сметы и журналы собрания очередной сессии 1912 г., p.133; Сборник Тираспольского уездного земства, Отчёты и доклады управы, сметы и журналы собрания сессии 1913 г., p.2.

⁷⁹ ASRH, F.5, inv.1, d.3, f. 280.

⁸⁰ *Ibidem*, f.295.

RECENZII

UN NOU STUDIU DE DEMOGRAFIE ISTORICĂ

Volumul *Transilvania în secolele XIX–XX. Studii de demografie istorică*, coordonat de doctorii în istorie Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, vine să completeze seria inițiată în 2002¹ de către Centrul de studiere a populației de la Universitatea Babeș-Bolyai, dedicată istoriei populației din arealul intracarpatic. Lucrarea rezultă dintr-o prodigioasă conlucrare a colaboratorilor câtorva centre de cercetare: Universitatea Babeș-Bolyai (Cluj-Napoca), Universitatea de Vest (Timișoara), Universitatea din Trieste, Universitatea „Aurel Vlaicu” (Arad), Institutul de Istorie „George Bariț”, Arhivele Naționale, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” (Cluj-Napoca). Această lucrare este, totodată, rezultatul colaborării dintre istoricii consacrați și tinerii masteranzi și doctoranzi. Contribuțiile inserate în volum reprezintă o abordare originală, realizată în baza unei importante baze izvoristice și bibliografice, fiind însoțite, de regulă, de tabele, reprezentări grafice etc. Volumul este dedicat profesorului Liviu Maior, care a atins onorabila vârstă de 65 de ani. Așa cum poate fi constatat din omagiul ce i se consacră, Domnia sa a avut și continuă să aibă, prin lucrările pe care le publică, un rol important în evoluția cercetărilor de demografie istorică. Este subliniat, de asemenea, faptul că în calitatea sa de „dascăl și istoric profesionist, a apreciat corespunzător rolul demografiei istorice în renovarea discursului istoric din România contemporană...”.

Volumul este structurat în patru compartimente. În primul sunt grupate articolele dedicate evoluției demografice a unităților administrative de tip județ, comitat, a unor comunități etnice sau a unor provincii istorice, cum ar fi Banatul istoric. Articolele laborioase, semnate de cercetătorii: Bogdan Crăciun, Daniela Deteșan, Ioan Munteanu, Zsolt Grigoruț, conțin date interesante despre procesele de imigrație și emigrație a populației, despre naștere și deces, suprafața localității și numărul populației, cauzele deceselor și structura mortalității pe grupe, dinamica populației și evoluția prețurilor la produsele agricole, rata medie anuală de creștere a populației și creșterea numărului populației pe perioade mai mari de timp, evoluția populației urbane și a celei rurale.

Cercetările referitoare la dezvoltarea demografică a orașului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până în secolul al XX-lea sunt reunite în compartimentul următor al volumului. Astfel, în articolul semnat de Sorina Paula Bolovan și Ioan Bolovan *Populația orașului Cluj în secolul al XX-lea* sunt puse în circuitul științific noi date și interpretări. Istoria populației or. Cluj este studiată în dinamică, fiind analizate două perioade distincte: 1900 – 1920 și 1920 – 1992. Un loc aparte revine structurii etnice a urbei. Un alt studiu remarcabil *Profesiuni și confesiuni în Arad la începutul secolului XX* este semnat de Corneliu Pădurean. Articolul este însoțit de tabele care reproduc structura profesiilor pe sexe, studii, grupuri etnice, confesiuni religioase. Problema evoluției demografice a or. Câmpia Turzii este preocuparea masterandei Aliona Ioana Șuta. Cercetarea este bazată pe analiza datelor recensămintelor populației în paralel cu datele privind nașterea, decesele, căsătoriile din Fondul Matricolelor de Stare Civilă din Arhivele Naționale, Direcția județeană Cluj. Articolul dr. ist. Adriana Florica Muntean vizează transformările demografice ale populației urbane din comitatele Bihor, Satu Mare și Maramureș în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Se argumentează că aceste evoluții demografice au fost cauzate de procesele de modernizare a economiei locale.

Cel de-al treilea compartiment este dedicat studiului populației rurale din parohiile Beica Romană (azi Beica de Sus), Gilău, Urca, Războienii-Cetate, Budești. Investigațiile realizate de doctoranzii și masteranzii Diana Maria Covaci, Ana Maria Vele, Elen Crinela Holom, Vlad Popovici, Dana-Maria Rus se bazează pe catagrafiile publicate, dar și pe propriile investigații de arhivă (în special, fondul registrelor metricale). Populația parohiilor este structurată pe grupe de vârstă, etnice etc. Găsim

interesante și binevenite analiza nașterilor, căsătoriilor și a cauzelor deceselor, care, luate în ansamblu, sunt de natură să impulsioneze cercetările demografice privind populația din mediul sătesc.

Ultimul compartiment este completat cu două remarcabile articole, redactate în limba engleză, semnate de Adina Maria Oltean și Alina Pădurean, care își axează cercetarea pe influența schimbărilor de mentalitate și cotidian asupra proceselor demografice.

Menționăm că articolele din volumul de față beneficiază de rezumate în limba engleză, fapt ce facilitează familiarizarea cercetătorilor din afara României cu aceste contribuții ale istoricilor români. Culegerea de față, la fel ca și cele două volume anterioare de studii demografice, publicate de Centrul de studiere a populației de la Universitatea Babeș-Bolyai, se încadrează în imperativele istoriografiei naționale, servind, totodată, punte de trecere spre noi sinteze demografice.

1. *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, coord. Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, 230 p.; *Populație și societate. Studii de demografie istorică a Transilvaniei (secolele XVIII-XX)*, coord. Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, 339 p.

Tudor Ciobanu

RECENZIE LA CARTEA LUI ANDREW WILSON,
UKRAINIAN NATIONALISM IN THE 1990S: A MINORITY FAITH,
Cambridge, Cambridge University Press, 1997

Andrew Wilson a scris această carte sub îndrumarea lui Dominic Lieven de la London School of Economics and Political Science. Chiar titlul volumul este incitant, mai ales, subtitlul, care include, la prima vedere, un verdict, ceea ce nu este obișnuit, de regulă, pentru scrierile academice. Totuși titlul se pare că nu a fost ales doar din considerente „comercial-editoriale”, ci reprezintă o realitate ușor vizibilă pentru orice străin care a avut posibilitatea de a urmări îndeaproape sau a vizita Ucraina în ultimii 15 ani, cel puțin. Tema cărții este foarte interesantă nu numai pentru publicul occidental, căreia i se adresează, în primul rând, precum și celui ucrainean, dar și celui basarabean și românesc în ansamblu. Aceasta pentru că autorul încearcă să explice, în baza unor surse inedite de arhivă și a unei literaturi de specialitate impresionante, atât în limbi de circulație internațională, cât și în ucraineană, care ar fi cauzele unui naționalism ambiguu în Ucraina post-sovietică. Păstrând proporțiile, unele din analizele sale pot fi utile și pentru a înțelege mai bine traseul și evoluția internă a naționalismului românesc din Basarabia de la sfârșitul anilor '80 - începutul deceniului următor și continuând cu ultimii ani. Scrisă în varianta finală în 1997, cartea lui Wilson este cu atât mai actuală astăzi, cu cât ea anticipează oarecum schimbările actuale din viața politică ucraineană, înregistrate în urma victoriei pro-occidentalului Victor Iușcenko la alegerile prezidențiale din decembrie 2004.

Mai întâi, care este structura cărții? Ea este alcătuită din 7 capitole, care merită a fi redată integral pentru a înțelege mai bine logica argumentării autorului occidental. Primul se referă la Ucraina: *rădăcinile istorice ale diversității; urmează Naționalismul ucrainean în perioada modernă; canale ale discursului naționalist: partide politice, societate civilă și religie; național-comunism; o credință minoritară: limita sprijinului naționalist; agenda naționalistă: politica internă, ucrainizarea și statul; agenda naționalistă: afacerile externe - dezlegarea nodului rusesc; concluzii, note, o bibliografie și un index cuprinzător. Ideea autorului este de a explica principala teză a cărții sale, potrivit căreia naționalismul în Ucraina de astăzi este o convingere împărtășită de o minoritate statistică de ucraineni. Care ar fi cauzele acestui fenomen și care ar fi impactul acestuia asupra evoluției ulterioare din regiune, mai ales în raport cu interesul geostrategic al Moscovei în Ucraina – se întreba politologul britanic în 1997? Explicațiile invocate de autor sunt multiple. Ele țin de trecutul, mai mult sau mai puțin, îndepărtat, care a determinat apariția unor identități fracturate pe teritoriul actualei Ucraine.*

Acest lucru se datorează faptului că nu a existat niciodată un stat ucrainean independent ca atare, în afară de perioada anilor 1917-1920, când câteva guverne ucrainene controlează intermitent și se confruntă cu elementele bolșevice, care, până la urmă obțin câștig de cauză. Este adevărat că a existat Rusia Kieveană în secolele IX-XIII, dar nu există un consens, și poate nici nu va fi găsit niciodată, cu privire la cine poate fi considerat continuator al aceluși stat, fie Moscovia sau Rusia de astăzi, fie statul ucrainean. Au fost lansate diferite teorii în această privință, unele aducând aminte de teoria roesleriana, potrivit căreia populația slavă din Rusia Kieveană ar fi migrat în marea ei majoritate la nord, după o serie de invazii tătare, începând cu 1240 și, de aceea, implicit, Moscova poate fi considerată moștenitoarea de drept a primului stat important al slavilor estici. Istoriografia sovietică, în același timp, a încercat să concilieze disputa ruso-ucraineană în această problemă, promovând ideea că toate cele trei popoare est-slave sunt urmașii poporului rus vechi (*drevnerusskogo naroda*).

Multă vreme după destrămarea statului kievean vechi, nu a mai existat o formațiune statală puternică în regiune. Teritoriul actualei Ucraine a fost disputat de numeroase state vecine - Lituania, Polonia, regatul polono-lituanian, Moscova, iar apoi Rusia, ca să nu mai amintim de alte popoare nomadice care invadau din când în când regiunile nord-pontice. În 1654, Rusia reușește să anexeze malul stâng al Niprului, ca urmare a Uniei de la Pereiaslav dintre țarul rus și Bogdan Hmelnițki. O parte din malul drept al Niprului a fost cucerit de Imperiul Rus până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Galiția, Volynia și alte regiuni fiind incluse, mai întâi, în statul polonez, iar apoi în Imperiul Habsburgic până la 1918. Andrew Wilson include printre teritoriile ucrainene anexate de Viena regiunea Bucovina de Nord. În realitate, la 1774 Habsburgii anexează nordul Moldovei, aceasta regiune capătă denumirea de Bucovina și abia o dată cu ultimatumul sovietic din 1940 apare denumirea și problema Bucovinei de Nord (mai bine spus, nordul Bucovinei). Aceste realități geopolitice - perpetuarea elementului ucrainean sub diferite regimuri străine, fără un stat național propriu, au determinat de-a lungul veacurilor apariția unor identități regionale foarte pronunțate, care se evidențiază la nivelurile lingvistic, mental, religios sau confesional.

Mișcarea națională ucraineană modernă începe abia după revoluția europeană din 1848, la care participă pentru o perioadă restrânsă, dar cu implicații profunde pentru viitor, elita intelectuală ucraineană din Imperiul Habsburgic. Ulterior, ștabela este preluată de elita din estul ucrainean, aflat sub dominația Imperiului Țarist. Situația este oarecum similară cu cea din provinciile românești, când ideile și mișcarea națională își schimbă epicentrul din principatele danubiene în Transilvania și viceversa.

Limba ucraineană este standardizată deja în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în mare, datorită lui Taras Șevcenko, poetul național ucrainean prin excelență, care a avut un rol similar celui al lui Lonnrot pentru finlandezi, Mickiewicz pentru polonezi și lituanieni (sau Eminescu pentru români). Așa cum s-a întâmplat la mai multe popoare din estul Europei, în lipsa unor instituții politice și a unei elite naționale puternice, nu este de mirare că cel mai important element simbolic al mișcării de renaștere națională ucraineană a fost asigurat de puterea imaginii și a metaforei unui poet și nu a unui om politic. Prin poezia sa, Șevcenko a demonstrat că există o limbă și o cultură ucraineană deosebită și, astfel, el poate fi considerat autorul unei declarații literare și intelectuale a independenței Ucrainei (p. 29).

În timp ce în teritoriile ucrainene din Imperiul Habsburgic ideea națională a cunoscut o evoluție impresionantă, datorată, în mare parte, susținerii acordate de curtea de la Viena în scopul contracarării ideii naționale poloneze, considerate mai periculoasă pentru imperiu, în Ucraina de pe malul stâng situația era alta. Ideea națională penetrează masele mai greu din cauza lipsei școlilor naționale, a bisericii naționale și a unei elite care să promoveze pe larg idealurile mișcării naționale ucrainene. Jandarmeria rusă ținea sub control situația și orice manifestare națională era pedepsită aspru, așa cum a fost condamnarea lui Șevcenko în 1847 la 10 ani de muncă silnică în Kazahstan. Abia o dată cu revoluția rusă din 1905-1907, apar primele publicații de masă, care promovează idealurile naționale și limba ucraineană, precum și primele partide naționale, unele obținând chiar reprezentanță în Duma de Stat. Cu toate acestea, majoritatea presei naționale, ca și în Basarabia, de altfel, a avut o existență efemeră. Abia o dată cu primul război mondial și pe fondul colapsului Imperiului Țarist se profilează o mișcare națională ucraineană în masă, dar care este și ea viciată de o lipsă de unitate în scopuri și strategii. Cei din Vest sunt mai radicali pe plan național și mai conservatori în cel social, iar cei din

Est – vice-versa. Guvernele ucrainene sunt susținute, mai întâi, de Germania până la colapsul acesteia din noiembrie 1918, iar apoi de elementele naționaliste, dar conservatoare în plan social, ale societății ucrainene. Propaganda bolșevică, dar și slaba organizare a elitei naționale și însăși conștiința națională joasă a maselor – aceștia ar fi factorii cei mai importanți, invocați de Andrew Wilson, în explicarea acestui fenomen – eșecul ucrainenilor de a-și crea un stat independent viabil imediat după revoluția rusă din 1917.

Cât de straniu ar părea la prima vedere, anume statul sovietic, considerat de mitologia națională a Ucrainei de azi drept un stat criminal care a promovat genocidul la adresa ucrainenilor, a fost cel care a creat și a extins teritoriul național al Ucrainei până la proporțiile actuale. După congresul al XII-lea al Partidului Comunist (bolșevic) din URSS din 1923, RSS Ucraineană cunoaște un amplu proces de ucrainizare sub conducerea național-comunistului Mykola Skrypnyk, care este însă oprit de industrializarea și colectivizarea stalinistă în masă, lansată în 1929. Ucrainizarea este preluată, mai mult sau mai puțin, deschis, de alți lideri locali, mai ales, de către Petro Șelest între 1966-1972. Dacă primul a fost destituit și represat sub Stalin, al doilea a fost doar demis și marginalizat de Brejnev. Anume sub regimul sovietic au loc cele mai importante progrese în planul constituirii națiunii ucrainene moderne, dar experiența sovietică a imprimat, în același timp, trăsături ambigue naționalismului ucrainean de astăzi. Deși limba ucraineană a avut posibilități suficiente de a fi păstrată în școală, limba rusă a devenit, încet cu încetul, prima limbă de comunicare preferată de majoritatea ucrainenilor. Acest lucru nu se datorează numai politicii de rusificare a regimului sovietic, apreciază Andrew Wilson, dar și apropierea limbii ucrainene de cele rusești, precum și fenomenului modernizării ca atare, care favorizează limbile dominante și marginalizează, mai mult sau mai puțin, limbile locale. Plus la aceasta, limba rusă se bucura de un prestigiu mai mare și oferea posibilități sporite de educație și carieră tinerei generații. Astfel, la 1989, 40 la sută din etnicii ucraineni au indicat limba rusă drept principala limbă de comunicare, la care se adaugă 33-34 % de ruși și rusofoni, astfel încât circa 2/3 din populația Ucrainei folosea limba rusă ca instrument de comunicare preferențială. Acest lucru în situația în care, de fapt, 73 la sută din populație s-a declarat etnic ucraineană (p. 22 etc.).

O radiografie a situației lingvistice și etnice a Ucrainei pe regiuni reflectă diferențe majore de la vest la est. Astfel, proporția etnicilor ucraineni - ruși, pe de-o parte, și a celor care vorbesc ucraineană și rusa, pe de altă parte, se prezintă în felul următor de la o regiune la alta: Galiția – 93,0 - 5,3; 95 - 5,0; Volânia – 93,9 - 4,5; 82,1 - 17,9; Transcarpatia – 78,4 - 4,0; 73,6 - 26,4; Cernăuți – 70,8 - 6,7; 72,2 - 27,8; malul drept al Niprului – 88,8 - 7,6; 73,5 - 26,5; Kiev – 79,7 - 15,6; 45,8 - 54,2; malul stâng al Niprului – 88,2 - 10,1; 56,8 - 43,2; regiunea de est – 59,3 - 36,1; 13,4 - 86,6; sudul – 65,0 - 23,6; 13,9 - 86,1; Crimeea – 25,8 - 67,0 (raportul lingvistic lipsește), în total 72,7 - 22,1 balanța etnică ucraineni - ruși, și 43,4 - 56,6 balanța lingvistică ucrainofoni și rusofoni (p. 23). În același timp, rezultatele scrutinelor electorale se profilează asemănător de la o regiune la alta. Cei din vest optează pentru partidele de orientare națională, iar cei din est – preponderent pentru cele de orientare rusească.

În cele din urmă, Wilson a scris o carte foarte utilă pentru înțelegerea Ucrainei de azi, a frământărilor existente în țara vecină, mai ales, din perspectiva naționalismului, care penetrează, mai mult sau mai puțin vizibil, întreaga viață politică, socială și economică a Ucrainei. Mai ales că, la alegerile prezidențiale din 2004, s-a văzut mai clar ca niciodată că opțiunea națională a electoratului din Vest și Centru s-a suprapus, *grosso modo*, cu opțiunea pro-europeană a electoratului ucrainean. Este oare aplicabilă sau poate fi extinsă aceasta realitate și asupra altor republici post-sovietice? În cazul Republicii Moldova, cel puțin, suntem siguri că opțiunea pro-europeană nu poate fi exprimată decât în aceeași formulă – a unei opțiuni naționale pro-românești, ceea ce, cu puțină șansă, se poate observa mai clar la următoarele alegeri generale din 2009. Pană la urmă, subtitlul cărții lui Andrew Wilson s-a dovedit a nu fi unul pesimist, ci doar unul care a exprimat o realitate la sfârșitul anilor '90 ai secolului trecut. Acum, după aproape 8 ani de la apariția volumului, se dovedește că minoritatea poate deveni, în anumite circumstanțe, o majoritate simplă, dar decisivă pentru destinul unei țări. Va cunoaște și Republica Moldova o asemenea metamorfoză spectaculoasă?

Igor Cașu, Liviu Drăgan
(Universitatea din Geneva)

ATLAS DE ISTORIE UNIVERSALĂ ȘI A ROMÂNILOR

Recent la editura "Civitas" a apărut *Atlasul de istorie universală și a românilor*, elaborat de către cunoscuții istorici chișinăueni Demir Dragnev, membru corespondent al A.Ș.M., și Emil Dragnev. Noua apariție editorială vine să umple un gol imens în domeniul studiului istoric la toate nivelurile din Republica Moldova.

Noua realizare istoriografică este adresată elevilor, studenților, profesorilor, precum și tuturor celor interesați de studiul istoriei. Structura și modul în care a fost conceput atlasul vine să răspundă principiilor esențiale de editare a unor asemenea lucrări. Atlasul este constituit din două părți: prima parte se referă la istoria universală, iar cea de-a doua abordează problematica geografiei istorice a istoriei românilor. Materialul este structurat, de asemenea, pe patru mari epoci istorice: antică, medievală, modernă și contemporană. A fost rezervat loc și preistoriei.

Atlasul, ca formă și idee, este conceput ca un întreg, iar hărțile de pe pagina din stânga sunt însoțite de comentarii competente și realizate la un înalt nivel științific de pe pagina din dreapta. Fără îndoială, acest pas ingenios sporește considerabil valoarea atlasului, iar cel care îl folosește are posibilitatea nu numai să analizeze realitățile geografice dintr-o anumită perioadă istorică, dar și să se familiarizeze cu anumite aspecte istorice specifice. Textul reproduce în cele mai generale aspecte ideile principale, concepțiile și faptele istorice cărora le corespund hărțile. Prin urmare, îmbinarea hărții cu nota explicativă oferă, în ultimă instanță, mai multă explicitate celor reprezentate. Pe margini, cartea este împodobită cu diferite imagini din epocă, iar distribuția lor pe pagină completează tematic structura atlasului.

În ordine cronologică, epocile paleoliticului, neoliticului și fierului și apoi cele antică, medievală, modernă și contemporană sunt reprezentate de hărți și însoțite de comentariile adiacente. Pentru perioada antică, apariția primelor state precum Egiptul, statele Mesopotamiei, Persia ș.a. este reprezentată în evoluția lor istorică, atrăgându-se atenția la schimbarea frontierelor sau indicarea pe hartă a locurilor principalelor bătălii. Cititorul își poate crea o imagine de ansamblu atât asupra esenței acelor state, cât și asupra evoluției lor. În continuare, atlasul oferă informații privitor la evoluția orașelor-state grecești, a statului lui Alexandru Macedon, Statului Roman, constituirea, apogeul, declinul și sfârșitul Imperiului Roman. Epoca Evului Mediu, de asemenea, este bogat reprezentată de hărți, care oferă o imagine de ansamblu asupra evoluției societății medievale din apusul Europei: epoca marilor migrații, formarea regatelor barbare, Imperiul lui Carol cel Mare, destrămarea lui, fărâmițarea feudală ce i-a urmat, epocile cruciadelor, constituirea căilor comerciale care legau occidentul și lumea orientală, marile descoperiri geografice ș.a. Cu lux de amănunte sunt reprezentate în atlas Epoca modernă și formarea statelor naționale moderne. Autorii propun hărți privind revoluțiile burgheze din Țările de Jos, Anglia, Franța, revoluțiile naționale din anul 1848, unificarea Italiei și Germaniei, constituirea noilor realități geopolitice pe harta Europei în secolul al XIX-lea, constituirea blocurilor politico-militare primul război mondial. Este bine prezentată în lucrare și epoca contemporană. O atenție specială se acordă schimbărilor de frontiere care au avut loc după sfârșitul primului război mondial, în urma stabilirii sistemului de la Versailles. Perioada interbelică, izbucnirea celui de-al doilea război mondial, constituirea "Cortinei de Fier", căderea regimurilor comuniste și noua orânduire politică din Europa sunt alte teme prezente în atlas.

Aceleași perioade istorice sunt specifice și pentru reprezentările referitoare la Istoria Românilor. Constituirea primelor comunități umane pe teritoriul românesc, formațiuni statale

geto-dace, războaiele daco-romane și organizarea provinciei Dacia Romană, impactul migrator asupra teritoriilor românești sunt principalele teme ce vizează istoria antică a românilor. Pentru perioada medievală materialul oferit reprezintă principalele aspecte ale formării statelor române, evoluției lor sociale și politice, precum și confruntările domnilor Țărilor Române pentru apărarea independenței statale. Un loc important îl ocupă hărțile care reprezintă evoluția economică și locul Țărilor Române în relațiile comerciale din sud-estul Europei. Revoluția lui Tudor Vladimirescu, Revoluția de la 1848, Unirea din 1859, Războiul de Independență din 1877 și participarea la primul război mondial sunt elementele principale ale hărților privitoare la perioada modernă. Autorii n-au ocolit și astfel de teme, precum schimbările frontierelor după Marea Unire din 1918, România în perioada interbelică, rapturile teritoriale din anul 1940, participarea României la cel de-al doilea război mondial, România în anii dictaturii comuniste, căderea regimului comunist. De remarcat și locul special pe care îl ocupă reconstituirile cartografice ale istoriei Basarabiei, de la individualizarea teritoriului în anul 1812 și până în zilele noastre.

Înaltul nivel profesionist de care au dat dovadă autorii atlasului confirmă a câta oară seriozitatea și acribia care îi reprezintă. Chiar dacă există unele scăpări, de altfel, inerente într-o muncă de asemenea anvergură, acestea nu scad întru nimic valoarea noii apariții bibliografice, motiv pentru care îi felicităm pe autori, dorindu-le noi realizări pe plan științific.

Valentin Constantinov

1300
Indice 76965

*Articles appearing in this journal
are abstracted and indexed in
HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA:
HISTORY AND LIFE.*

